

شاپا: ۱۴۷۳-۲۹۸۱

واحد ماهشهر

نشریه علمی اندیشه های نو در علوم جغرافیایی

دوره: ۲، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳

- ۱ هویت اجتماعی و اثرات آن در تهدید همبستگی اجتماعی محلات شهری (مطالعه موردی: بندر ماهشهر)
صدیقه آجاجری، دکتر محسن آقایی جوبنی
- ۱۹ آسیب‌شناسی کالبدی مهاجرت و تحرک جمعیت شناور در سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان
دکتر تیمور آمار
- ۴۱ ارزیابی میزان رضایتمندی شهروندان با تاکید بر مبلمان شهری
لیلا جلالی، پرتو عظیمی، سمیه ابراهیم‌پور، پگاه مکوندی
- ۶۵ ارزیابی موانع و محدودیت‌های حضور معلولین جسمی-حرکتی در فضاهای شهری اهواز
دکتر زهرا خزائی، نسیم عیسی پور، محمد رجبی، سیما کریمی مطلق، علی خورکی
- ۸۷ بررسی تجربه فرد از فضای جغرافیایی بازار کفاش‌های تهران بر اساس توالی فضایی
فاطمه زائری، دکتر لیلا زارع، دکتر بهروز نقشینه، دکتر حمیدرضا وطن‌خواه
- ۱۱۱ شهر قدیمی، زندگی امروزی (مطالعه موردی: شهر دزفول)
دکتر منصوره مهرگان

Sanad.iau.ir/journal/ntigs

ntigs.journalmahshahriau1402@gmail.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی

فصل نامه

دوره ۲، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳

شاپا: ۱۴۷۳-۲۹۸۱

دانشگاه آزاداسلامی واحد ماهشهر

مدیرمسئول: دکتر عباس معروف نژاد - دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاداسلامی واحد ماهشهر
سردبیر: دکتر محمد علی فیروزی - استاد تمام گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه شهید چمران اهواز
مدیر داخلی: دکتر فرخنده اوشال - دکترای تخصصی شیمی معدنی و مدیر پژوهش دانشگاه آزاداسلامی واحد ماهشهر
هیات تحریریه:

۱. دکتر علی شکور - استادتمام گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاداسلامی واحد مرودشت
۲. دکتر بهروز ساری صراف - استادتمام گروه جغرافیا، اقلیم شناسی دانشگاه تبریز
۳. دکتر سعید ملکی - استادتمام گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه شهید چمران اهواز
۴. دکتر مریم بیاتی خطیبی - استادتمام گروه جغرافیا، ژئومورفولوژی دانشگاه تبریز
۵. دکتر تیمور آمار - دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه آزاداسلامی واحد رشت
۶. دکتر آریتا رجبی - دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاداسلامی واحد تهران مرکزی
۷. دکتر کتایون علیزاده - دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاداسلامی واحد مشهد

کارشناس نشریه: دکتر فرخنده اوشال

گرافیک و صفحه آرایی: پرتو عظیمی

ویراستار فارسی: پرتو عظیمی

ویراستار انگلیسی: شبکه مترجمین اشراق

نشانی: بندر ماهشهر، بلوار امام خمینی (ره) - خیابان دانشگاه - دانشگاه آزاداسلامی واحد ماهشهر، دانشکده برق و

کامپیوتر، طبقه همکف. دفتر نشریه اندیشه های نو در علوم جغرافیایی. کدپستی: ۶۳۵۱۱۴۱۱۱

تلفن و دورنگار: ۰۶۱-۵۲۳۳۸۵۸۶

نشانی پایگاه اینترنتی: Sanad.iau.ir/journal/ntigs

نشانی پست الکترونیکی: ntigs.journalmahshahriau1402@gmail.com

مجوز راه اندازی این نشریه علمی مطابق نامه شماره ۲۴۳۶۸/۳۲/ص مورخ ۱۸/۰۴/۱۴۰۲ معاونت محترم علوم انسانی و هنر

دانشگاه آزاداسلامی اخذ و همچنین دارای پروانه انتشار از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به شماره ۸۸۲۷۸ مورخ

۱۴۰۰/۰۳/۳۱ و به صورت فصل نامه توسط دانشگاه آزاد اسلامی واحد ماهشهر منتشر می شود.

نویسندگان مسئول محتوا و پاسخگویی نظرات ارائه شده در مقاله و نوشته‌های خود هستند.

«راهنمای نگارش مقاله»

فصل نامه اندیشه های نو در علوم جغرافیایی

نشریه اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی در تمامی رشته‌های علوم جغرافیایی و سایر علوم و رشته‌های مرتبط علمی و دانشگاهی که به صورت مبسوط در قسمت اهداف و چشم انداز نشریه توضیح داده شده است، به زبان فارسی، مقاله می‌پذیرد.

۱. نشریه اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی مقاله‌های علمی پژوهشی و کاربردی و مستخرج از پایان نامه را در اولویت پذیرش قرار می‌دهد.

۲. مقاله حاصل مطالعات، تجربه‌ها و پژوهش‌های نویسنده یا نویسندگان باشد.

۳. مقاله قبلاً برای هیچ یک از نشریات داخلی و خارجی یا همایش‌ها و کنفرانس‌ها و... ارسال و یا در هیچ یک از آنها چاپ نشده باشد.

۴. زبان رسمی فصلنامه، فارسی است، اما چکیده مقالات به زبان انگلیسی نیز ضروری است.

۵. چکیده فارسی مقاله (۱۵۰ تا ۳۰۰ واژه)، و باید شامل: مقدمه و بیان مسأله، هدف، روش، یافته‌ها، نتیجه-گیری و ۵ تا ۶ واژه کلیدی باشند.

توضیح راهنمای کامل مقاله فارسی ارسال شده به فصل‌نامه اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی به شرح زیر درج شده است.

عنوان مقاله	BLotus 16- Bold
نام نویسنده و نویسندگان	BLotus 12- Bold
مشخصات نویسنده و نویسندگان (افیلیشن)	BLotus 12
چکیده	BLotus 13- Bold
متن چکیده	BLotus 12- Bold
کلمات کلیدی	BLotus 12- Bold
واژه /متن زیر نویس (پاورقی) فارسی	BLotus 10
واژه /متن زیر نویس (پاورقی) انگلیسی	Times New Roman 10
عناوین اصلی	BLotus 14- Bold
عناوین فرعی	BLotus 13- Bold
متن مقاله به فارسی	BLotus 13

عناوین جدول	BLotus 12- Bold
متن جدول	BLotus 11
عناوین شکل	BLotus 12- Bold
متن شکل	BLotus 11
منابع جداول و اشکال	BLotus 10
روابط و فرمول های ریاضی	BLotus 13
منابع و مآخذ فارسی	BLotus 13
منابع و مآخذ انگلیسی	Times New Roman 12
«راهنمای چکیده انگلیسی»	
عنوان	Times New Roman 14- Bold
نام نویسنده و نویسندگان	Times New Roman 12-Bold
مشخصات نویسنده و نویسندگان (افیلیشن)	Times New Roman 11
چکیده (Abstract)	Times New Roman 12-Bold
متن چکیده	Times New Roman 12-Bold
کلمات کلیدی (Key Words)	Times New Roman 11-Bold

توضیحات تکمیلی:

۱. مقالات ارسالی به فصل نامه، در محیط Word با حاشیه از بالا و پایین ۲/۵، از راست ۳ و چپ ۲/۵ سانتی متر باشد.

۲. مقاله در پنج (۵) فایل جداگانه شامل موارد زیر باید در سامانه نشریه بارگذاری گردد.

- فایل مقاله با مشخصات نویسنده یا نویسندگان (به صورت Word)

- فایل مقاله اصلی بدون مشخصات نویسندگان (به صورت Word)

- فایل چکیده انگلیسی مقاله (به صورت Word)

- فایل تعهد نامه مقاله (به صورت Pdf)

- فایل فرم تعارض منافع (به صورت Pdf)

«مقالات ارسال شده باید دارای بخش های زیر باشد»

۱. صفحه اول: عنوان کامل مقاله به فارسی، مشخصات نویسنده یا نویسندگان بر اساس فرمت مجله

۲. چکیده فارسی (۱۵۰ تا ۳۰۰ واژه)، کلمات کلیدی فارسی (۵ تا ۶ واژه کلیدی) بر اساس فرمت مجله

۴. صفحه دوم به بعد متن اصلی مقاله آورده شود، شامل:

*مقدمه

*پیشینه پژوهش

*مبانی نظری

*مواد و روش تحقیق

*معرفی محدوده مورد مطالعه (با ارائه عکس یا نقشه)

*بحث و یافته‌ها

*نتیجه‌گیری و پیشنهادها

*منابع و مأخذ

۵. منابع درون متنی مقاله به روش APA شامل؛ داخل پرانتز با ذکر (نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار: شماره صفحه) مورد استفاده آورده شود.

- مثال نحوه ارجاع در داخل متن: اگر یک نویسنده باشد: (کردوانی، ۱۳۷۵: ۶۰). اگر دو نویسنده باشد: (کردوانی و مشیری، ۱۳۸۵: ۳۳). اگر سه نویسنده و بیشتر باشد: (کردوانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۵).

۶. معادل‌های انگلیسی در هر صفحه با علامت یا شماره‌گذاری مستقل برای هر صفحه، در پاورقی آورده شود.

۷. روش ارائه منابع و مأخذ در انتهای مقاله به روش APA2020 تنظیم گردد.
به طور مثال:

برای کتاب: اگر یک نویسنده داشته باشد؛ نام خانوادگی، نام نویسنده (سال انتشار). عنوان کتاب (ایتالیک گردد)، نام ناشر، شماره جلد، نوبت چاپ، محل انتشار.

مثال: **گر یک نویسنده باشد:** کردوانی، پرویز (۱۳۸۷). *نظریه جدید*، انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول، چاپ اول، تهران.

مثال: **اگر دو نویسنده باشد:** مرصوصی، نفیسه و بهرامی‌پاوه، رحمت‌اله (۱۳۹۰). *توسعه پایدار روستایی*، انتشارات دانشگاه پیام نور، جلد اول، چاپ اول، تهران.

مثال: **اگر سه نویسنده و بیشتر باشد:** معروف‌نژاد، عباس، امیری، ابراهیم، و جبرائیلی، یحیی (۱۳۸۹). *توسعه روستاها در ایران*، انتشارات معتبر، جلد اول، چاپ اول، اهواز.

- برای مقالات در نشریه: نام خانوادگی، نام نویسنده یا نویسندگان (سال انتشار). عنوان مقاله، نام نشریه (ایتالیک گردد). دوره، شماره، صفحات مقاله.

مثال: اگر یک نویسنده باشد: درویشی، یوسف (۱۴۰۰). ارزیابی کمی و کیفی کاربری اراضی شهر با استفاده از ماتریس چهارگانه جهت رسیدن به اهداف توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر مرنند)، فصل نامه پژوهش‌های جغرافیایی انسانی. ۵۳(۲)، ۷۳۳-۷۵۰.

Fukugawa, N. (2022). Effects of the quality of science on the initial public offering of university spinoffs: evidence from Japan. *Scientometrics*, 127(8), 4439-4455.

مثال: اگر دو نویسنده باشد: شیرازی، بهروز، و معروف نژاد، عباس (۱۳۹۷). بررسی منظر اجتماعی بافت‌های ناکارآمد شهری (مطالعه موردی: کوی نهضت‌آباد کلان‌شهر اهواز). فصل‌نامه آمایش محیط، ۱۱(۴۳)، ۲۳۵-۲۵۲.

Haunschild, R., & Bornmann, L. (2022). Relevance of document types in the scores' calculation of aspecific field-normalized indicator: Are the scores strongly dependent on or nearly independent of the document type handling?. *Scientometrics*, 127(8), 4419-4438.

مثال: اگر سه نویسنده و بیشتر باشد: معروف‌نژاد، عباس، امیری، ابراهیم، و قافی‌کاوسی، ولی (۱۳۹۹). ارزیابی وضعیت اماکن و کاربری‌های ورزشی (مطالعه موردی: شهر ایذه). فصل‌نامه جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۴(۷۴)، ۲۳۳-۲۴۷.

Vakkari, P., Chang, Y. W., & Järvelin, K. (2022). Largest contribution to LIS by external disciplines as measured by the characteristics of research articles. *Scientometrics*, 127(8), 4499-4522.

- برای همایش‌ها و کنفرانس‌ها: نام خانوادگی، نام نویسنده یا نویسندگان (سال انتشار). عنوان مقاله، نام همایش یا کنفرانس (ایتالیک گردد)، مکان برگزاری.

مثال: جوانشیر، حسین و قدیمی، فاطمه (۱۳۸۸). استفاده از روش AHP در مکان‌یابی پارکینگ‌های همسطح در محیط شهری (مطالعه موردی: اردبیل). نهمین همایش مهندسی حمل و نقل و ترافیک، تهران. - برای مقالات مستخرج از پایان‌نامه: نام خانوادگی، نام نویسنده یا نویسندگان (سال انتشار). عنوان پایان‌نامه (ایتالیک گردد). رشته، نام دانشگاه، تعداد صفحه.

مثال: زبیدی، علی، و معروف‌نژاد، عباس (۱۳۹۸). ارزیابی ورتبه‌بندی عملکرد پارکینگ‌های عمومی منطقه یک شهرداری/اهواز از نگاه شهروندان. جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی ماه‌شهر، ۱۲۳ صفحه.

۷. بدیهی است نحوه درج در فهرست منابع و مأخذ به ترتیب حروف الفبا خواهد بود.

۸. دقت داشته باشید تمام منابع فارسی و انگلیسی در فهرست منابع قرار داشته باشد و از ذکر منابعی که در متن استفاده نشده است، جداً خودداری گردد.

۹. از بکار بردن واژه همان در منابع داخل متن (همان و قبلی، ۱۳۹۵: ۱۱۱) خودداری شود.

۱۰. در متن مقاله به شماره اشکال، جداول اشاره شود.

۱۱. در تنظیم جداول، اشکال شماره بندی لحاظ و به منابع اقتباس شده آن‌ها نیز اشاره گردد.

۱۲. اگر در مقاله از نقشه استفاده می‌گردد. حتماً درج مقیاس خطی و موقعیت جغرافیایی در آن لحاظ گردد.

۱۳. شکل‌ها باید به صورت رنگی یا سیاه و سفید و با کیفیت مناسب و مطلوب تهیه شده و شماره و عنوان آن‌ها در پایین بیاید. نقشه‌ها باید واضح باشند و مطالب آن‌ها خوانا باشد.

۱۴. جداول، نقشه‌ها، نمودارها و اشکالی که توسط نویسنده یا نویسندگان تولید گردیده نیز مأخذ آن به نویسنده یا نویسندگان ارجاع داده شود. بطور مثال (مأخذ: نگارنده/نگارندگان، ۱۴۰۰).

۱۵. روابط و فرمول های ریاضی در متن مقاله از سمت چپ تایپ می شوند و برای اشاره به آن ها از شماره فرمول در داخل پرانتز استفاده می شود. شماره هر فرمول در گوشه سمت راست آخرین سطر فرمول درج می شود.

۱۶. به کاربردن اعداد به صورت لاتین (به استثنای فرمول ها و منابع درون متنی لاتین) مجاز نمی باشد. بنابراین تمام اعداد در داخل متن و جداول به صورت فارسی تایپ شود.

۱۷. مسؤولیت صحت و سقم مقاله به لحاظ علمی و حقوقی به عهده نویسنده مسؤل مکاتبات است.

۱۸. مقالات ترجمه پذیرفته نمی شود.

۱۹. حداکثر حجم/ تعداد صفحات مقالات ۲۰ صفحه A4 می باشد.

۲۰. فصل نامه حق رد یا قبول و نیز ویراستاری مقالات را برای خود محفوظ می دارد و از بازگرداندن مقالات دریافتی معذوراست.

۲۱. اصل مقالات رد شده یا انصراف داده شده، پس از سه ماه از مجموعه آرشیو فصل نامه خارج خواهد شد و فصل نامه هیچ گونه مسؤولیتی در این زمینه نخواهد داشت.

-
- ۱ هویت اجتماعی و اثرات آن در تهدید همبستگی اجتماعی محلات شهری (مطالعه موردی: بندر ماهشهر)
صدیقه آغاجری، دکتر محسن آقایی جوبنی
- ۱۹ آسیب‌شناسی کالبدی مهاجرت و تحرک جمعیت شناور در سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان
دکتر تیمور آمار
- ۴۱ ارزیابی میزان رضایتمندی شهروندان با تاکید بر مبلمان شهری
لیلا جلالی، پرتو عظیمی، سمیه ابراهیم‌پور، پگاه مکوندی
- ۶۵ ارزیابی موانع و محدودیت‌های حضور معلولین جسمی-حرکتی در فضاهای شهری اهواز
دکتر زهرا خزائی، نسیم عیسی پور، محمد رجبی، سیما کریمی مطلق، علی خورکی
- ۸۷ بررسی تجربه فرد از فضای جغرافیایی بازار کفاش‌های تهران بر اساس توالی فضایی
فاطمه زائری، دکتر لیلا زارع، دکتر بهروز نقشینه، دکتر حمیدرضا وطن‌خواه
- ۱۱۱ شهرقدیمی، زندگی امروزی (مطالعه موردی: شهر دزفول)
دکتر منصوره مهرگان

نشریه علمی اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، دوره ۲۵، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳، صفحات: ۱-۱۸
شاپا: ۱۴۷۳-۲۹۸۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۲/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۶

هویت اجتماعی و اثرات آن در تهدید همبستگی اجتماعی محلات شهری (مطالعه موردی: بندر ماهشهر)

صدیقه آجاجری

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ماهشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماهشهر، ایران

محسن آقائی جوینی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ماهشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماهشهر، ایران

چکیده

امروزه جنبه‌های اجتماعی شهرها مورد توجه برنامه ریزان شهری قرار گرفته است. در برنامه ریزی شهری باید از نگاه صرف کالبدی به نگاهی چند بعدی بود که کلیه ابعاد را در برمی گیرد. از طرف دیگر محله نیز به عنوان یکی از ابزارهای برنامه ریزی شهری است، در حقیقت محله‌ها بیشتر از آنکه واحدهای جغرافیایی و کالبدی باشند واحدهای اجتماعی و فرهنگی هستند. در پژوهش حاضر با توجه به اهمیت ابعاد اجتماعی در برنامه ریزی شهری به بررسی عامل تنوع هویت‌های اجتماعی در شهر و عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در سطح محلات ماهشهر پرداخته شده است. براین اساس با استناد به روش توصیفی-تحلیلی و بر مبنای بررسی‌های میدانی، عامل همبستگی اجتماعی در محله ماهشهر بررسی شد. در ابتدا دو منطقه ماهشهر قدیم و جدید دو محله انتخاب شدند و سپس پرسش-نامه میان ساکنین محله به صورت تصادفی توزیع گردید. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS، انجام شده است و با استفاده از آزمون تی و پیرسون به بررسی رابطه معنادار میان مولفه‌ها پرداخته شد. نتایج نشان می‌دهد که متغیرهای اجتماعی با شدت همبستگی قوی و کاهش خطای بالا، ارتباط بیشتری با عامل همبستگی دارد و قوم‌گرایی مهم‌ترین عامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در منطقه شناخته شد.

کلمات کلیدی: همبستگی اجتماعی، قوم‌گرایی، تعلق مکانی، هویت، محله، بندر ماهشهر

مقدمه

در نتیجه فرآیند سریع شهرنشینی در اثر مدرنیته و شکل‌گیری پارادایم غالب اقتصاد صنعتی و مهاجرت روزافزون جمعیت روستایی به شهرهای بزرگ، تغییرات قابل توجهی را در ابعاد مختلف اجتماع شهری شاهد بوده ایم. سرنوشت اجتماع محلی در جوامع شهری، یکی از موضوعات اساسی جامعه‌شناسی مدرن از زمان شکل‌گیری مکتب شیکاگو است که رهیافت مذکور به مطالعات مهمی دربارهٔ اکولوژی انسانی، طراحی و احیای شهری انجامید (Delanti, 2003: 51).

دانشمندان علوم اجتماعی از دیرباز دریافته بودند که مهمترین عامل بقای یک ملت، اتحاد و همبستگی اجتماعی و ملی آنهاست. در کنار یکدیگر قرار گرفتن آدمیان، زمانی می‌تواند نیروی مؤثری ایجاد نماید که در میان آنها رابطه‌ای به هم پیوسته و اندام وار حاکم باشد. استمرار و پایداری حیات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی یک جامعه در گرو انسجام و همبستگی بین اجزاء و عناصر سازندهٔ ساختار اجتماعی است (محمودی‌نژاد، ۱۳۸۹: ۹۶). محققان اجتماعی عوامل مختلفی را برای توجیه بالا رفتن میزان و نیز تنوع یافتن انحرافات اجتماعی در شهرها ذکر می‌کنند که پرداختن به هر یک از آنها در جای خود بسیار مغتنم است، اما آنچه امروزه اهمیت بسیار دارد و کمتر مورد توجه قرار گرفته، پرداختن به بسترهایی است که زمینه‌های بروز انحرافات و آسیب‌های اجتماعی در شهرهای بزرگ را فراهم می‌آورد و آن کاهش همبستگی‌های اجتماعی در این شهرهاست (موسوی، ۱۳۹۱: ۱۱۳). به دلیل گستردگی ابعاد و تغییر در ماهیت مسائل شهری و پیچیدگی آنها، نگاهی کل‌نگر و توجه به ابعاد و جنبه‌های مختلف مسائل شهری به منظور نیل به توسعه پایدار، امری اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. تحولات ساختاری و بروز مسائل و مشکلات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی مانند رشد سریع شهرنشینی، مهاجرت‌های روستایی لجام‌گسیخته به کلانشهرها و کاهش تجانس فرهنگی باعث شده است که تعاملات اجتماعی مردم در سطح محله به حداقل برسد و این خود آغاز بحران عدم وفاق و همبستگی اجتماعی است. در میان انبوه مهاجرانی که به حاشیه شهرهای بزرگ هجوم آورده‌اند، محله در مقام خاستگاه و بنیان شکل‌دهنده هویت ساکنین، قدرت تعیین‌کننده خود را از دست داده است (محمدپور، ۱۳۹۲: ۲۴). امروزه بستر اجتماعی محلات از نظر سرمایه و دارایی‌های نشأت گرفته از شبکه روابط ساکنین و نحوه تعامل آنها با همدیگر بسیار ضعیف و فقیر است و افراد، بیشتر از آنکه شهروند باشند باید آنها را مردم خطاب کرد؛ مردمی که به دلیل لمس تاریخ طولانی استبداد و رعیت‌بودگی، مقوله‌هایی از قبیل شهروند بودن، مسئول بودن، تکلیف داشتن و حقوق داشتن و تصمیم‌گیری را تجربه نکرده و با این مفاهیم نزیسته‌اند. علاوه بر این تأثیرات، نبود و یا کم بودن زمینه‌های مشارکت شهروندان در اداره امور شهر، آنان را به افرادی منزوی تبدیل کرده است و در عوض شکل دادن به اجتماع شهروندان بیشتر به انبوه‌ها و توده‌هایی می‌ماند که همیشه چشم انتظار انجام کار از سوی فراستان هستند. چنین بحرانی باعث شده است که مدیریت شهری نیز در مقام متولی سامان دادن به مسائل شهری، با مردمی منفعل روبرو باشد که با عدم مشارکت در فرآیندهای مدیریتی، هزینه‌های کلانی را به پروژه‌های مختلف تحمیل کنند. تاریخ مدیریت شهری در ایران نشان می‌دهد که مدیران بیشتر با دید مصرف‌کننده به مردم نگاه می‌کنند نه یک همکار. امروزه چنین بحرانی به چالش فرا روی مدیریت شهری تبدیل شده است که می‌توان برای پیشگیری از این بحران اقداماتی از قبیل: راهکارهایی همچون سرای محله، پایگاه‌های سلامت اجتماعی، گسترش فضاهای عمومی و غیره منجر به افزایش سطح تعامل ساکنین محلات با تکیه بر توانمندی‌ها و در صورت لزوم، توانمندسازی اجتماع محله‌ای می‌شوند و می‌توانند مکانیسم‌های

معطوف به تقویت همبستگی و سرمایه اجتماعی شهروندان را باز آفرینی کنند (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲). بنابراین در این پژوهش دو فرضیه مطرح شده است که به قرار زیر است:

- به نظر می‌رسد مؤلفه اجتماعی تأثیر زیادی بر همبستگی اجتماعی در سطح محلات بندر ماهشهر دارد.
- به نظر می‌رسد عوامل مختلفی در ایجاد همبستگی اجتماعی در سطح محلات ماهشهر به عنوان عوامل تهدید کننده نقش دارند.

پیشینه تحقیق

سلجوقی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان بررسی تنوع هویت های اجتماعی در شهر و عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در سطح محلات زاهدان پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد تنوع هویت اجتماعی در زاهدان از جمله بودن شغل و فرصت های سرمایه گذاری و اجناس خوب و قیمت مناسب می باشد که این عوامل در مهاجرپذیری این شهر تأثیر بسزایی داشته و باعث به وجود آمدن عدم اعتماد بین مردم، بی بند باری، عدم امنیت کافی، اعتیاد و سرقت و وجود انواع فرهنگ های مختلف که به موجب آن باعث تهدید همبستگی اجتماعی در سطح محلات این شهر شده است.

یزدانی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان بررسی و تحلیل هویت محلات شهری باتاکید بر حس تعلق به مکان در محلات سیزده گانه حاشیه شهر اردبیل پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد بین متغیرهای انسجام و تعامل اجتماعی با حس مکان ارتباط معنی دار مثبت و مستقیم برقرار می باشد. اما متغیرهای مشارکت اجتماعی، مسئولیت پذیری و آگاهی و دانش بر متغیر حس مکان تأثیری ندارد.

توحیدیان و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان بررسی عوامل تهدید کننده ی همبستگی اجتماعی در سطح محلات تهران پرداخته است. نتایج بدست آمده، نشان می‌دهد که متغیرهای قوم گرایی، توسعه‌ی نابرابر، آگاهی از حقوق شهروندی، احساس تبعیض، اجحاف و بی‌عدالتی، ابزارها و رسانه‌های ارتباطی و اطلاعاتی، بر همبستگی اجتماعی تأثیر معناداری وجود دارند. و طبق رگرسیون سعی شده عوامل تهدید کننده ی همبستگی در قالب تحلیل مسیر، با ترسیم نیکویی برازش مدل نظری پرداخته شود. در بیشترین و قویترین اثرات همبستگی اجتماعی، می توان به اثر مستقیم بر متغیرهای قوم گرایی (۰/۴۰۶) توسعه‌ی نا برابر (۰/۳۴۰) آگاهی از حقوق شهروندی (۰/۴۸۷) احساس تبعیض، اجحاف، بی‌عدالتی (۰/۳۸۰)، ابزارها و رسانه‌های ارتباطی و اطلاعاتی (۰/۳۱۸) اشاره نمود. این متغیر اثر غیرمستقیمی بر متغیر احساس تبعیض، اجحاف و بی‌عدالتی با وزن (۰/۲۱۸) دارد و بر متغیر توسعه ی نابرابر که جمعا وزنی برابر با ۰/۵۵۸ بر متغیر وابسته دارد اشاره دارد.

چنگیزی و احمدیان (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی شاخص‌های هویت فضای شهری در بافت تاریخی با نمونه موردی بازار کرمان سعی دارند با هدف شناخت ماهیت هویت و با رویکردی پدیدارشناسانه بافت تاریخی بازار کرمان را که از قدمتی دیرینه برخوردار است تجزیه و تحلیل کند. نتایج تحقیق در این پژوهش حکایت از آن دارند که ترکیب مؤلفه های هویت بخش در سه بعد شکلی، معنایی و اجتماعی موجب شکل گیری هویت مکانی در فضای شهری بازار در ساختار تاریخی شهر کرمان شده است.

نقی‌زاده، طغیانی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای شهری با هدف بررسی کیفیت فضاهای شهری از زاویه هویت و بحران هویت و ایجاد بستری مناسب جهت تبیین ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای شهری می‌پردازد و در نهایت به این نتیجه می‌رسد که هویت و بحران هویت در زندگی انسان و رابطه بین هویت و بحران هویت انسان، هویت و بحران هویت مکان به طور خاص و فضاهای شهری به طور عام دارای اهمیت می‌باشد.

اوجنگ و زکریا^۱ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان مفهوم و معنای تعلق مکان و هویت در بازآفرینی محلات شهری مالزی پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد تهدید مدرنیزاسیون و بازسازی نامناسب مکان‌ها و محلات منجر به موضوع جدایی اجتماعی شده است. نقش فضاهای فرهنگی از طریق بررسی حس روانی به مکان‌های متعلق به زندگی افراد و ساکنان از گذشته تا امروز بسیار حائز اهمیت است.

ادگر^۲ (۲۰۱۱) معتقد است جوامعی که در آنها با تنوع منابع مواجه ایم به دلیل انعطاف‌پذیری بالاتر، تاب‌آورترند. او مهاجرت و استرس جابجایی قابل توجه جمعیت را اغلب نشانه‌ای از شکست تاب‌آوری اجتماع می‌داند چرا که مهاجرت اغلب بر زیرساخت‌های اجتماعی هر جامعه اثرات منفی می‌گذارد. از سایر عناصر مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی، برطبق برداشت از نظریات ادگر، همکاری و مشارکت شهروندان، همبستگی اجتماعی، داشتن هویت واحد، حس تعلق، وجود امنیت و فراگیری اجتماعی را می‌توان استخراج نمود.

اسماعیل‌آیداسوریانا و همکاران^۳ (۲۰۰۸) در مقاله‌ای تحت عنوان مالزی به دنبال کشف ارتباط بین عناصر و ویژگی‌های ساخته شده شهر جدید با هویت ساکنان آن بوده‌اند ایشان با این اعتقاد که شهرهای جدید باید ترسیم‌کننده هویت متمایز خود، از طریق طراحی عناصر فیزیکی شان باشند، در نهایت به این نتیجه می‌رسند که حتی با طراحی منحصر به فردی که عناصر شهری (مثل خیابانها، مساجد، مکان‌های عمومی و ...) پوتراجایا دارد نتوانسته حس هویت را در ساکنین خود برانگیزد و این شهر با بحران هویتی مواجه است که ناشی از این موضوع است که ساکنان به سختی به عناصر فیزیکی در مرحله تشخیص یک مکان اعتماد می‌کنند.

مبانی نظری

هویت اجتماعی^۴

برخی از پژوهشگران، نظریه هویت اجتماعی را همچون ترسیم خطی مستقیم تفسیر می‌کنند که هویت‌یابی با یک گروه اجتماعی را به جانبداری گروهی پیوند می‌دهد. برای مثال، چالرز استینگر و جان جست^۵ اظهار می‌دارند که «مفروض بنیادین نظریه هویت اجتماعی عبارتست از اینکه اعضای درونگروه، در برابر گروه‌های دیگر، جانب گروه خودشان را می‌گیرند».

1-Ujang and Zakaria

2-Adger

3- Esmail Ida Suriana et al

4-Social Identity

5- Charles Stinger and John Jast

تفسیری که توسط دیگر پژوهشگران رد شده است. الکس هاسلم^۱ اظهار می‌دارد «اگر چه نسخه‌های بی‌حساب و کتابی از نظریه هویت اجتماعی مدعی‌اند «هویت‌یابی اجتماعی به طور خودکار منجر به تبعیض و تورش می‌شود»، اما در واقع، ... تبعیض و تضاد فقط در یک مجموعه محدود از شرایط روی می‌دهد». مرتبط کردن نظریه هویت اجتماعی با رقابت اجتماعی و جانبداری گروهی بخشی بدان جهت است که این نظریه در نخستین گزاره‌های خود مثال‌های تجربی از جانبداری گروهی آورد در حالی که راهبرد -های تمایز مثبت جایگزین (همچون خلاقیت اجتماعی) در آن مرحله محتویات نظری بودند. با این همه، در برخی از حلقه‌ها، این پیش‌بینی همبستگی سراسر میان روش و هویت‌یابی، عنوان تحقیرآمیز «نظریه هویت اجتماعی کم‌مایه» را پیدا کرده است (سلجوقی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵).

تنوع هویت‌های اجتماعی در شهر

هویت اجتماعی در روانشناسی، ویژگی‌ها، باورها، شخصیت‌ها، مدل‌های ذهنی یا باورهای شخصی افراد نسبت به خود، یا در یک گروه اجتماعی را تشکیل می‌دهند. روند هویت اجتماعی می‌تواند خلاقانه یا مخرب باشد. عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری هویت اجتماعی انسانها شامل عوامل جغرافیایی، سیاسی و تاریخی، اقتصادی، عوامل فرهنگی و مؤلفه‌های تربیتی می‌باشند. هویت اجتماعی افراد اغلب از طریق مدل تولید و تغییر دائمی الگوی ارزش‌ها، نمادها، تاریخ، اسطوره‌ها و سنت‌هایی که میراث متمایز جوامع مختلف را تشکیل می‌دهند، شکل می‌گیرد. هویت اجتماعی مفهومی است که می‌خواهد تعارضات موجود در هویت‌های گروهی را به نوعی کاهش داده و آنها را تحت یک هویت اجتماعی، همگرا سازد و انگیزه همکاری، همدلی و همزیستی را میان افراد جامعه فراهم نماید. اریک اریکسون^۲ نخستین فردی بود که هویت اجتماعی افراد را از دیدگاه روانشناسی مورد مطالعه قرار داد. هویت اجتماعی آن بخش از خودانگاره فرد است که از ادراک عضویت در یک گروه اجتماعی مشتق می‌شود. نظریه هویت اجتماعی آنچنانکه نخستین بار توسط هنری تاجفل و جان ترنر در دهه‌های هفتاد و هشتاد میلادی بیان شد، مفهوم هویت اجتماعی را به مثابه شیوه‌های برای تبیین رفتار میانگروهی معرفی کرد. نظریه هویت اجتماعی در بهترین تعبیر نظریه‌ای است که رفتارهای میانگروهی مشخصی را بر اساس ادراک منزلت گروهی متفاوت، ادراک مشروعیت و پایداری آن تفاوت‌های منزلتی، و ادراک توانایی جدا شدن از یک گروه و پیوستن به گروه دیگر، پیش‌بینی می‌کند. این تعبیر در تضاد با جاهایی قرار می‌گیرد که واژه «نظریه هویت اجتماعی» برای ارجاع به نظریه‌پردازی عمومی درباره خودهای اجتماعی انسان به کار رفته است. به علاوه، نظریه هویت اجتماعی هرگز بنا نبوده است که نظریه‌ای عمومی برای دسته‌بندی اجتماعی باشد؛ هر چند برخی پژوهشگران آن را بدان شکل هم به کار برده‌اند. با آگاهی از محدودیت‌های چشم‌انداز نظریه هویت اجتماعی بود که جان ترنر و همکارانش^۳ نظریه خواهرخوانده‌های را در قالب نظریه دسته‌بندی خود طرح کردند که بر اساس روشن‌بینی‌های نظریه هویت اجتماعی ساخته شده بود تا زمینه عمومی‌تری برای خود و فرایندهای

1-Alex Haslam
2-Eric Erickson
3-John Turner et al

گروهی ایجاد کند. واژه رویکرد هویت اجتماعی یا دیدگاه هویت اجتماعی برای توصیف دستاوردهای هر دو نظریه هویت اجتماعی و نظریه دسته‌بندی خود پیشنهاد شده است (زمانی و اصغرپور، ۱۳۹۳).

عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در سطح محلات

از نظر تعریف، همبستگی اجتماعی، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسان‌ها به طور کلی و حتی وابستگی متقابل حیات و منافع آن‌ها است. انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد که حاصل پذیرش، درونی کردن نظام آموزشی و هنجاری یک جامعه و وجود تعلق اجتماعی (احساس «ما» بودن) میان افراد آن جامعه است. سطح بالای انسجام، زمانی است که کنشهای افراد، اخلاقی و معطوف به یک جمع باشد. در این کنش‌ها مسئولیت و وفاداری در قبال دیگران به حد اعلا می‌رسد. انسجام اجتماعی، بر افزایش حجم و فراوانی تعامل و ارتباط متقابل اجتماعی و میزان اعتماد افراد جامعه نسبت به یکدیگر دلالت دارد. می‌توان انسجام اجتماعی را به احساس یکپارچگی افراد جامعه، روابط دوستانه و محبت آمیز، میزان روابط اجتماعی و تعامل‌های گروهی براساس ارزش‌های مشترک و منسجم تعریف کرد (فردوسیان، ۱۳۹۳). انسجام اجتماعی را نمی‌توان با اقدام از بالا به پایین دولت یا با توسل به سنت تضمین کرد، بلکه باید زندگی را به شیوه‌ای فعال‌تر از آنچه در نسل‌های پیشین بود ساخت و برای پیامدهای آنچه انجام می‌شود و عادت‌های شیوه زندگی که برگزیده ایم فعالانه تر مسئولیت بپذیریم و باید راه تعادل جدیدی بین مسئولیت‌های فردی و اجتماعی یافت. آگوست کنت^۱ جامعه شناس فرانسوی، ملاک شکل‌گیری وفاق و همبستگی اجتماعی را بر توافق اذهان آدمیان می‌داند و معتقد است که جامعه به وجود نمی‌آید، مگر آنکه اعضای آن اعتقادات واحدی داشته باشند. افکار بر جهان حکومت می‌کند و جهان را دگرگون می‌سازد. به بیان دیگر، همه دستگاه‌های اجتماعی براساس عقاید بنا شده اند و بحران‌های سیاسی جوامع امروزی ناشی از هرج و مرج فکری آدمیان است. امیل دورکیم^۲ جامعه‌شناس دیگر فرانسوی نیز معتقد است که همبستگی اجتماعی و وفاق ملی براساس ارزش‌ها و قواعد اخلاقی و پذیرش این ارزش‌ها از جانب اکثریت افراد جامعه صورت می‌گیرد و نقش کم رنگ مذهب در جامعه و فردگرایی در جوامع جدید، آفت بزرگ وفاق اجتماعی است. ابن خلدون دانشمند اسلامی، همبستگی اجتماعی را مبتنی بر عصبیت قومی می‌داند و معتقد است که جوهره حیات جمعی را پدیده تعلق اجتماعی و روح یاریگری به یکدیگر تشکیل می‌دهد که این روح یاریگری و عصبیت، همان ایجاد همبستگی اجتماعی است. اسلام به عنوان کامل‌ترین دین برای هدایت بشر، بهترین معیارها و محورها را برای وفاق اجتماعی و همبستگی امت اسلامی اصول و مبادی دین معرفی می‌کند که از فطرت سلیم بشری نشأت گرفته است (محسنی و جاراللهی، ۱۳۹۷).

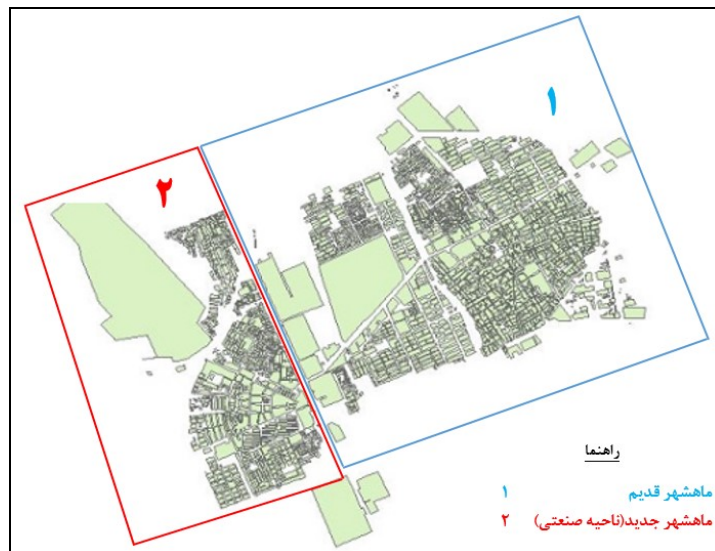
1-August Kent et al

2- Emile Durkheim

روش شناسی تحقیق

در این پژوهش روش تحقیق تبیینی (از نوع رابطه ای و به هر دوشکل همبستگی و علی) و مقایسه‌ای (از نوع پارامتری) است. بر مبنای هدف روش تحقیق از نوع کاربردی است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه بوده که بعد از برآورد اعتبار و پایایی در بین پاسخگویان توزیع گردید. برای این منظور ابتدا برای جمع‌آوری مطالب مربوط به موضوع مطالعه ایجاد پشتوانه‌ی علمی و نظری، با استفاده از مطالعه کتابخانه‌ای جمع‌آوری شد. برای تعیین حجم نمونه در جامعه آماری منطقه از روش خوشه‌بندی استفاده شده است. سپس افراد نمونه از این خوشه‌ها با استفاده از شیوه‌ی نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. برای اطمینان از روایی محتوا، درموقع ساخت ابزار (پرسشنامه) از نظرات کارشناسان و متخصصین مربوطه استفاده شد. برای پایایی ابتدا پرسش‌نامه‌ی تهیه شده روی نمونه‌هایی از جمعیت نمونه اجرا گردید و آلفای کرونباخ همگی مولفه‌های آن به دست آمد که بالای ۰/۷ است. پس از گردآوری داده‌ها، براساس آمارهای توصیفی و استنباطی و با استفاده از نرم‌افزار Spss، از آزمون‌های تحلیل رگرسیون، بتا و آزمون t روابط بین متغیرها بررسی گردید.

شکل ۱- موقعیت مناطق منتخب

مآخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷

برای تعیین حجم نمونه، جمعیت شهر ماهشهر در سال ۱۳۹۵ براساس آمار اعلام شده برابر با ۱۶۲۷۹۷ نفر می‌باشد. برای محاسبه حجم نمونه از فرمول کوکران بکارگیری شد و حجم نمونه به شکل زیر بدست آمد.

$$n = \frac{\frac{Z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{Z^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

n: حجم نمونه آماری

N: حجم جامعه آماری

d: خطای مجاز را معمولاً برابر ۰,۰۵ در نظر می‌گیرند

Z: مقدار متغیر نرمال با سطح اطمینان $\alpha=1$ است. در آزمون دودامنه مقدار Z برای سطح اطمینان ۹۵ درصد برابر ۱,۹۶ و برای سطح اطمینان ۹۹ درصد برابر ۲,۵۸ است.

p: نسبت برخورداری از صفت مورد نظر (مثلا جمعیت مردان)

$q = (1-p)$: نسبت عدم برخورداری از صفت مورد نظر (مثلا جمعیت زنان). معمولاً p و q را ۰,۵ در نظر می‌گیرند. این محاسبه با سطح خطای ۵ درصد صورت می‌گیرد.

محدوده مورد مطالعه

بندرماهشهر از لحاظ جغرافیایی در طول ۴۹ درجه و ۱۳ دقیقه و ۲۴ ثانیه و عرض ۳۰ درجه و ۳۰ دقیقه و ۵ ثانیه قرار گرفته است. و ارتفاع آن از سطح دریا ۳ متر است. از شمال به اهواز و رامهرمز، از مشرق به امیدیه، از غرب به شادگان و از جنوب به خلیج فارس محدود است. شهرستان بندرماهشهر با ۷۳۱۲/۵ کیلومتر مربع مساحت در جنوب استان خوزستان و در ساحل شمالی دهانه خورموسی در شمال غربی خلیج فارس و در ۱۲ کیلومتری شمال شرقی بندر امام خمینی واقع است. جمعیت ماهشهر طبق نتایج سرشماری ۱۳۹۵ معادل ۱۶۲۷۹۷ نفر بوده است. ماهشهر دارای دو منطقه شهرداری می‌باشد. منطقه ۱ که به ماهشهر قدیم معروف است؛ و منطقه ۲ که به ناحیه صنعتی. بخش‌های بندرماهشهر قدیم شامل: طالقانی، کوی آزادگان، فازهای ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، کوی گلستان، کوی سعدی، شهرک طالقانی (کوره‌ها)، شهرک رجایی (زنجیر)، شهرک مدنی و بافت قدیم که از خیابان‌های اصلی آن می‌توان به: خیابان امام خمینی، شهید منتظری، سعیدی، مطهری، شریفی، طالقانی، باهنر، ۲۲ بهمن و همچنین بازار قدیم (جنگ زده‌ها و روز) اشاره کرد. بخش‌های ناحیه صنعتی شامل: ۲۱۸ دستگاه، ۵۲ دستگاه، کارگری‌ها، SQها، کویتی‌ها، فارابی، ۱۸۰ دستگاه، آتلانتیک می‌باشد. مردم بندرماهشهر به علت موقعیت شهر دارای قومیت‌های مختلفی هستند که در کنار بومی‌های خود بندر ماهشهر، زندگی می‌کنند. مانند لر، بختیاری و عرب و حتی کرد و ترک و اتباع خارجی (سایت شهرداری بندرماهشهر، ۱۳۹۶).

شکل ۲- عکس هوایی موقعیت محدوده شهری بندرماهشهر

مأخذ: <https://www.google.com/maps/place/Bandar-e+Mahshahr>

بحث و یافته‌ها

یافته‌های توصیفی

از کل حجم نمونه که به صورت تصادفی انتخاب شده اند، ۲۶۱ نفر مرد و ۱۳۹ نفر زن می‌باشند. وضعیت سنی پاسخگویان در ۴ رده مورد ارزیابی قرار گرفته است. در رده بندی سنی از کل حجم نمونه، ۳۲ نفر زن و ۳۶ نفر مرد کمتر از ۲۰ سال، ۱۷۲ نفر زن ۲۳۲ نفر مرد ۲۰ تا ۴۰ سال، ۵۰ نفر زن و ۱۶۴ نفر مرد ۴۰ تا ۶۰ سال ۲۴ نفر زن و ۹۰ نفر مرد ۶۰ سال و بیشتر بوده اند. با توجه به این اعداد، مشاهده می‌گردد که گروه سنی ۲۰ تا ۴۰ سال با بیشترین فراوانی در بالاترین رده و گروه سنی ۶۰ سال و بیشتر با کمترین فراوانی در پایین ترین رده قرار می‌گیرد. ارزیابی وضعیت تحصیلی پاسخگویان در ۵ رده صورت گرفته است که شامل بی سواد، ابتدایی و راهنمایی، دیپلم، فوق دیپلم و لیسانس و فوق لیسانس و بالاتر است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که، ۸۲ نفر ابتدایی و راهنمایی، ۱۵۲ نفر دیپلم، ۴۹۴ نفر فوق دیپلم و لیسانس، ۷۲ نفر فوق لیسانس و بالاتر بوده اند. بر این اساس در بین پاسخگویان، افراد فوق دیپلم و لیسانس با فراوانی ۱۱۷ نفر در بالاترین رده و افراد بی سواد در پایین ترین رده قرار می‌گیرند. وضعیت شغلی پاسخگویان در ۸ رده ی کلی شغل خانه دار، کارمند، کارگر، آزاد، کشاورز، بازنشسته، محصل و دانشجو و فاقد شغل مورد ارزیابی قرار گرفته است. در رده بندی اشتغال اصلی از کل حجم نمونه برحسب وضعیت شغلی ۷۲ نفر خانه دار، ۳۵۲ نفر کارمند، ۱۰۴ نفر کارگر، ۱۳۸ نفر آزاد، ۶ نفر کشاورز، ۳۴ نفر بازنشسته، ۳۸ نفر محصل و دانشجو و ۵۶ نفر فاقد شغل بوده اند.

یافته های استنباطی

پرسش‌نامه توزیع شده در چهار متغیر/شاخص (مباحث کلی، تعلق مکانی، عوامل اجتماعی، و منظر و فضاهاى شهری طراحی) و ۲۲ سوال یا گویه طرح شده است. با توجه به داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها می‌توان میزان رضایت‌مندی ساکنان را بر اساس مؤلفه‌های مدل عملیاتی پژوهش نیز تفکیک کرد. برای محاسبه وضعیت رضایت‌مندی در هر یک از معیارهای مورد نظر، از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. مقدار T در این آزمون، نشانگر رضایت‌مندی بالاتر از حد متوسط و مقدار منفی T نشان دهنده رضایت‌مندی پایین‌تر از حد متوسط متوسط است: با توجه به نتایج آزمون T در تمامی زیر معیارها مثبت می‌باشد و میانگین بدست آمده در طیف پنج گزینه‌ای بالاتر از میانگین نظری یعنی ۳ است. پس وجود رابطه معنادار بین هر سه معیار در هر دو ناحیه قدیم و جدید ماهشهر مورد تایید می‌باشد (جدول ۱).

۱. متغیر/شاخص مباحث کلی: با توجه به نتایج جدول ۱، آزمون T در تمامی زیرمعیارها مثبت می‌باشد و میانگین بدست آمده در طیف پنج گزینه‌ای بالاتر از میانگین نظری یعنی ۳ است پس وجود رابطه معنادار بین هر سه معیار در هر دو ناحیه قدیم و جدید ماهشهر مورد تایید می‌باشد. در بررسی چهار متغیر/شاخص پژوهش با استفاده از آزمون T نتایج یافته‌های بدست آمده به قرار زیر است.

جدول ۱- نتایج آزمون T در شاخص مباحث کلی

شماره	سوال	محل	T	درجه آزادی	سطح معنادار	میانگین اختلاف	
						بالا	فاصله اطمینان ۹۵%
۱	دلیل سکونت شما در محله چیست؟	قدیم	۱/۲۰۶	۴	۰/۲۹۴	۰/۰۰۰	۱۳۲/۱۱
		جدید	۱/۱۸۲	۴	۰/۳۰۳	۰/۰۰۰	۱۳۳/۹۷
۲	چه پتانسیلی در محله‌تان بیشتر سبب ایجاد حس تعاملات اجتماعی در بین ساکنان می‌شود؟	قدیم	۱/۱۱۷	۴	۰/۲۶۲	۰/۰۰۰	۱۲۵/۱۶
		جدید	۱/۱۷۳	۴	۰/۲۹۱	۰/۰۰۰	۱۱۰/۵۸
۳	محله‌تان چه احساسی را به شما القا می‌کند؟	قدیم	۰/۰۰۰	۴	۰/۰۵۱	۱/۰۰۰	۷۰/۲۰
		جدید	۰/۰۰۵	۴	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰	۸۶/۸۸

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

۲. متغیر/شاخص تعلق مکانی: با توجه به نتایج جدول ۲، که براساس آزمون T محاسبه شده است. در تمامی معیارها در هر دو منطقه قدیم و جدید منفی می‌باشد. که میانگین آن نیز کمتر از عدد سه است. یعنی رابطه معناداری بین آن‌ها وجود ندارد. در این میان میزان نمره T به معیار به چه میزان محله زندگی‌تان احساس تعلق را در شما ایجاد می‌کند از همه کمتر می‌باشد. به خصوص در منطقه قدیم ماهشهر میزان t کمتر است که بیانگر این مطلب می‌باشد که میزان حس تعلق به منطقه بسیار کم می‌باشد و علاقه‌ای به منطقه ندارند.

جدول ۲- نتایج آزمون T در شاخص تعلق مکانی

شماره	سوال	محل	T	درجه آزادی	سطح معنادار	میانگین اختلاف	
						بالا	پائین
۴	به چه میزان محله زندگی تان احساس تعلق را در شما ایجاد می کند؟	قدیم	-۲/۲۴۱	۴	۰/۲۸۲	-۱/۷۰	۸۶/۵۸
		جدید	-۱/۴۴۹	۴	۰/۲۲۱	-۱/۱۰	۳۶/۶۲
۵	تا چه حد به اتفاقاتی که در محله تان رخ می دهد آگاه هستید؟	قدیم	-۰/۶۴۳	۴	۰/۵۵۵	-۰/۴۵۸	۶۶/۳۱
		جدید	-۰/۲۹۸	۴	۰/۷۸۱	-۰/۱۸۸	۸۳/۱۸
۶	تا چه حد تمایل به ادامه زندگی در محله تان را دارید؟	قدیم	-۰/۶۱۴	۴	۰/۵۷۲	-۰/۴۳۱	۱۰۵/۶۵
		جدید	-۰/۰۶۶	۴	۰/۹۵۱	-۰/۰۰۱	۶۵/۹۱

مأخذ: یافته های تحقیق، ۱۳۹۷

۳. متغیر/شاخص منظر و فضاهاى شهری

باتوجه به نتایج آزمون T در جدول ۳، محله ماهشهر جدید نمره آزمون t در تمامی معیارها مثبت می باشد و میانگین آن بالاتر از ۳ است. براین اساس نمره آزمون t در محله منتخب ماهشهر قدیم در تمامی معیارها منفی است و میانگین به دست آمده کمتر از ۳ است که نشان می دهد همبستگی معناداری بین سوال ها وجود ندارد.

جدول ۳- نتایج آزمون تی در شاخص منظر و فضاهاى شهری

شماره	سوال	محل	T	درجه آزادی	سطح معنادار	میانگین اختلاف	
						بالا	پائین
۷	آیا نماد ها و نشانه های شهری کافی برای شناسایی محله شما وجود دارد؟	قدیم	-۰/۲۷۱	۴	۰/۷۹۹	-۰/۱۵۸	۹۲/۲۶
		جدید	۰/۰۰۰	۴	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰	۵۶/۵۱
۸	به نظر شما نمای ساختمان ها در محله شما مطلوب است؟	قدیم	-۰/۱۰۹	۴	۰/۹۱۸	-۰/۰۹۸	۱۲۲/۲۰
		جدید	۰/۰۰۰	۴	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰	۸۳/۹۹
۹	آیا به نظر شما منظر شهری در محله شما مطلوب است؟	قدیم	-۱/۴۴۸	۴	۰/۶۷۸	-۱/۲۵۹	۱۰۴/۰۶
		جدید	۱/۳۴۷	۴	۰/۷۴۶	۰/۰۰۰	۹۰/۰۸
۱۰	به نظر شما در محله شما فعالیت ها و عملکردهای جاذب جمعیت وجود دارد؟	قدیم	-۰/۶۸۶	۴	۰/۵۳۱	-۰/۵۸۹	۹۱/۴۵
		جدید	۰/۰۱۲	۴	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰	۵۷/۹۶
۱۱	آیا محله زندگی تان دارای اهمیت فرهنگی و تاریخی ویژه ای است؟	قدیم	-۲/۱۸۹	۴	۰/۴۸۹	-۲/۰۹۸	۷۳/۹۴
		جدید	۰/۰۰۰	۴	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰	۶۳/۸۷
۱۲	آیا بافت و ساخت محله شما در ایجاد	قدیم	-۱/۲۹۵	۴	۰/۲۶۵	-۱/۱۱۴	۴۵/۷۳

جدید	۰/۰۰۰	۴	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰	۷۲/۶۵	-۷۰/۵۶	همبستگی اجتماعی تأثیر داشته است
قدیم	-۰/۳۱۸	۴	۰/۷۶۷	-۰/۲۸۵	۷۷/۴۴	-۹۷/۴۴	۱۳ به نظر شما از نظر زیبا شناسی محله شما زیبا و مناسب است؟
جدید	۰/۴۱۹	۴	۰/۶۹۷	۰/۰۰۰	۷۲/۲۶	-۵۶/۲۶	

مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

۴. متغیر/شاخص اجتماعی

باتوجه به نتایج آزمون T در جدول ۴، نشان می‌دهد. معیارهای رضایت از روابط همسایگی در محله در محله ماهشهر قدیم بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داده است. معیارهای تمایل به حل مشکلات و مسائل این شهر، میزان مشارکت در برنامه های اجتماعی، احساس تعهد کردن نسبت به دیگران، میزان مسئولیت در قبال هنجارها، ارزشها و قواعد عمومی زندگی در محله ماهشهر قدیم میزان t مثبت می‌باشد که این مسئله بیانگر وجود رابطه معنادار بین این معیارها است. درحالی‌که معیارهای میزان استحکام خانواده‌ها (طلاق، ازدواج)، احساس امنیت و میزان نیازها و امکانات و یکدست بودن محله به لحاظ فرهنگی و اجتماعی در محله منتخب ماهشهر قدیم میزان t منفی می‌باشد. که این مسئله بیانگر عدم وجود رابطه معنادار و رضایت ساکنین می‌باشد. در محله منتخب ماهشهر جدید معیارهای میزان استحکام خانواده‌ها (طلاق، ازدواج)، احساس تعهد کردن نسبت به دیگران در محله و میزان یکدست بودن محله به لحاظ فرهنگی و اجتماعی، میزان t منفی است و سایر معیارها میزان t مثبت می‌باشد که بیانگر وجود رابطه معنادار می‌باشد.

جدول ۴- نتایج آزمون T در شاخص اجتماعی

شماره	سوال	محله	T	درجه آزادی	سطح معنادار	میانگین اختلاف	فاصله اطمینان ۹۵٪
							بالا پائین
۱۴	آیا از روابط همسایگی در محله خود احساس رضایت می‌کنید؟	قدیم	۱/۷۳۹	۴	۰/۵۰۱	۰/۰۰۰	۱۰۲/۷۲ -۵۹/۵۲
۱۵	تا چه حد نسبت به حل مشکلات و مسائل این شهر تمایل به مشارکت دارید؟	قدیم	۰/۴۲۰	۴	۰/۶۹۶	۰/۰۰۰	۱۵۲/۳۴ -۱۱۲/۳۴
۱۶	میزان مشارکت در برنامه های اجتماعی محله‌تان تا چه حد می‌باشد؟	قدیم	۰/۲۲۹	۴	۰/۸۳۰	۰/۰۰۰	۱۳۱/۰۴ -۱۱۱/۰۱
۱۷	محله شما به لحاظ فرهنگی و اجتماعی به چه میزان یکدست می‌باشد؟	قدیم	-۰/۲۲۲	۴	۰/۸۳۵	۰/۰۰۰	۱۳۴/۸ -۱۱۴/۸۵
۱۸	به چه میزان احساس تعهد کردن نسبت به دیگران در محله شما وجود دارد؟	قدیم	۰/۱۵۹	۴	۰/۸۸۱	۱/۰۰۰	۹۲/۱۶ -۸۲/۱۶
۱۹	میزان استحکام خانواده‌ها (طلاق، ازدواج) در محله‌تان تا چه حد است؟	قدیم	-۰/۴۱۰	۴	۰/۷۰۳	-۰/۱۲۲	۵۷/۷۳ -۷۷/۷۱
۲۰	تا چه میزان به در قبال هنجارها، ارزشها	قدیم	۰/۳۸۰	۴	۰/۷۲۳	۰/۰۰۰	۸۲/۹۹ -۶۲/۴۵

جدید	۰/۹۵۲	۴	۰/۳۹۵	۱/۰۰۰	۸۴/۵۸	-۴۱/۳۸	وقوعا عمومی زندگی در محله تان احساس مسئولیت دارد؟
قدیم	-۰/۷۱۰	۴	۰/۴۱۷	-۰/۶۴۲	۲۹/۱۰	-۴۹/۱۱	۲۱ آیا شما در محله تان احساس امنیت می کنید؟
جدید	۰/۰۰	۴	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰	۶۰/۲۳	-۵۸/۱۴	
قدیم	-۲/۲۰۲	۴	۰/۰۰۸	-۲/۱۰۱	۵۲/۳۸	-۱۳۲/۳۸	۲۲ تا چه حد محله تان نیازها و امکانات را برای شما تأمین می کند؟
جدید	۱/۸۸۹	۴	۰/۴۲۴	۰/۰۰۰	۸۲/۴۱	-۴۲/۵۴	

مأخذ: یافته های تحقیق، ۱۳۹۷

تحلیل رگرسیون و ضرایب بتا متغیرها/شاخص ها: ضریب همبستگی عددی بین ۱ تا -۱ است. ضریب همبستگی بین صفر تا ۱ به معنی داشتن همبستگی مثبت است و هرچه این ضریب به ۱ نزدیک تر باشد همبستگی قوی تر است. همبستگی مثبت یعنی با افزایش نمره یک متغیر نمره دیگر نیز افزایش می یابد، مثلاً با افزایش نمره افسردگی نمره اضطراب نیز افزایش می یابد. ضریب همبستگی بین ۰ تا -۱ به معنی داشتن همبستگی منفی بین دو متغیر است و هرچه عدد به -۱ نزدیک تر باشد یعنی همبستگی منفی قوی تر است. همبستگی منفی یعنی با کاهش نمره یک متغیر نمره دیگر کاهش می یابد، مثلاً با افزایش افسردگی میزان شادکامی کاهش می یابد. یافته های تحقیق نشان می دهد که بیشترین همبستگی در محله منتخب ماهشهر قدیم و جدید بین شاخص اجتماعی و همبستگی اجتماعی می باشد. این میزان همبستگی در ماهشهر قدیم بیش از ماهشهر جدید است. ضریب همبستگی در هر دو محله نیز همبستگی بسیار قوی و مثبت بین همبستگی اجتماعی و زیرشاخص های چهارگانه را تأیید می کند. رتبه بندی معیارها در محله منتخب شهر ماهشهر قدیم براساس آزمون T را نشان می دهد. بدین ترتیب حس رضایت از روابط همسایگی بیشترین امتیاز و حس تعلق مکانی به محله کمترین امتیاز را کسب کرده اند. این مسئله بیشتر نشأت گرفته از این مسئله می باشد که افراد ساکن در این محله بیشتر قومی و طایفه ای می باشند و به شهر ماهشهر مهاجرت کرده اند (جدول ۵).

جدول ۵- نتایج همبستگی بین متغیرها در محلات مورد مطالعه

نام محله	مباحث کلی		تعلق مکانی		مناظر و فضاهای شهری		اجتماعی	
	پیرسون	سطح معنادار	پیرسون	سطح معنادار	پیرسون	سطح معنادار	پیرسون	سطح معنادار
ماهشهر قدیم	۰/۸۲۴	۰/۰۰	۰/۸۵۹	۰/۰۰	۰/۸۳۷	۰/۰۰	۰/۹۲۳	۰/۰۰
ماهشهر جدید	۰/۷۸۹	۰/۰۰	۰/۷۴۵	۰/۰۰	۰/۷۲۴	۰/۰۰	۰/۸۲۴	۰/۰۰

مأخذ: یافته های تحقیق: ۱۳۹۷

براساس نتایج جدول ۵، بیشترین همبستگی در محله منتخب ماهشهر قدیم و جدید بین شاخص اجتماعی و همبستگی اجتماعی می باشد. این میزان همبستگی در ماهشهر قدیم بیش از ماهشهر جدید است. نتایج کلی از ضریب همبستگی در هر دو محله نیز همبستگی بسیار قوی و مثبت بین همبستگی اجتماعی و زیرشاخص های چهارگانه را تأیید می کند. در

واقع این ضریب نشان دهنده میزان تأثیرگذاری هر یک از متغیرهای مشاهده شده (زیرشاخص‌ها و عوامل سازنده همبستگی اجتماعی) بر متغیر وابسته (همبستگی اجتماعی زندگی) است. برای شناسایی مهم‌ترین عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در ماهشهر، براساس نتایج تحقیق مهم‌ترین عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی، قوم‌گرایی، احساس تبعیض، احساس محرومیت و ناامیدی، عدم آگاهی از حقوق شهروندی، عدم حس تعلق مکانی و ناهمگونی جمعیت می‌باشد. در هر دو منطقه قوم‌گرایی مهم‌ترین عامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی می‌باشد (جدول ۶).

جدول ۶- خلاصه ای از نتایج مدل ضریب همبستگی

همبستگی	ضریب تعیین	ضریب	انحراف معیار
ماهشهر قدیم	۰/۹۳۲	۰/۹۱۶	۰/۰۲۱
ماهشهر جدید	۰/۹۶۱	۰/۹۴۵	۰/۰۳۲

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

باتوجه به تحلیل یافته‌ها در نهایت می‌توان به بررسی و پاسخ فرضیه‌های مطرح شده در این پژوهش پرداخت. در فرضیه اول پژوهش که به نظر می‌رسد مؤلفه اجتماعی در بندرماهشهر تأثیر زیادی بر همبستگی اجتماعی در سطح محلات بندر ماهشهر دارد. براساس جدول ۷، مشاهده می‌گردد؛ بیشترین همبستگی در محله منتخب ماهشهر قدیم و جدید بین شاخص اجتماعی و همبستگی اجتماعی می‌باشد. این میزان همبستگی در ماهشهر قدیم بیش از ماهشهر جدید است. بدین ترتیب فرضیه اول تأیید می‌شود.

در بررسی فرضیه دوم پژوهش که به نظر می‌رسد عوامل مختلفی در ایجاد همبستگی اجتماعی در سطح محلات بندرماهشهر به عنوان عوامل تهدید کننده نقش دارند. براساس نتایج جدول ۸، مشاهده می‌گردد مهم‌ترین عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در این شهر قوم‌گرایی، احساس تبعیض، احساس محرومیت و ناامیدی، عدم آگاهی از حقوق شهروندی، عدم حس تعلق مکانی و ناهمگونی جمعیت می‌باشد. در هر دو منطقه قوم‌گرایی مهم‌ترین عامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی می‌باشد. براین اساس نتایج فرضیه دوم تأیید می‌شود.

جدول ۷- نتایج همبستگی بین متغیرها در محلات مورد مطالعه

نام محله	مباحث کلی		تعلق مکانی		مناظر و فضاهای شهری		اجتماعی	
	پیرسون	سطح معنادار	پیرسون	سطح معنادار	پیرسون	سطح معنادار	پیرسون	سطح معنادار
ماهشهر قدیم	۰/۸۲۴	۰/۰۰	۰/۸۵۹	۰/۰۰	۰/۸۳۷	۰/۰۰	۰/۹۲۳	۰/۰۰
ماهشهر جدید	۰/۷۸۹	۰/۰۰	۰/۷۴۵	۰/۰۰	۰/۷۲۴	۰/۰۰	۰/۸۲۴	۰/۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

جدول ۸- عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در بندر ماهشهر

عامل	ماهشهر قدیم		ماهشهر جدید	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
قوم‌گرایی	۷۵	۱۸/۷	۲۰۲	۵۰/۵
احساس تبعیض	۸۸	۲۲	۴۲	۱۰/۵
احساس محرومیت و ناامیدی	۱۰۲	۲۵/۵	۱۱	۲/۷
عدم آگاهی از حقوق شهروندی	۲۴	۶	۳۰	۷/۵
عدم حس تعلق مکانی	۹۰	۲۲/۵	۹۵	۲۳/۵
ناهمگونی جمعیت	۲۱	۵/۳	۲۱	۵/۳

مأخذ: یافته های تحقیق، ۱۳۹۷

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بررسی‌ها نشان می‌دهد که رسیدن به همبستگی اجتماعی یک پروسه‌ی ظریف و پیچیده است. مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری همبستگی اجتماعی، مانند اعتماد، امنیت و مشارکت در محله‌هایی که روابط اجتماعی از میزان کمی و کیفی بالاتری برخوردار است، شکل می‌گیرند. در فضاهایی که اعتماد، انسجام اجتماعی، امنیت، روابط متقابل و همبستگی قوی‌تری وجود دارد، سطح بالایی از همبستگی اجتماعی در محله‌هایی که شرایط محیطی و ساختار کالبدی، شرایط مطلوبی را برای حضور ساکنان در بخش‌های مختلف محله فراهم می‌کند، دیده می‌شود. در این راستا، می‌توان گفت محله‌هایی که از درجه‌ی بالایی از همبستگی اجتماعی برخوردارند، پایدارترند. از این رو در محله‌ای که ساکنان نسبت به محل زندگی‌شان احساس تعلق خاطر، هویت و غرور دارند افراد از بروز آسیب‌ها جلوگیری می‌نمایند و به نوعی امنیت جامعه‌ی محلی خود را تأمین می‌کنند. بدین ترتیب، می‌توان ساده‌ترین راه در راستای دستیابی به شکل‌گیری همبستگی اجتماعی را الگوی ساخت کالبد فیزیکی دانست. علاوه بر آن، اگر کالبد به درستی طرح‌ریزی گردد، راهکاری پایدار خواهد بود و به سادگی دچار زوال و نابودی نمی‌شود. بنا بر آنچه گفته شد، مطالعات نشان می‌دهد که میان شکل‌گیری تعاملات اجتماعی در محله، که موجب شکل‌گیری همبستگی اجتماعی می‌شود، با میزان پایداری محله ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. به لحاظ همبستگی اجتماعی همانطور که پیشتر ذکر شد، اعتماد، امنیت و مشارکت در محله‌ها و حس تعلق مکانی بسیار مهم می‌باشند. نتایج نشان می‌دهد بیش از نیمی از ساکنین به دلیل نزدیکی به محل کار و تحصیل در این محلات زندگی می‌کنند به همین دلیل حس تعلق مکانی در این محلات نیز بسیار کم است که میزان آزمون t در هر دو محله منفی می‌باشد. در پایان می‌توان به پیشنهادها زیر اشاره کرد: نخست آنکه لازم است مسأله افزایش جمعیت شهری و حفظ ترکیب کنونی آن توأم با اصلاحات مورد نیاز در دستور کار برنامه‌ریزی شهری قرار گیرد.

-ثانیاً ضرورت دارد با توجه به ریشه‌های اقتصادی و اجتماعی کاهش همبستگی اجتماعی و در تلاش برای حل معضلات، شرایط تغییر مطلوب در روابط اجتماعی در منطقه فراهم گردد.

- به نظر می‌رسد توزیع و تجهیز امکانات و خدمات در سطح شهروندان، مانع عمده‌ای در جلوگیری از تشدید تعارض‌های شهری و در نتیجه فرسایش روابط انسانی است. در ماهشهر قدیم توزیع خدمات و امکانات متناسب با جمعیت منطقه نمی‌باشد. به همین دلیل مردم این منطقه به شدت از احساس تبعیض و محرومیت رنج می‌برند که مسئولین در این راستا باید اقداماتی را انجام دهند.

- به علاوه لازم است فرهنگ شهرنشینی و شهروندی از جمله موضوع حقوق شهروندی به گونه‌ای مؤثر و قابل تعمیم مورد بازپروری شهری قرار گیرد، چرا که با سازوکار فوق‌یون می‌توان شرایط تأمین بسیاری از نیازها را که خود معلول فقدان نظام روابط مطلوب انسانی در شهر است فراهم کرد. این موضوع قابل توجه است که شهرنشینی بودن صرفاً معنای شهروندی را نمی‌رساند. تنها با وجود حس شهروندی است که مفهوم مسئولیت و حقوق شهری تحقق پیدا می‌کند. بنابراین ضرورت دارد که برای تکوین پایدار همبستگی شهری، نوعی درک و احساس شهروندی توسط نهادها و سازمان‌هایی چون شهرداری‌ها، مراکز اداری در سطح شهرهای بزرگ، نهادهای رسانه‌ای، فرهنگسراها و انجمن‌های غیردولتی مورد آموزش و توسعه قرار گیرد. این مسئله بر روی قومی‌گرایی منطقه نیز تأثیر بسیار می‌گذارد - استفاده از رسانه و فضای مجازی در جهت مقابله با قومیت‌گرایی منطقه که تأثیر فوق‌العاده زیادی بر روی همبستگی اجتماعی منطقه دارد. تعصب به سنت و قومیت مانع از رشد و توسعه منطقه می‌شود. این مسئله را می‌توان با آموزش دادن و افزایش آگاهی مردم به خصوص در نسل‌های بعدی کاهش داد.

منابع و مأخذ

۱. ابراهیم‌زاده، عیسی، وکمایی، حسین (۱۳۹۳). ارزیابی و تحلیل کیفیت خدمات شهرداری بر اساس مدل سرکوال (مطالعه موردی: شهرداری شهر سنقر). فصل‌نامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، ۲(۶)، ۱۵۳-۱۷۲.
۲. توحیدیان، یاسمن، نوابخش، مهرداد و آقاجانی‌مرساء، حسین (۱۳۹۷). بررسی عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در سطح محلات تهران. فصل‌نامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۸(۲۸): ۱۶۷-۱۹۰.
۳. چنگیزی، نگار، واحمدیان، رضا (۱۳۹۲). بررسی شاخص‌های هویت شهری در بافت تاریخی (نمونه موردی: بازار کرمان). فصل‌نامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۳(۱۱)، ۵۳-۶۳.
۴. زمانی، فائزه، و اصغری‌پور، احمد رضا (۱۳۹۳). تأثیر ویژگی‌های اجتماعی و فیزیکی فضای شهرداری بر صحت اجتماعی مجتمع‌های مسکونی (مطالعه موردی: مجتمع آپارتمان‌های جدید شهری). ششمین همایش ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری با تأکید بر شهر سازنده، آبان‌ماه، ۱۳ صفحه.
۵. سایت شهرداری بندرماهشهر (۱۳۹۶).
۶. سلجوقی، سارا، راستی، امید، و نارویی، پیمان (۱۳۹۹). بررسی تنوع هویت‌های اجتماعی در شهر و عوامل تهدید کننده همبستگی اجتماعی در سطح محلات. دومین کنفرانس ملی علوم انسانی و توسعه، دانشگاه پیام نور فارس، اسفندماه، ۹ صفحه.
۷. فردوسیان، فرشته (۱۳۹۳). اصول و مفاهیم طراحی شهری سنتی و مدرن در ایران. ترجمه کبریا صداقت رستمی، انتشارات مانی، چاپ اول، ۳۰۴ صفحه.
۸. محسنی، منوچهر، و جلال‌اللهی، عذرا (۱۳۹۷). مشارکت اجتماعی در ایران. انتشارات یادداشت، چاپ سوم، ۱۶۸ صفحه.
۹. محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش مراحل و رویه‌های عملی در روش شناسی کیفی. نشر جامعه‌شناسان، چاپ دوم، ۳۵۲ صفحه.
۱۰. محمودی‌نژاد، هادی (۱۳۸۹). فضا و مکان در طراحی شهری. انتشارات طحان، چاپ دوم، ۲۱۶ صفحه.
۱۱. موسوی، یعقوب (۱۳۹۱). پدیده کاهش همبستگی اجتماعی در کلان‌شهرها. فصل‌نامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲(۶)، ۱۱۳-۱۳۳.
۱۲. نقی‌زاده، محمد، و طغیانی، شیرین (۱۳۹۰). ضرورت مدیریت بحران‌های هویتی در فضاهای شهری. فصل‌نامه هویت شهر، ۵(۹)، ۷۳-۸۲.
۱۳. یزدانی، محمدحسن، علی‌پور، ابراهیم، و محمودی، ایوب (۱۳۹۸). بررسی و تحلیل هویت محلات شهری با تأکید بر حس تعلق به مکان در محلات سیزده گانه حاشیه شهر اردبیل. فصل‌نامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۶(۱۴): ۳۹-۹.
14. Adger, N., (2011). Social and Ecological Resilience: is They Related?. Progress in human geogra-phy, 24(3): 347-364.
15. Delanti, G., (2003). Urbanization in Developing Countries, England, Englewood Cliffs, Prentice Hall.

16. Ismail, I. S., Shamsuddin, S., & Sulaiman, A. B. (2008). An evaluation of resident's perception of identity in Putrajaya new town. *Jurnal Alam Bina*, 13(4):37-51.
17. Ujang, N., Zakariya, K., (2015). The Notion of Place, Place Meaning and Identity in Urban Regeneration. *Vol,170: 709-717*.

منبع اینترنتی

18. <https://www.google.com/maps/place/Bandar-e+Mahshahr,+>

نشریه علمی اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، دوره ۲، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳، صفحات: ۱۹-۴۰
شاپا: ۱۴۷۳-۲۹۸۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۲/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۹

آسیب‌شناسی کالبدی مهاجرت و تحرک جمعیت شناور در سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان

تیمور آمار

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

چکیده

مهاجرت فرآیندی پویا و نتیجه تغییرات اقتصادی-اجتماعی است که به لحاظ تقسیمات رایج در دو بخش مهاجرت‌های داخلی و بین‌المللی قابل تفکیک و بررسی است. مهاجرت داخلی از عناصر عمده تغییر فرایندهای جمعیتی و مکانیزم اصلی توزیع و باز توزیع جمعیت بشمار می‌رود. جریان مهاجرت از شهرها بسمت نواحی روستایی بعنوان بخشی از تحولات پسامدرنیته است که پیامدهای اقتصادی-اجتماعی-فرهنگی، زیست محیطی و کالبدی به همراه دارد. مطالعات و پژوهش‌های موجود نشان می‌دهد که مهاجرت گسترده و روز افزون به نواحی روستایی، عوارض کالبدی مانند «تغییر در نظام مالکیت»، «تحول در کاربری زمین و چشم انداز روستاها»، «افزایش ساخت خانه‌های دوم و آشفتگی کالبدی ناشی از آن»، «درهم ریختگی کالبدی»، و «آشفتگی در معماری و ساخت وساز» به همراه خواهد داشت. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و باستناد مطالعات اسنادی و جمع‌آوری اطلاعات میدانی و مصاحبه با کارشناسان و مدیران محلی به بررسی آسیب‌های کالبدی ناشی از مهاجرت و تحرک جمعیت شناور به نواحی روستایی استان گیلان می‌پردازد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که سطوح کشاورزی استان در فاصله سرشماری‌های سال ۶۷ تا ۹۰ حدود ۳۳ درصد کاهش داشته است که مسلماً از دلایل عمده این موضوع درخواست برای زمین در استان و تغییر کاربری آن است. مالکیت ۲۵ درصد از اراضی مولد استان در اختیار مالکین «غایب از ده» است. ساخت و ساز در طی دهه اخیر (علیرغم کاهش ۱۶ درصدی جمعیت روستایی) ۶۷ درصد رشد داشته که در پرتو آن تخلقات ساختمانی متعددی رخ داده است ضمن اینکه بین جمعیت، منابع و زیرساخت‌های استان توازن منطقی برقرار نیست.

واژگان کلیدی: جمعیت شناور، مهاجرت به روستا، پیامدهای کالبدی مهاجرت، روستاهای استان گیلان

مقدمه و طرح مسئله

مهاجرت و تحرک مکانی یکی از چهار عامل اصلی تغییر و تحول جمعیت بوده و به دلیل ماهیت خود می‌تواند علاوه بر تغییرات دراز مدت و طولانی آثار سریع و کوتاه مدتی را نیز در تعداد و ساختار جمعیت ایجاد کند و تعادل یا عدم تعادل هایی را در جمعیت های تحت تاثیر خود به وجود بیاورد. در مطالعه مهاجرت و انواع آن، صاحب نظران جمعیتی به گونه‌هایی اشاره کرده و به طبقه‌بندی‌هایی دست زده‌اند. عده‌ای در بررسی‌های خود، از «مهاجرت‌های طبیعی یا عادی» و «بی‌رویه یا کنترل نشده» سخن به میان می‌آورند و منظور آنها از این مقوله‌ها از یک سو آن است که آیا مهاجرت افراد برنامه‌ریزی شده و منظم است یا بی‌برنامه و غیرمنظم، و از سوی دیگر اینکه آیا مهاجرت به‌عنوان یک پدیده عادی و بهنجار مطرح است یا به‌صورت یک مسئله غیرمتعارف و نابهنجار در نظر گرفته می‌شود. اشکال جغرافیایی جابجایی در قالب مهاجرت‌های «درون سرزمینی» و «برون سرزمینی» قابل تفکیک است. مهاجرت‌های داخلی به تبع روند شکل‌گیری و تبعیت از جریان کلی و عمومی یا بر مبنای سیاست‌های جمعیتی و مهاجرتی و همچنین سیاست‌های تشویقی و بازدارنده از «نقاط روستایی بسمت شهرها»، یا بصورت معکوس از «شهرها بسمت روستاها» شکل می‌گیرد. مضافاً اینکه مهاجرت از جنس «شهر به شهر» و «روستا به روستا» نیز در همین دسته بندی قرار می‌گیرد. مهاجرت و تحرک جمعیت بسمت نواحی روستایی مانند سایر اشکال مهاجرت، مورد توجه قرار نگرفته است. چراکه علل مهاجرت روستا-شهری شناخته شده است در حالی که دلایل مهاجرت و تحرک بسمت نواحی روستایی هنوز بدرستی مورد تجزیه و تحلیل قرار نگرفته و بعنوان یک جریان نوظهور در جابجایی‌های درون سرزمینی مطرح است (آمار، ۱۴۰۰: ۱۲). جابجایی بسمت نواحی روستایی چه بواسطه بهره‌مندی از مزیت‌های زندگی در این مناطق، و چه بدلیل علقه‌های اجتماعی و فرهنگی و حتی بواسطه مزیت‌های اقتصادی در حوزه کسب و کار بعنوان یک واقعیت انکارناپذیر در این جوامع ظهور کرده و استثناء جغرافیایی نیز ندارد. لیکن در استان‌های شمالی از سابقه و حجم بیشتری برخوردار است. روستاهای استان گیلان بواسطه مزیت‌ها و ویژگی‌های منحصر بفردی که دارند از قدیم الایام مورد توجه مهاجرین و ساکنان شهری بوده‌اند. سابقه گرایش به اسکان جمعیت در نواحی روستایی استان عمدتاً بواسطه نیازهای درونی استان و تقاضای جامعه شهری و همچنین تبعیت از تنوع اقلیمی (در فصول تابستان و زمستان) در قالب تابستان نشین و زمستان نشین بر می‌گردد. اما بتدریج بویژه در دو دهه اخیر موج تقاضا برای تملک زمین و برپایی سکونتگاه موقت فراتر از مرزهای اداری-سیاسی استان رفته و مهاجرینی از سرتاسر کشور را روانه استان نمود. که بر اساس آخرین اطلاعات اخذ شده از مدیران روستاها و جمع‌بندی آن ۱۸۰۴۶۷ نفر مهاجر در قالب ۶۱۵۹۷ خانوار احصاء شده‌اند (اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان گیلان، ۱۳۹۹: ۱۵۴). بی‌تردید حضور روزافزون جمعیت شناور در استان و جابجایی پی در پی آنها تبعاتی را بهمراه خواهد داشت که از زوایای مختلف قابل بررسی است. این مقاله تلاش دارد تا از منظر کالبدی و در قالب عوارضی چون «تغییر در نظام مالکیت»، «تحول در کاربری زمین و چشم انداز روستاها»، «افزایش ساخت خانه‌های دوم و آشفته‌گی کالبدی ناشی از آن»، «درهم ریختگی کالبدی»، و «آشفته‌گی در معماری و ساخت و ساز» به این مهم پرداخته و مصادیق آنرا بعلاوه راه‌کارهای مدیریت بر این آسیب‌ها ارایه نماید.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

جریان مدرنیزاسیون در فرآیند تحولات اقتصادی-اجتماعی و تکامل تدریجی جوامع انسانی سبب ساز شکل‌گیری نوعی حرکت غیرمعمول جمعیتی می‌شود که از آن تعبیر به مهاجرت معکوس یا بازگشت جمعیت به نواحی روستایی می‌شود. شکل‌گیری مهاجرت معکوس و حرکت جمعیت از شهرها بسمت نواحی روستایی از کشورهایمانند ایالات متحده آمریکا، کشورهای اروپای غربی، استرالیا، نیوزیلند، کانادا و ژاپن بوده است (قاسمی و نوبخت، ۱۳۹۵: ۴۱). و بتدریج این واقعیت جمعیتی را در بستر مطالعات دموگرافیک و تحلیل‌های مکانی جمعیت وارد نمود. سرآغاز توجه به جریان مهاجرت به نواحی روستایی از اوایل دهه ۱۹۷۰ بوده است. با شکل‌گیری این تحرک جمعیتی از اوایل دهه ۶۰ و استمرار آن در دهه ۷۰ در برخی کشورهای صنعتی پژوهشگران و صاحب‌نظران مسائل جمعیتی را متوجه این موضوع بدیع در فرآیند تحولات جمعیتی نمود به طوری‌که شهری شدن گسترده در اغلب نقاط دنیا و تحلیل‌های روستا-شهری از جمله مهاجرت به نواحی روستایی می‌بایست در کنار مباحث دیگر به عرصه مطالعات وارد شده و در خصوص الگوهای حاکم، اثرات و پیامدهای آن و چگونگی مدیریت این جریان جمعیتی تحلیل‌های مناسبی ارائه شود. مهاجرت معکوس به تعابیر مختلفی مطرح و مورد تحلیل قرار می‌گیرد. برون‌شهرنشینی، شهرنشینی جابجا شوند (امانپور، ۱۳۹۷). جریان ضد‌شهرنشینی (لوکاس، ۱۳۸۱: ۱۶۶)، و نمادی از «شهرگرایی نواحی روستایی» (Pacion. 1985:183) نام برده می‌شود. از جریان ضد‌شهرنشینی تعبیر به فرآیند عدم تمرکز و حرکت از یک وضعیت متمرکز تر به یک وضعیت کم‌تمرکز می‌شود. ضمن اینکه مهاجرت معکوس را حاصل و نتیجه «تراکم زدایی»، «تغییر رفتار مهاجرتی جمعیت»، «تغییر شرایط اقتصادی و توزیع مجدد اشتغال و سکونت» (قاسمی‌اردهایی و نوبخت، ۱۳۹۵) و «پایان کار و فعالیت و بازگشت به روستا» می‌دانند و برای تطبیق معنایی و مفهومی از اصطلاحاتی مانند: «جمعیت مهاجرشناور» (Hui xu, 2010) و «چرخش جمعیت»، «چرخش به عقب» و «شبه مهاجرت» (Wiltshire, 1979) و مهاجرت چرخشی (Sekiguchi, 2019) استفاده می‌شود. و بالاخره اینکه حرکت جمعیت بسمت نواحی روستایی را نتیجه «تغییر ماهیت در فرآیند مدرنیزاسیون»، «رشد گردشگری و نیاز به گذران اوقات فراغت» نیز می‌دانند. آنچه از تجربه شکل‌گیری و گسترش مهاجرت معکوس بدست آمده نشان از وضعیت ارگانیک و غیربرنامه‌ریزی شده این حرکت جمعیتی است که با توجه به تغییر شرایط و باز تعریف از شیوه زندگی و سبک کار و فعالیت و همچنین پیدایش نیازهای نوین در عرصه زندگی باعث حرکت جمعیت از شهرها بسمت نواحی روستایی می‌شود. در کشور ما، روستاهای سواحل خزر از اولین مناطق جغرافیایی وقوع این فرآیند انتقال سرمایه بشمار می‌روند. در دهه ۶۰ و ۷۰ عمده کسانی که در قالب گردشگری به این منطقه سفر می‌کردند از امکانات اقامتی (نظیر هتل، مسافرخانه یا مسافر کاشانه‌های موجود) بهره می‌گرفتند. اما از اواسط دهه ۷۰ بدلیل ارزانی زمین و مسکن در این مناطق یک جریان خزنده از انتقال سرمایه مازاد در شهرها برای تصاحب زمین و مسکن آغاز شد. در بدو امر برخی نقاط تبلور عینی این حرکت بودند. کلاردشت در مازندران و دیلمان در گیلان از مصادیق بارز این نوع تمرکز سرمایه در روستاهای شمال کشور بوده‌اند که گردشگران را بعنوان مالکین جدید معرفی و زمینه پایایی و استقرار متناوب این متقاضیان نورسیده را در نواحی روستایی فراهم آورد. شتاب فزاینده این حرکت در اواسط دهه ۸۰ آغاز شد و این بار فرآیند خرید زمین-ساخت مسکن و مهاجرت موقت به نواحی روستایی در همه سکونتگاه‌ها اشاعه یافت و تحت تاثیر یک موج فراگیر جغرافیای شمال کشور از لبه ساحل تا ستیغ کوهستان مورد هجوم متقاضیان زمین و مسکن قرار گرفت. و

مطالعات موردی در این خصوص نشان داد که الگوی پخش غالب برای اسکان موقت جمعیت در نواحی ساحلی و جلگه ایی و نظام استقرار دائم مهاجرین عموماً در نواحی کوهپایه ایی و کوهستانی بوده است. مطالعات نشان می‌دهد که در روستاهای شمال متقاضیان اسکان عموماً غیربومی - نقل از خوشفر و دیگران (۱۳۹۱)، رحیم زاده متحد (۱۳۹۸)، ملکی و دیگران (۱۳۹۸)، رحمانی فضل‌ی و دیگران (۱۳۹۶)، حسانی (۱۳۹۸)، مطیعی لنگرودی و دیگران (۱۳۹۰)، ربانی و دیگران (۱۳۹۰)، مهاجران و روستا (۱۳۹۳) - و در سایر نواحی روستایی کشور غلبه با جمعیت بومی بوده است - به نقل از اشتری و دیگران (۱۳۹۵)، امانپور (۱۳۹۷)، افراخته و دیگران (۱۳۹۵)، یعقوبی وزبیدی (۱۳۹۷)، پایدار (۱۳۹۸)، قاسمی و دیگران (۱۳۹۳)، میخک و دیگران (۱۳۹۹)، منافی آذر و دیگران (۱۳۹۶)، ابراهیم‌زاده‌آسمین و دیگران (۱۳۹۸)، علی‌بابایی و جمعه پور (۱۳۹۵). عوارض و پیامدهای این نوع جابجایی به مانند هر پدیده ایی از دو منظر قابل بررسی است: از یک زاویه می‌توان در خصوص این موج جابجایی مثبت اندیشی کرد و تبعات حضور (حتی کوتاه مدت) جمعیت در نواحی روستایی را به نفع جامعه بومی و محلی دانست. و از منظر ثانوی می‌توان این جابجایی و حضور کوتاه مدت (یا بلندمدت) را از منظر خطرات و آسیب‌های احتمالی نگریست. آسیب‌شناسی این جریان جمعیتی هم از ابعاد مختلفی امکان‌پذیر است که بعد عینی و ملموس آن «تحلیل کالبدی»، سیما و منظر سکونتگاه‌های روستایی است.

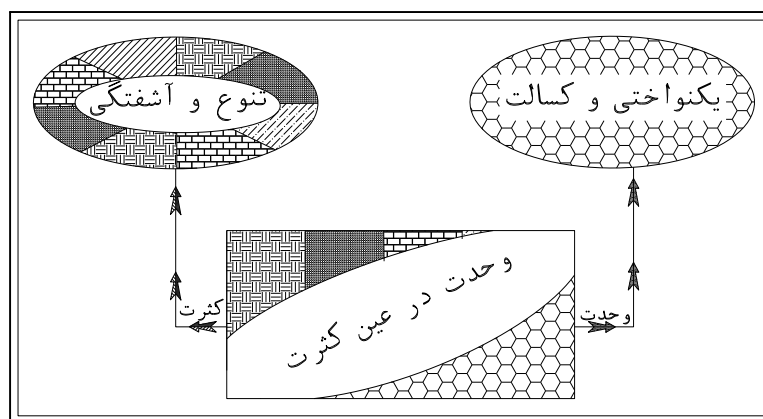

شکل ۱. پیامدهای کالبدی جمعیت شناور در سکونتگاه‌های روستایی

از مهمترین ابعاد حضور و تداوم حضور جمعیت شناور در نواحی روستایی تغییر مالکیت و تصاحب تدریجی این عامل تولید از سوی افراد (عمدتاً) غیر بومی است. واگذاری و فروش زمین که در واقع فروش یا واگذاری حق نسق می‌باشد را می‌توان ناشی از تغییر نسل (عدم رغبت به کار کشاورزی از سوی نسل جوان)، اختلاف شدید هزینه و فایده فعالیت‌های کشاورزی و رضایت به تبدیل زمین به نقدینگی، فشارهای اقتصادی و نیازهای مالی (بویژه نیازهای فوری و زیاد)، نزول بخش کشاورزی بعنوان منبع دوم یا سوم درآمد در اقتصاد خانوار، ارتقاء جایگاه اداری و سیاسی روستا از طریق واگذاری زمین به افراد با نفوذ (مدیریت سیاسی بر فضای روستا مسلط می‌شود) و تغییر در منابع قدرت و ثروت در روستا دانست. تغییر مالکیت در نواحی روستایی بانی شکل‌گیری نوعی مالکیت (عموماً غایب از ده) است که باعث می‌شود که اولاً انتقال مالکیت عموماً با تغییر

کارکرد زمین همراه است. ثانیاً ارزش افزوده این نقل و انتقال عموماً نصیب روستاییان نمی‌شود. ثالثاً سطح اعتماد و وفاق اجتماعی کاهش یابد و در نتیجه همگرایی و مشارکت ضعیف شود (بین جمعیت بومی و گروه‌های غیربومی) و در نهایت در سیما و منظر روستا تغییر حاصل شود و بافت روستا در مرحله انتقال از سنت به یک وضعیت شبه مدرنیستی قرار گیرد (آمار، ۱۳۹۹: ۷۳). از طرف دیگر در مناطقی که خانه‌های دوم وجود دارد و گسترش می‌یابد دو نوع تبادل جمعیتی بوجود می‌آید. یکی مهاجرت روستایی قبل از پیدایش و گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی به دلایل خاص خود و سپس تخلیه شدن خانه‌های روستایی و خریداری شدن آنها توسط شهر نشینان برای مقاصد تفریحی مورد استفاده قرار می‌گیرد و دیگر اینکه ممکن است ناحیه‌ای با داشتن ثبات جمعیتی نیز برای فراغت مورد هجوم افراد ثروتمند قرار گیرد که در این حالت گسترش خانه‌های دوم منجر به مهاجرفرستی می‌شود. (رضوانی ۱۳۸۲: ۶۵). از بعد معماری تنوع و کثرت در فضای یک سکونتگاه موجب به هم ریختگی و اغتشاش می‌شود اگرچه وحدت بیش از حد نیز یکنواختی و کسالت بیار می‌آورد. بنابراین در برنامه ریزی کالبدی یک فضای سکونتگاهی لازم است تا در عین کثرت عناصر، وحدت ارگانیک یا هندسی آن نیز مدنظر قرار گیرد. یکی از وجوه عینی تغییرات کالبدی در ناحیه آشفته‌گی ناشی از تکثر معماری و شیوه ساخت بنا است. این تنوع در شکل و سیمای کالبدی باعث ایجاد یک فضای توأم با تکثر - عمدتاً آزار دهنده - در فضای جغرافیایی شده که شدت آن را بیشتر می‌توان در روستاهای مقصد گردشگری و محدوده اطراف آن دید. این در حالی است که برای فرم و نوع معماری در محدوده‌های روستایی استان گیلان ضوابط و مقررات مدون وجود دارد (نک به تراکشوند و راهب، ۱۳۹۰)

شکل ۲- فضای کالبدی یک سکونتگاه

مأخذ: آمار، ۱۳۹۲: ۱۲

جابجایی جمعیت بسمت نواحی روستایی و آسیبهای کالبدی ناشی از آن دستمایه تدوین برخی پژوهش‌ها قرار گرفته است که به اهم آنها در جدول زیر اشاره می‌شود. همانطور که مفاد جدول نشان می‌دهد رویکرد اصلی در بازتاب این آسیبها در قالب رشد و گسترش خانه‌های دوم است که از دهه ۸۰ و بویژه دهه نود در متون و منابع جغرافیایی روستایی و رشته‌های مرتبط جایگاه ویژه‌ای پیدا نموده و همچنان مورد اقبال بسیاری از محققین است و موضوع تغییر مالکیت و تغییر کاربری زمین در نتیجه مهاجرت و جابجایی جمعیت (عمدتاً شهری) بسمت نواحی روستایی از دغدغه‌های مهم پژوهشگران و محققین رشته

های مختلف از جمله جغرافیدانان است. مضافاً اینکه در اغلب بررسیها درهم تنیدگی واژگانی مانند گردشگری، مهاجرت معکوس یا بازگشتی، پیامدهای کالبدی خانه های دوم و نظایر آن کاملاً مشهود است که در نتایج و پیامدها اغلب به نقاط مشترکی می رسند.

روش شناسی پژوهش

در این پژوهش که با هدف تحلیل پیامدهای کالبدی جابجایی جمعیت شناور به نواحی روستایی استان گیلان بانجام رسید، در واقع این پرسش اساسی مطرح شد که روند جابجایی جمعیت به نواحی روستایی استان چگونه بوده است؟ و پیامدهای کالبدی این حضور (عمدتاً) موقت در روستاهای استان را در چه مواردی می توان تعقیب نمود؟ بر این اساس پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی بانجام رسید و از شیوه‌های مرسوم جمع‌آوری اطلاعات (اسنادی و میدانی) بهره‌گیری شد. در بخش میدانی داده‌های اصلی از متغیرهای تحقیق (تعداد مهاجرین و گونه‌شناسی آن‌ها) از طریق مراجع محلی بویژه دهیاران و اعضای شورای اسلامی روستا اخذ شده است. تحلیل اطلاعات و ارتباط بین متغیرهای تحقیق نیز بصورت کیفی و از استدلال استقرایی (جز به کل) بهره‌گیری شده است. با توجه باینکه گستره طرح در سطح استان گیلان بوده و تحلیل متغیرهای آن نیاز به اطلاعات دقیق از کلیه روستاهای استان می‌باشد بنابراین در این پژوهش روش گردآوری اطلاعات از جامعه آماری بصورت تمام شماری بوده است.

یافته‌های پژوهش

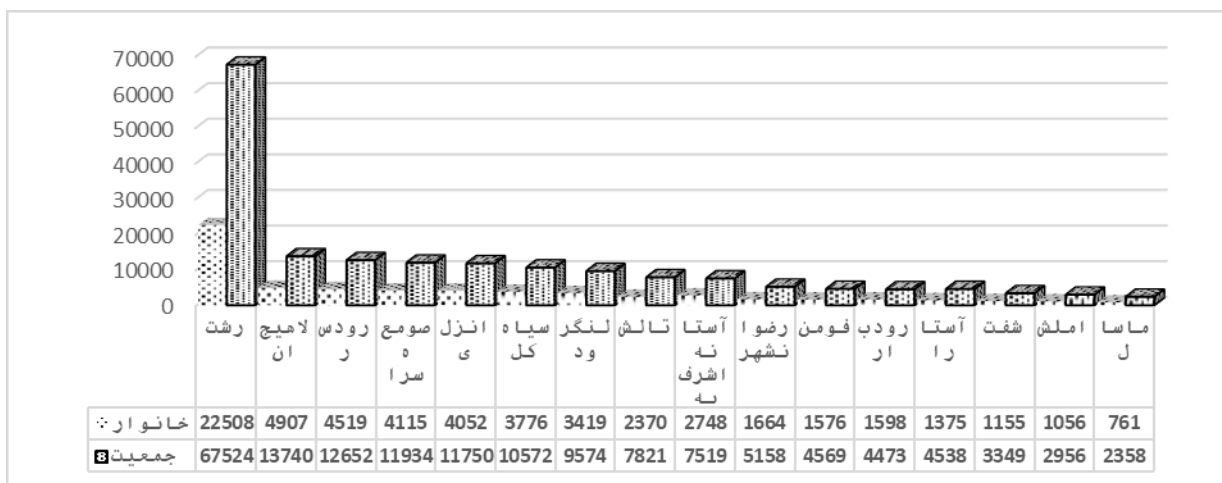
سابقه گرایش به اسکان جمعیت در نواحی روستایی گیلان عمدتاً بواسطه شرایط جغرافیایی استان و تقاضای جامعه شهری و همچنین تبعیت از تنوع اقلیمی (در فصول تابستان و زمستان) در قالب تابستان نشین و زمستان نشین بر می‌گردد. اما بتدریج بویژه در دو دهه اخیر موج تقاضا برای تملک زمین و برپایی سکونتگاه موقت فراتر از مرزهای اداری-سیاسی استان رفته و مهاجرینی از سرتاسر کشور را روانه استان نمود.

جدول ۱- برخی از منابع و آثار مرتبط با موضوع این پژوهش

پدیدآورنده (سال)	نام اثر	نتایج و یافته‌ها
عناستانی (۱۳۸۸)	بررسی آثار کالبدی خانه‌های دوم بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی: مطالعه موردی روستاهای بیلاقی شهر مشهد	یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شکل‌گیری خانه‌های دوم با پیامدهای کالبدی مانند تغییر کاربری باغات و مزارع، تجاوز به حریم رودخانه‌ها، و تغییر چشم‌انداز روستایی همراه بوده، به گونه‌ای که ۸۶٫۵ درصد از خانه‌های دوم در حاشیه بافت کالبدی یا به صورت محله‌ای جدید در کنار روستای موجود احداث شده و در ۴۲ درصد موارد، به تغییر کاربری باغات و مزارع انجامیده است.
آمار (۱۳۹۲)	آسیب‌شناسی توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان	دگرگونی‌هایی نظیر تعدد در سبک معماری و جانمایی کاربریها خارج از محدوده تعریف شده، تغییر زیاد در کاربریهای کشاورزی و به حاشیه رفتن فعالیتهای کلاسیک و ریشه دار در نواحی روستایی و همچنین عدم رعایت نظام کاربری اراضی از جمله هجوم جمعیت به نواحی روستایی است
مرادی، بحیرایی و قهرمانی (۱۳۹۳)	نقش خانه‌های دوم بر توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان سمیرم، روستای ونک)	این پژوهش به این نتیجه رسید که گسترش خانه‌های دوم سبب تغییر بافت سنتی روستا (ساخت مسکن از شکل سنتی به شکل مدرن) تخریب و تغییر کاربری اراضی (باغ‌ها و مزارع) و تغییر در چشم‌انداز طبیعی منطقه شده است.
ابراهیمی (۱۳۹۵)	تبیین جایگاه مهاجرت معکوس در بازساخت روستاهای شمال استان اردبیل	مهاجرت به نواحی روستایی در بازساخت این سکونتگاهها از جمله بازساخت کالبدی-فضایی موثر است
عناستانی، آمار و کاویانی (۱۳۹۵)	تأثیر سبک معماری خانه‌های دوم بر توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی	یافته‌های این پژوهش نشان داد که شدت تأثیر متغیر سبک معماری خانه‌های دوم بر توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی حدود ۲۴ درصد برآورد شده است که بیانگر تأثیر پایین سبک معماری خانه‌های دوم در توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی منطقه می‌باشد. سبک معماری خانه‌های دوم، فقط در بعد بهبود خدمات زیربنایی باعث توسعه سکونتگاه‌های روستایی شده است.
یعقوبی، جعفر و طاهره زبیدی (۱۳۹۷)	بررسی انگیزه‌های مهاجرت معکوس و پیامدهای آن در روستاهای شهرستان ایجرود	یافته‌های این پژوهش نشان داد که مهاجرت معکوس پیامدهایی چون توسعه شاخصهای عمرانی و سلامتی، افزایش نرخ مشارکت و سرمایه‌گذاری و آرامش روانی و بهبود ظرفیت اشتغال‌زایی منطقه به‌مراه داشته است.
پایدار (۱۳۹۸)	تحلیل جغرافیایی محرکهای مهاجرت بازگشتی در روستاهای پیرامون شهر زاهدان	نویسنده این مقاله با اذعان به اینکه مهاجرت معکوس پدیدهایی مطلوب است شاخص‌هایی چون تهیه و اجرای طرحهای کالبدی، محرومیت زدایی و اشتغال‌زایی، کیفیت ارتباطات مجازی، نوع ادراک و نگرش و اندیشه روستاییان در مورد زندگی در روستا در گسترش ابعاد این پدیده موثر می‌داند
افراخته، منافی آذر و ولایی (۱۳۹۵)	اثرات مکانی-فضایی مهاجرت بازگشتی در شهرستان میاندوآب	پیامدهای بازگشت مهاجران شامل نوسازی مسکن روستایی، احیای اراضی کشاورزی، تبدیل اراضی زراعی دیم به باغی و مکانیزاسیون کشاورزی، توسعه دامپروری، احداث کارگاههای تولیدی و غیره بوده و نوعی بازساخت فضایی را نشان میدهد.
رحمانی فضلی، سجادی و صدیقی (۱۳۹۷)	نقش گردشگری خانه‌های دوم در تشدید فرآیند کالبدی شدن فضا	رشد و گسترش خانه‌های دوم در بعد کالبدی واجد پیامدهایی چون تشدید تغییر کاربری زمین، نوسازی خانه‌های روستایی، و افزایش رضایت از زیرساخت‌ها و امکانات بوده است.
ملکی، مولایی و قرشی (۱۳۹۸)	اثرات و پیامدهای مهاجرت معکوس در تحولات محیطی-اکولوژیکی و کالبدی روستاهای ساحلی شهرستان رشت	مهاجرت به نواحی روستایی ناحیه مورد مطالعه بر بهبود تاسیسات و تجهیزات روستایی، تغییر کاربری اراضی، تغییر در الگوی ساخت مسکن و معماری، اصلاح و توسعه شبکه معابر، ساخت فضاهای تفریحی تأثیرگذار بوده است

جوان، افراخته و ریاحی (۱۳۹۸)	تحلیل فضایی اثرات گردشگری بر تحولات کالبدی سکونتگاه های روستایی شهرستان رضوان شهر	نتایج تحقیق نشان داد، گردشگری روستایی در ناحیه رضوانشهر دارای تنوع و تفاوت در شدت اثرات بر حسب واحدهای مکانی بوده است. به گونه ای که، اثرات کالبدی گردشگری (خانه های دوم، واحدهای خدماتی، تغییرات کاربری اراضی و قیمت زمین) در محدوده ی ساحلی، شدت بیشتری نسبت به کانون های روستایی در محدوده دشتی و کوهپایه ای دارد.
صبحه، نجفی و نظری (۱۳۹۸)	نقش خانه‌های دوم در توسعه کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی بر مبنای رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی روستاهای کوهستانی شهرستان علی آباد کتول)	گسترش خانه های دوم زمینه‌های آسیب پذیری کالبدی همچون تضاد و ناهمگونی در بافت قدیمی روستا و بافت جدید خانه‌های دوم، افزایش میزان ساخت و سازهای کنترل نشده و بی‌رویه در سطح روستاهای گردشگرپذیر منطقه و تخریب محیط طبیعی و حرکت به سمت شهری شدن چشم‌انداز روستایی به ویژه در ساخت و ساز خانه‌های دوم شده است.
بدرارق نژاد، موسی زاده، کریمی و خداداد (۱۳۹۵)	اثرات ساخت و سازهای غیرمجاز بر قیمت زمین و مسکن روستاهای بیلاقی شهرستان گرگان	یافته‌های به دست آمده نشان میدهد که تعداد ۱۹۴ مورد تخلف ساختمانی در روستای زیارت‌صورت گرفته که از این تعداد ۱۴۳ مورد داخل حریم قانونی روستا و تعداد ۵۱ مورد خارج از حریم شکل گرفته است. که عدم برخورد قانونی با متخلفین و دسترسی مناسب روستا به شهر گرگان در بروز این آسیب بیشترین تاثیر را داشته است.
پاول کاستل و همکاران (۲۰۱۸)	بازگشت به روستا؟ انگیزه‌هایی که در ترک روستاها در بنگلادش و سنگال مؤثر بوده و چشم‌اندازهایی که برای بازگشت باید در نظر گرفته شود.	این مطالعه نشان داد که بواسطه چالشهای زندگی شهری انگیزه بازگشت در بین مهاجرین روستایی زیاد است لیکن برای جذب مجدد در روستاها نیازمند فرصتهایی است که می بایست در نواحی روستایی ایجاد شود.

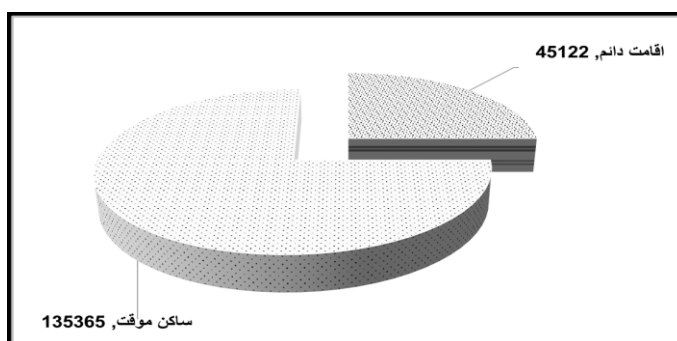
بر اساس آخرین اطلاعات اخذ شده از مدیران روستاها و جمع بندی آن ۱۸۰۴۶۷ نفر مهاجر در قالب ۶۱۵۹۷ خانوار احصاء شده اند که شهرستان رشت با ۶۷۵۲۴ نفر حدود ۳۷،۴ درصد از کل مهاجرین ورودی به نواحی روستایی استان را پذیرا شده و در روستاهای خود اسکان داده است. این موضوع با توجه به مرکزیت اداری-سیاسی استان، موقعیت جغرافیایی روستاهای شهرستان، قابلیت‌ها و مزیت‌های بهتر این روستاها، و همچنین تعدد نقاط روستایی قابل توجه است. روستاهای شهرستان لاهیجان با ۷،۶ درصد و رودسر با ۷،۰۱ درصد در رده‌های بعدی قرار دارند. با توجه به شکل ۳، بنظر می‌رسد بین موقعیت جغرافیایی شهرستان‌های استان و ضریب برخورداری روستاها از خدمات و تسهیلات زیر بنایی با میزان اسکان مهاجرین رابطه وجود دارد. بطوریکه چهار شهرستان آخر این رده‌بندی را می‌توان در دو مشخصه فوق مشترک دید. چرا که اولاً روستاهای این ۴ شهرستان به لحاظ برخورداری یا دسترسی به خدمات و امکانات در زمره ضعیف ترین شهرستان‌های استان محسوب می‌شوند ضمن اینکه به لحاظ ارتباطی دچار ضعف های اساسی هستند. نکته قابل توجه دیگر در این اطلاعات توزیع جغرافیایی مهاجرین با توجه به وضعیت طبیعی مناطق است. ۶۴ درصد اسکان مهاجرین در محدوده جلگه ایی استان و منطبق بر شهرستان‌های رشت، لاهیجان، انزلی، آستانه اشرفیه، لنگرود و رضوان شهر استقرار دارند که منطقه داغ اسکان محسوب می‌شود.

شکل ۳: میزان جمعیت شناور در نواحی روستایی استان گیلان به تفکیک شهرستان

مآخذ: مطالعات میدانی، ۱۳۹۸

از میزان جابجایی و مهاجرت به روستاهای استان گیلان و بر اساس اطلاعات میدانی اخذ شده ۲۵ درصد اقامت دائم و ۷۵ درصد نیز اقامت موقت دارند (که در این پژوهش تحت عنوان جمعیت شناور لحاظ شده است) بخش عمده‌ای از مهاجرینی که اقامت دائم دارند شامل مهاجرین بازگشتی هستند که به مبدا حرکت

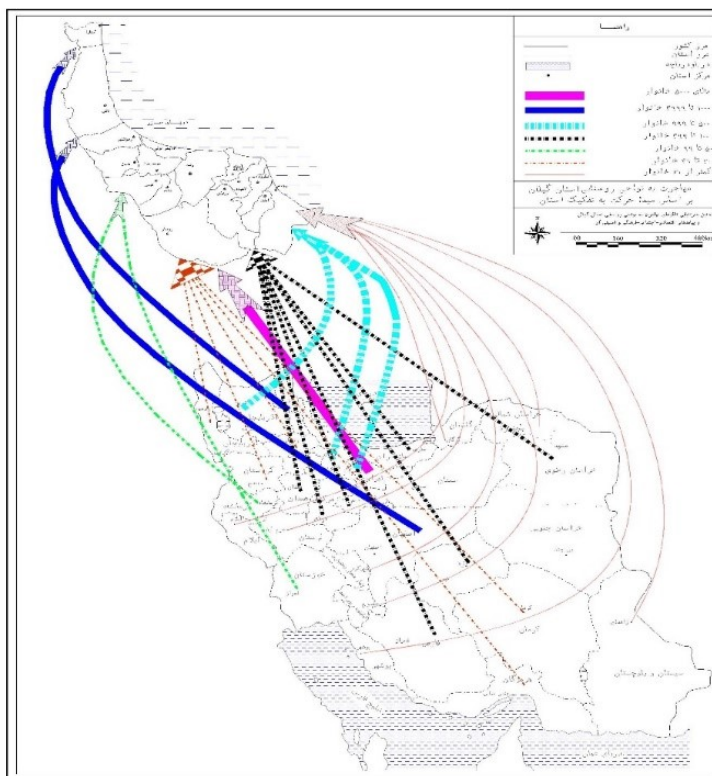

شکل ۴- توزیع جمعیت شناور در سکونتگاه‌های روستایی گیلان بر اساس مدت اقامت

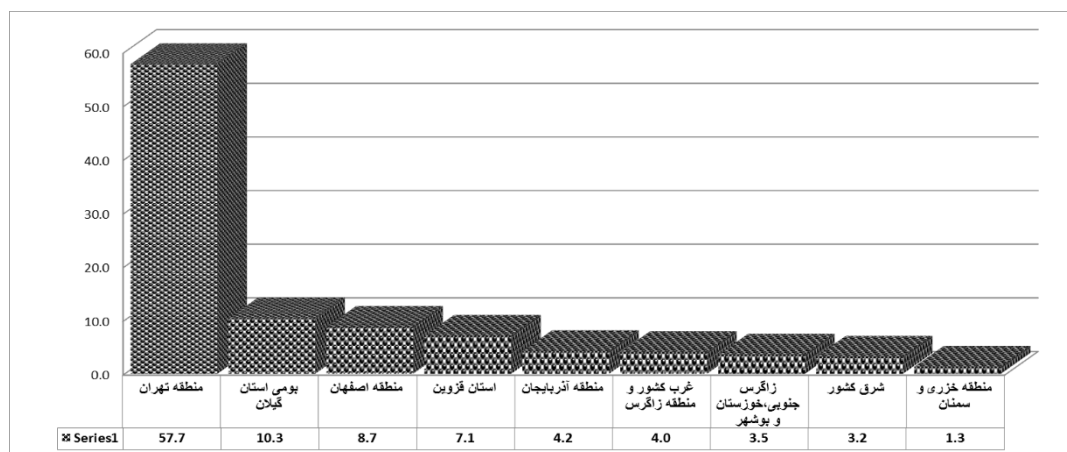
مآخذ: مطالعات میدانی، ۱۳۹۸

یا یکی از روستاهای نزدیک به محل تولد یا اقامت خود در روستا بازگشته‌اند. و از طرف دیگر مهاجرینی که اقامت دائم دارند عموماً شامل جابجایی‌های معکوس (از شهر به روستا) هستند. مطالعات میدانی این پژوهش نشان داد که نظام اسکان و استقرار مهاجرین در استان بر حسب مبدا حرکت تفاوتی را با یکدیگر نشان می‌دهد. منطقه تهران (شامل استانهای تهران، قم و البرز) ۵۷/۷ درصد از کل مهاجرین را بخود اختصاص داده است. منطقه اصفهان با ۸/۷ درصد، استان قزوین ۷/۱ درصد و منطقه آذربایجان با ۴/۲ درصد در رده‌های بعدی قرار دارند. اگر منطقه خزری و استان سمنان (با ۱/۳ درصد) به مجموعه سه منطقه فوق (بجز منطقه اصفهان) اضافه نماییم. این چهار منطقه در مجموع ۷۰/۳ درصد از کل مهاجران و جابجایی‌های ثبت شده

در روستاهای استان را شامل می‌شوند. این موضوع تاکید بر متغیر فاصله و تاثیر آن بر کشش مهاجرتی بسمت روستاهای گیلان می‌باشد.

شکل ۵- حرکت و جابجایی جمعیت شناور به روستاهای استان به تفکیک مبدا و مقصد
 مأخذ: مطالعات میدانی، ۱۳۹۸

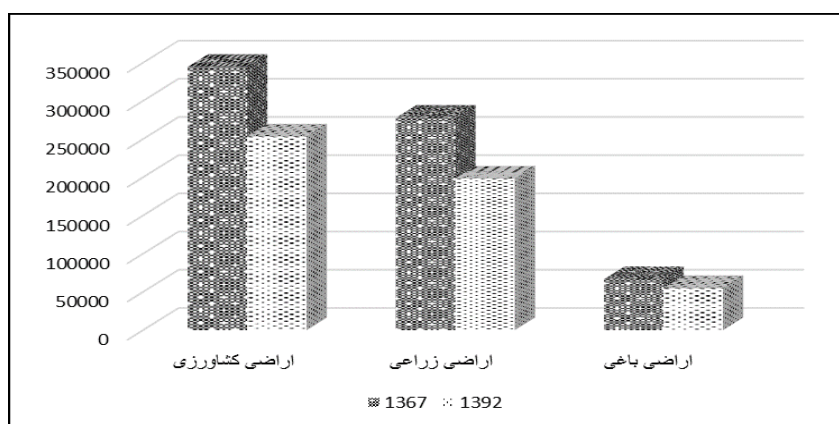
شکل ۶- توزیع جغرافیایی خاستگاه مهاجرین به نواحی روستایی استان گیلان به تفکیک مبدا حرکت
 مأخذ: مطالعات میدانی، ۱۳۹۸

حدود ۱۵/۴ درصد از کل مهاجرین از مناطق گرمسیری کشور و از استانهای مرکزی، شرقی و جنوبی بسمت گیلان حرکت نموده و بصورت موقت یا دائم در این سکونتگاهها استقرار یافته اند. البته از ۹ استانی که خاستگاه مهاجرین از استانهای گرم و خشک کشور محسوب می شوند اصفهان (۸/۷ درصد) و استان فارس با ۲ درصد از کل مهاجرین بیشترین تعداد جابجایی‌ها را بسمت گیلان داشته اند. و بالاخره ۱۰/۳ درصد از جابجاییهای موقت و عمدتاً دائم بسمت روستاهای استان منشأ داخلی داشته و در قالب مهاجرت‌های روستابه روستا و شهر به روستا قابل تفکیک و بازشناسی هستند. جمعیت شناور و آسیبهای کالبدی ناشی از آن: تردد و حضور موقت یا دائم جمعیت شهری یا غیربومی در نواحی روستایی استان پیامدهایی بدنبال دارد که بعد «کالبدی» آن از همه ملموس تر و عینی تر است. این پژوهش در قالب آسیبهای مربوط به نظام کالبدی و چشم انداز روستاهای استان گیلان به موارد زیر رسید.

الف) تغییر در کاربری زمین و چشم انداز روستاها:

همانطور که در مباحث قبلی نیز متذکر شدیم نواحی روستایی استان گیلان از چند دهه گذشته بدلیل شرایط ممتاز جغرافیایی خویش مورد توجه مهاجرین قرار گرفته و با گسترش ابعاد این پدیده اثرات مکانی-فضایی ویژه ای که بر جای مانده که یکی از بارزترین آنها تغییر روبه تزايد کاربری اراضی است. نتایج حاصل از سرشماریهای رسمی کشور نشان می‌دهد که در فاصله دو سرشماری کشاورزی (۱۳۶۷ و ۱۳۹۲) حدود ۲۷ درصد از اراضی کشاورزی استان کاسته شده و روند تغییر کاربریها همچنان ادامه دارد.

شکل ۷- میزان اراضی کشاورزی استان گیلان به تفکیک دو سرشماری ۱۳۶۷ و ۱۳۹۲

جمعیت شناور و درخواست برای کاربری مسکونی را می‌توان صحنه گردان اصلی تغییر کاربری زمین در استان گیلان دانست و در این فرآیند ابعاد این موضوع بواسطه متغیرها و مشخصات زیر گسترده تر می‌شود (آمار، ۱۴۰۰، ۹۵ و ۹۶).

۱) نزدیکی استان به مرکز کشور و علاقه به داشتن فضای اقامتی مناسب در عرصه‌های ساحلی، حاشیه جنگل‌ها، مراتع و اراضی کشاورزی جهت گذراندن اوقات فراغت. خاستگاه مهاجرین ورودی به استان گیلان و نحوه استقرار آنها در سکونتگاه‌های روستایی استان نشان می‌دهد که منطقه تهران (شامل استان‌های تهران، قم و البرز) ۵۷/۷ درصد از کل مهاجرین را بخود اختصاص داده است.

۲) عدم توجه اقتصادی فعالیت های بخش کشاورزی اولاً بدلیل افزایش هزینه های تولید و ثانیاً بدلیل افزایش بی رویه قیمت زمین به علت وجود متقاضیان خرید و تغییر کاربری تولیدی به مسکونی. اساس اطلاعات جمع آوری شده علاوه بر ۶۱۵۹۷ خانوار که به روستاهای استان گیلان مهاجرت و بصورت موقت یا دائم اسکان دارند، حدود شصت هزار مورد خرید زمین توسط غیربومیان در سطح روستاها شناسایی شده که هنوز ساخت و سازی در آنها انجام نشده است.

۳) مزیت های اکوتوریستی روستاهای گیلان و انگیزه تصاحب ملک و مسکن از سوی جمعیت شناور. بر مبنای اطلاعات اخذ شده از ساکنان غیربومی در روستاهای استان انگیزه ۹۰ درصد افرادی که به قصد اقامت موقت یا دائم به سمت روستاهای گیلان حرکت می کنند برخوردار از مزیت های طبیعی، و اکوتوریستی است.

۴) بروز تنش آبی در استان های خشک و نیمه خشک کشور. بر اساس یافته های این پژوهش ۱۵/۴ درصد از مهاجرین از استان های هستند که دارای تنش آبی (استانهای مرکزی و جنوبی کشور) هستند.

۵) پیوندهای اجتماعی و فرهنگی مهاجرین که شکل گیری جابجایی شبکه ایی را در استان باعث شده است. مطالعات میدانی این پژوهش نشان داد که مسائل اجتماعی بویژه پیوندهای اجتماعی تا ۷۰ درصد در انتخاب محل اقامت (کوچگاه) موثر بوده است (آمار، ۱۳۹۹: ۱۵۸).

علاوه بر موارد فوق عدم تامین زیر ساخت های اساسی بخش کشاورزی بویژه تامین آب، ضعف در اجرای برنامه آمایش سرزمین و فقدان هماهنگی میان دستگاه های اجرایی به ویژه ارائه خدمات زیر بنایی (آب، برق، گاز و تلفن) برابعد این موضوع دامن می زند و باعث آسیب های زیر می شود:

جدول ۲. آسیب های ناشی از تغییر کاربری زمین در نواحی روستایی استان گیلان

شرح	آسیب های اقتصادی	آسیب های اجتماعی-فرهنگی	آسیب های کالبدی	آسیب های زیست محیطی
۱	افزایش کاذب قیمت زمین	رواج فرهنگ غیربومی	کوچک شدن قطعات زراعی	افزایش زباله
۲	ایجاد انگیزه برای فروش بیشتر و تغییر کاربری زمین	تضعیف روابط گروهی و اجتماعی	افزایش تراکم ساختمانی	تخریب منابع طبیعی
۳	کاهش تنوع کارکردی روستاها	کاهش هویت و تعلق مکانی	عدم همخوانی عناصر کالبدی جدید با بافت قدیمی	کاهش فضای سبز
۴	افزایش فعالیتهای غیر تولیدی	تغییر در منابع قدرت	تغییر بافت فیزیکی روستاها	تغییر چشم انداز طبیعی روستاها

ماخذ: مطالعات میدانی پژوهش

ب) تغییر مالکیت و شکل گیری مالکیت غایب از ده : گرایش به سمت تملک اراضی روستایی توسط شهرنشینان و افراد خارج از روستا (مهاجر) یکی از واقعیت‌های بدیع سکونتگاه‌های روستایی می‌باشد. تغییرات مالکیت اراضی سکونتگاه‌های روستایی به نوعی سرریز شدن بخش از سرمایه‌ها و جمعیت به سوی روستاها می‌باشد. با توجه به اطلاعات جمع آوری شده ۶۱۵۹۷ خانوار بصورت شناور به استان رفت و آمد دارند. اگر میانگین زمین تملک شده این تعداد خانوار هزارمترمربع به ازای هر خانوار باشد در واقع ۶۱۶۰۰ متر مربع (۶۱۶۰ هکتار) در اختیار این افراد قرار گرفته است. بر اساس یافته‌های همین پژوهش ۶۰ هزار مورد خرید زمین در استان انجام شده که هنوز ساخت و سازی در آن انجام نشده است (آمار، ۱۳۹۹: ۱۴۴).

با احتساب هزار مترمربع به ازای هر خانوار در مجموع ۶۰۰۰ هکتار زمین در این زمینه دچار تغییر مالکیت و مالاً تغییر کاربری شده یا خواهد شد. از طرف دیگر از کل بهره برداران فعلی روستاهای استان (۳۰۲ هزار بهره بردار) حدود ۲۰ درصد (۶۰۴۰۰ بهره بردار) در شهرها زندگی می‌کنند. میانگین زمین برای هر بهره بردار در استان ۱,۴ هکتار است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۳)، که با احتساب آن می‌توان گفت که تقریباً ۸۴۵۶۰ هکتار از اراضی استان در اختیار مالکین ساکن شهرها قرار دارند. در مجموع ۹۶۷۲۰ هکتار از اراضی استان گیلان در اختیار مالکینی قرار دارد که ساکن روستا نیستند و این رقم ۲۵ درصد از کل اراضی مولد استان را شامل می‌شود و این روند پرشتاب با سرعت غیرقابل باوری در حال گسترش است. مطالعات میدانی این پژوهش با بررسی گسترده در روستاهای استان نشان داد که تغییر مالکیت زمین در روستاها و دست به دست شدن آن از «ساکنان بومی» به «مهاجرین متقاضی» ابعادی بسیار عمیق تر از یک انتقال ثبتي یا عرفی است:

- تغییر مالکیت بجز در مواردی بسیار نادر مساوی با تغییر کاربری زمین است که تبلور آن در تغییر کارکرد این منبع طبیعی است. مقایسه آمار سرشماری کشاورزی سال ۱۳۶۷ و ۱۳۹۲ استان گیلان نشان از کاهش ۳۳ درصدی اراضی کشاورزی (مرکز آمار ایران) را می‌دهد که قطعاً بخش زیادی از این تغییر تحت تاثیر این جمعیت شناور بوده است.
- با تغییر مالکیت منابع قدرت در روستاهای استان در حال جابجا شدن است. این جابجایی از یک قدرت کلاسیک مبتنی بر مالکیت زمین جای خود را به قدرت ناشی از انباشت نقدینگی می‌دهد که بعضاً سر از تولید در بخش‌های غیر کشاورزی در می‌آورد و عمدتاً جذب فعالیتهای غیر رسمی و غیر تولیدی می‌شود.
- کارکرد سکونتگاه‌های روستایی در استان گیلان تغییر می‌یابد. بطوریکه نقش اقتصادی روستاها بعنوان یک کارکرد غالب تولیدی جای خود را به کارکرد سکونتی می‌دهد و روستا تبدیل به سکونتگاهی می‌شود که بواسطه مزیت‌های محیطی و ارتباطی مورد توجه مهاجرینی می‌شود که یا به قصد گذران اوقات فراغت یا استراحت دوران بازنشستگی به قصد اقامت موقت یا دائم به سوی آن گرایش پیدا می‌کنند.
- عوارض کالبدی تغییر کاربری زمین در سکونتگاه‌های روستایی استان عموماً در مواردی چون کوچک شدن قطعات زراعی، افزایش تراکم ساختمانی، عدم همخوانی عناصر کالبدی جدید با بافت قدیمی، و تغییر بافت فیزیکی روستاها تبلور یافته است. و سرانجام اینکه انحصار فضا شدت می‌یابد و بهره برداری از منابع تولید از یک شیوه اجتماعی و همگرا بسمت یک شیوه انحصاری میل کرده و منجر به نوعی «آپارتاید» در استفاده از منابع خواهد شد.

ب) رشد خانه‌های دوم و آشفتگی در معماری و ساخت و ساز: براساس اطلاعات استخراج شده از سرشماری‌های رسمی کشور در طی ده سال اخیر تعداد جمعیت روستایی استان از ۱۱۰۹۱۰۴ نفر به ۹۲۷۶۶۰ نفر (۱۶/۳- درصد) کاهش داشته است. در حالیکه نرخ تغییر واحدهای مسکونی در سکونتگاه‌های روستایی استان ۶۷ درصد رشد داشته است و از ۲۷۱۵۳۵ واحد به ۸۲۴۴۲۳ واحد مسکونی رسیده است. بر اساس مطالعات میدانی این پژوهش دو نکته در این خصوص جلب توجه می‌کند: اولاً اگرچه نظام خانوار در نواحی روستایی از وضعیت گسترده به خانوار هسته‌ای تغییر یافته و بخشی از این تغییر محسوس در واحدهای سکونتی را می‌توان در استقلال تدریجی خانوارهای روستایی بویژه زوج‌های جوان جستجو کرد لیکن این افزایش در بخش زیادی از روستاها تحت تاثیر جمعیت شناور و ساخت و ساز بی رویه در نواحی روستایی استان است و نکته دوم رواج تدریجی بلند مرتبه سازی و رشد عمودی مسکن در مناطق روستایی استان است. بر اساس پژوهش حاضر بهترین دلیل این موضوع به کمبود زمین و میل به استفاده حداکثری از این عامل طبیعی است که تدریجاً در مناطق روستایی نیز ظهور و گسترش این پدیده سکونتی را شاهد هستیم. بر اساس آخرین سرشماری رسمی کشور از کل واحدهای مسکونی در روستاهای استان ۲۸۴۰۳۶ واحد (۳۴/۴ درصد) یعنی بیش از ثلث واحدهای مسکونی را سازه‌های دو طبقه و بالاتر را شامل می‌شود.

جدول ۳. تغییرات جمعیت و واحدهای مسکونی در روستاهای استان گیلان در طی سه سرشماری اخیر

شرح	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	درصد تغییر (۱۳۸۵-۱۳۹۵)
تعداد جمعیت	۱۱۰۹۱۰۴	۹۳۸۷۰۴	۹۲۷۶۶۰	-۱۶/۳
تعداد واحدهای مسکونی	۲۷۱۵۳۵	۲۸۴۹۱۳	۸۲۴۴۲۳	+۶۷

ماخذ: سالنامه آماری استان (۱۳۹۸) و مطالعات میدانی (۱۳۹۹)

برآیند این وضعیت در روستاهای استان تغییرات گسترده در نظام کالبدی و تغییر شکلی و محتوایی در اجزا و عناصر این سکونتگاه در طی سال‌های اخیر است که بر اساس مطالعات میدانی این پژوهش مصادیق آنرا در موارد زیر می‌توان یافت:

- افزایش ساخت و ساز و گسترش لجام گسیخته کاربری مسکونی
- عدم رعایت بافت کالبدی در طرح هادی
- آشفتگی در منظر و سیمای کالبدی روستاها
- دوگانگی الگوی زیستی (در قالب بومی و غیر بومی)
- تغییر در ساختار سنتی روستا و برهم خوردن نظام کالبدی مبتنی بر عرف و سنن

ج) تخلفات ساختمانی: این موضوع را می‌توان در ردیف مهمترین آسیبهای کالبدی ناشی از گرایش جمعیت شناور به ساخت و ساز در نواحی روستایی استان دانست. بر اساس مطالعات میدانی این طرح مهمترین تخلفات ساختمانی در روستاهای استان گیلان عبارتند از:

- احداث بنا بدون پروانه (۶۴ درصد)

- عدم رعایت قوانین مربوط به سطح اشغال و بروز آسیبهایی نظیر تراکم اضافی و ارتفاع اضافی (۲۲ درصد)
- امتناع از عقب نشینی در جوار راههای ارتباطی و نادیده گرفتن قانون (۵,۵ درصد)
- تغییر کاربری زمین بدون طی کردن تشریفات قانونی (۵ درصد)
- عدم رعایت حرایم و احداث بنا در مناطق ممنوعه (۳,۵ درصد) (اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان گیلان، ۱۳۹۹: ۱۶۰).

وقوع این تخلفات در واقع معلول یکسری عوامل است که در بروز آنها موثر است. نتایج بررسی این پژوهش با توجه به مصاحبه و مذاکره با مسئولین محلی و مردم این عوامل را بصورت زیر مشخص نمود:

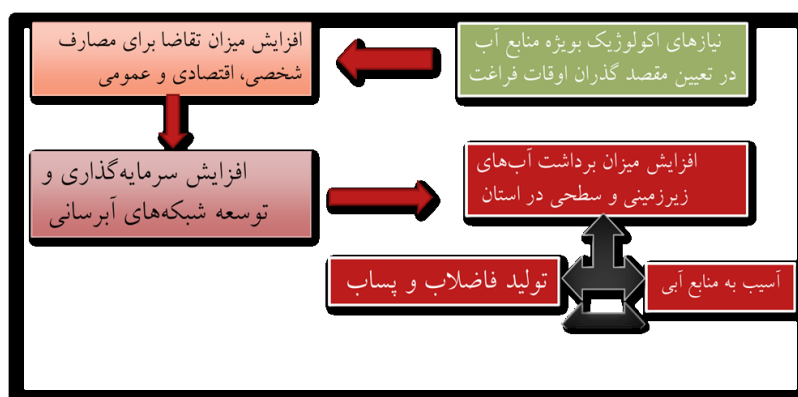
- ◀ عدم انجام تشریفات قانونی در صدور جواز ساخت. بارزترین شکل این آسیب در صدور جواز ساخت برای مهاجرین از سوی دهیاران بدون انجام استعلامات قانونی از مراجع ذیربط (بویژه بنیاد مسکن، منابع طبیعی، سازمان آب و امور اراضی و...) می باشد
- ◀ عدم آگاهی مهاجرین از فرآیند ساخت بنا
- ◀ عدم هماهنگی بین سازمانهای ذیربط در احداث بنا (بویژه در خصوص ارائه خدمات و تسهیلات)
- ◀ خرید و فروش غیرقانونی زمین
- ◀ ارائه اطلاعات غلط به مهاجرین و متقاضیان ساخت بنا در روستاها از سوی افراد بومی (بویژه فعالین بخش زمین و مسکن) که بدنبال سودجویی و سوء استفاده از ناآگاهی مهاجرین هستند.
- ◀ فعالیت غیرقانونی برخی مدیران محلی در فرآیند ساخت بنا (فروش زمین، تغییر کاربری، اخذ صوری جواز ساخت و احداث بنا). این موضوع شاید مهمترین آسیب موجود در بروز تخلفات ساختمانی در سکونتگاههای روستایی استان باشد که نیازمند نظارت بیشتر و برخورد قاطع با متخلفان است.

عدم تعادل بین زیرساختهای استان و جمعیت: از دیدگاه تخصصی زیرساختهای اصلی به چند گروه عمده شامل: حمل و نقل (زمینی، هوایی، دریایی)، سیستمهای مخابراتی و ارتباطی، تامین انرژی (برق، گاز و سوخت رسانی) و مدیریت منابع و مصارف آب می شود. گرچه در این خصوص نیاز به یک مطالعه تخصصی و بنیادین وجود دارد لیکن در طی مطالعات میدانی و مصاحبه با بخشداران و مدیران محلی زیرساختهای استان کفاف جمعیت ثابت و شناور استان را نمی دهد و بویژه این مشکل در نیمه اول سال پیش نمایان است. نگاهی عمیق تر به یکی از این مهمترین این زیرساختها (یعنی منابع آب) این عدم تعادل را بهتر نشان خواهد داد.

بر اساس برآورد میزان مصرف سرانه آب در ایران حداقل ۱۶۰ و حداکثر ۲۵۰ لیتر به ازای هر نفر می باشد و میزان تولید پساب ۸۵ درصد مصرف آن می باشد (مهدی پور، ۱۳۸۹: ۱۱۵)، به نقل از سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۵). استان گیلان با دارا بودن ۹۲۷۶۶۰ نفر جمعیت روستایی و با توجه به متوسط سرانه مصرف آب (۲۰۰ لیتر برای هر نفر) می باشد تقریباً ۱۸۵ میلیون متر مکعب آب سالم در روز برای جمعیت ساکن منطقه لازم دارد. میزان آب مورد نیاز برای هر مهاجر بویژه مهاجرین موقت (بر اساس مدل اکولوژیک توریسم غیرمتمرکز) ۵ الی ۱۲ لیتر در روز می باشد. با توجه به اطلاعات و آمار دریافتی از روستاهای

استان گیلان در سال ۱۳۹۹، تعداد مهاجرین در نواحی روستایی بالغ بر ۱۸۰۴۸۷ نفر بوده است با این برآورد به طور متوسط در هر روستا ۵۷ نفر بطور موقت یا دائم ساکن هستند که البته اوج آن در روزهای جمعه، روزهای تعطیل و در دو فصل تابستان و بهار می‌باشد.

با در نظر گرفتن میزان مصرف سرانه آب برای هر گردشگر به طور روزانه در حدود ۵ الی ۱۲ لیتر (بر اساس مدل اکولوژیک توریسم غیر متمرکز) بنابراین به طور میانگین $4/02$ متر مکعب آب در هر روز برای مهاجرین این استان لازم است که در مجموع ۶۳۴۶۹۳ لیتر در روز است. بر این اساس آب مورد نیاز در روستاهای استان برای ساکنان و مهاجرین در هر روز ۱۸۵۶۳۴۶۹۴ متر مکعب می‌باشد و با توجه به تولید پسابها که ۸۵ درصد آب مصرفی می‌باشد میزان ۱۵۷۷۸۹۴۹۰ متر مکعب پساب در هر روز در روستاهای استان تولید می‌شود که وارد محیط می‌گردد. یکی از راههای تامین آب در استان ساخت سد بر روی رودخانه‌ها و ذخیره سازی آب است که البته بعنوان یک راهکار عمرانی تبعات زیادی را بهمراه خواهد داشت. پیش بینی شده است که با توجه به برنامه ششم توسعه در استان گیلان ۱۶ سد در مدار بهره‌برداری قرار گیرد. با این تعداد سد، ۳ هزار و ۹۰۰ میلیارد مکعب آب را مدیریت خواهد شد که در این صورت استان گیلان یکی از استان‌های ثروتمند و پایدار در تامین آب خواهد بود. البته این در صورتی است که بافت جمعیتی گیلان تغییر نکند. در غیر این صورت اگر این بافت به صورت ناموزون حرکت کند برای تامین آب با مشکل روبرو خواهد شد (پورتال شرکت آب منطقه‌ای گیلان، ۱۳۹۷). با توجه به اطلاعات نسبتاً دقیقی که از میزان مهاجران بدست آمد و جهت‌های جغرافیایی اسکان آنها در استان نیز تا حدودی مشخص شد، گام بعدی پاسخگویی به نیازهای این حجم از جمعیت بویژه فضا و دیگر مایحتاج اولیه به‌ویژه آب می‌باشد. مطالعات میدانی این پژوهش دورنمای یک بحران را در نواحی روستایی گیلان به‌ویژه در فصل تابستان به واسطه کمبود آب گوشزد می‌کند؛ چراکه منابع آب موجود که اغلب شامل چشمه‌های طبیعی و هدایت آنها به داخل شبکه - های توزیع می‌باشد کفاف جمعیت روبه افزایش و عمدتاً غیربومی و شناور را نمی‌دهد و به دلیل آن که مطالعه دقیقی از «ظرفیت تحمل» و «توازن منابع با جمعیت» انجام نشده، این بحران به مرور خود را نشان خواهد داد و مدیران نیز با توجه به مقطعی بودن این معضل اراده جدی برای حل آن ندارند؛ بنابراین توصیه می‌شود در اسرع وقت در زمینه استقرار و اسکان جمعیت در نواحی کم آب استان تجدید نظر شده یا در نحوه خدمات‌رسانی به این نواحی به‌ویژه آب شرب بازنگری اساسی صورت پذیرد.

شکل ۸- سیکل عدم تعادل بین جمعیت و منابع آب و پیامدهای آن

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در چند دهه گذشته استان گیلان اشکال مختلفی از مهاجرت جمعیتی را تجربه کرده است که مهاجرت از سایر مناطق کشور (خصوصاً جنوب و مرکز کشور) به استان در یک دهه اخیر افزایش قابل توجهی پیدا کرده است. به طور کلی دو رویکرد به مسأله مهاجرت به استان گیلان می‌توان در نظر داشت. اول برخورد منفی با این امر و مقابله با مهاجرت که در این رویکرد بر جنبه‌های منفی ناشی از مهاجرت از سایر مناطق کشور به استان گیلان تأکید می‌شود. در این زمینه می‌توان به افزایش نرخ بیکاری، تغییر الگوهای فرهنگی، تغییر کاربری اراضی، تخریب محیط زیست و... اشاره نمود. در رویکرد دوم مهاجرت به عنوان امری غیرقابل اجتناب دیده می‌شود و چنین نظری وجود دارد که ایرانیان برای سکنی گزیدن در هر منطقه از کشور از آزادی کامل برخوردار هستند و این امر استان گیلان را مستثنی نمی‌سازد. علاوه بر این مهاجرت می‌تواند با ورود سرمایه انسانی و مادی اثرات مثبت اقتصادی و کالبدی قابل توجهی همراه باشد. آنچه که در این میان غیر قابل مذاکره به نظر می‌رسد ضرورت هدایت آن در جهت صحیح به منظور کاهش مضرات ناشی از مهاجرت به استان و بهره‌گیری از مزایایی است که ممکن است به همراه داشته باشد بنابراین تمسک به راهکارهای زیر می‌تواند راهگشا باشد:

- امکان‌سنجی مناطق مستعد اسکان با در نظر گرفتن قابلیت‌های موجود در راستای توزیع متوازن مهاجرین و اسکان آنها در نواحی روستایی
- تعامل و هماهنگی بین دستگاه‌های ذیربط در راستای ساماندهی زمین در استان
- بازنگری در تهیه طرح‌های کالبدی (بویژه طرح هادی) و حتی فراتر از آن شیوه تهیه و اجرای طرح هادی در استانهای شمالی بصورت منطقه‌ای و با دستورالعمل‌های متفاوت از کل کشور
- توجه به قانونمندیهای محیطی در قالب اسکان جمعیت در روستاها بویژه تعیین محدوده‌های پرخطر سکونت و پرهیز جدی از صدور مجوز برای ساخت مسکن و استقرار جمعیت
- ممانعت ورود به عرصه‌های ملی (جنگلها و مراتع) و تغییر کاربری آنها به نفع لابی‌های قدرت، ثروت و سیاست. جریانهای فشاری که با دور زدن قانون و انحصاری کردن اراضی ملی بیشترین لطمه را به توسعه پایدار روستایی در استان گیلان وارد می‌کنند.
- باززنده‌سازی الگوهای معماری روستایی از تلفیق مصالح سنتی و مدرن بمنظور رجعت به اصالت سکونت در روستاها و بازگشت هویت به نظام اسکان و استقرار در نواحی روستایی.

منابع و مآخذ

- ۱) ابراهمی‌زاده آسمین، حسین، اشتری مهرجردی، اباذر، و اسلامی، ایمان (۱۳۹۸). مهاجرت معکوس روستایی با تغییر سبک زندگی شهری. فصلنامه نگرشهای نو در جغرافیای انسانی، ۱۲(۱): ۱۶۹-۱۸۶.
- ۲) ابراهیمی، اسماعیل (۱۳۹۵). جایگاه مهاجرت معکوس در بازساخت روستاهای شمال استان اردبیل. فصلنامه نگرش های نو در جغرافیای انسانی، ۸(۴): ۱۷۳-۱۹۲.
- ۳) اشتری مهرجردی، اباذر، میرزایی، حسین، فیروزآبادی، سیداحمد، و ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۹۵). بررسی جامعه‌شناختی خانه‌های دوم در ایران و پیامدهای آن (مطالعه موردی: شهرستان فراهان). فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۲۸، ۴۷-۷۵.
- ۴) افراخته، حسن، ولایی، محمد، و منافی‌آذر، رضا (۱۳۹۵). اثرات مکانی - فضایی مهاجرت بازگشتی در شهرستان میان‌دوآب. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، شماره ۱۳، ۸۳-۹۸.
- ۵) آمار، تیمور (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی کالبدی توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی استان گیلان (مطالعه موردی: بخش دیلمان شهرستان سیا‌هکل). فصل‌نامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۲(۱): ۱۷۱-۱۹۲.
- ۶) آمار، تیمور (۱۳۹۹). تحلیل جغرافیایی مهاجرت به نواحی روستایی استان گیلان و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و امنیتی آن، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان گیلان.
- ۷) آمار، تیمور (۱۴۰۰). تحلیل مهاجرت و تحرک مکانی به نواحی روستایی استان گیلان. نشریه مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی، ۲(۵): ۷۹-۱۰۳.
- ۸) آمار، تیمور، کاویانی، سمیرا، و عنابستانی، علی اکبر (۱۳۹۵). تاثیر سبک معماری خانه‌های دوم بر توسعه کالبدی سکونتگاه های روستایی. فصل‌نامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۱(۳۴): ۳۳-۵۲.
- ۹) امانپور، سعید (۱۳۹۷). شناسایی و الویت‌بندی عوامل موثر بر شکل‌گیری مهاجرت بازگشتی (موردشناسی: بخش مرکزی شهرستان دزفول). مجله جغرافیا و آمایش شهری، شماره ۲۹، ۳۷-۶۰.
- ۱۰) بدراق‌نژاد، ایوب، موسی‌زاده، حسین، و خداداد، مهدی (۱۳۹۶). اثرات ساخت و سازهای غیرمجاز بر قیمت زمین و مسکن روستاهای ییلاقی شهرستان گرگان. فصل‌نامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۶(۲۲): ۱۴۷-۱۶۴.
- ۱۱) برومندزاده، محمدرضا، و نوبخت، رضا (۱۳۹۲). مروری بر نظریات جدید مطرح شده در حوزه مهاجرت، فصل‌نامه جمعیت، شماره ۸۹ و ۹۰، ۷۳-۹۰.
- ۱۲) پایدار، ابوذر (۱۳۹۸). محرک‌های مهاجرت بازگشتی را در روستاهای پیرامون شهر زاهدان. دوفصلنامه جغرافیای اجتماعی شهری، ۶(۱۵): ۱۹-۳۸.
- ۱۳) ترکاشوند، عباس، و راهب، غزاله (۱۳۹۰). گونه‌شناسی و تدوین ضوابط و احکام مسکن روستایی استان گیلان. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، دفتر مطالعات و تحقیقات مسکن روستایی.

- ۱۴) حسانی، جلال‌الدین (۱۳۹۸). جرم‌شناسی چالش‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مهاجرت به استان گیلان. نشریه پژوهش‌های جغرافیایی اجتماعی، شماره ۳۲، ۱۳-۳۱.
- ۱۵) خوش‌فر، غلامرضا، جوادی‌نیا، علی، و رضایی‌دانش، یونس (۱۳۹۲). مطالعه جریان‌های مهاجرتی و عوامل موثر بر آن در استان مازندران، فصل‌نامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۱(۴): ۱۷۶-۱۴۷.
- ۱۶) رحمانی‌فضلی، عبدالرضا، سجادی، ژیلا، و صدیقی، صابر (۱۳۹۷). نقش گردشگری خانه‌های دوم در تشدید فرآیند کالایی شدن فضا (مطالعه موردی: عرصه‌های روستایی شهرستان محمودآباد). فصل‌نامه برنامه‌ریزی و توسعه گرد - شگری، ۷(۲۷): ۵۶-۸۲.
- ۱۷) رحیم‌زاده‌متحد، علی (۱۳۹۸). بحران آب و مهاجرت از مناطق خشک به استان گیلان و افزایش آسیب‌های اجتماعی. نشریه پژوهش‌های جغرافیایی اجتماعی، شماره ۲۹، ۲۳-۳۲.
- ۱۸) رضایی، احمد (۱۳۸۴). تنوع فرهنگی در استان گیلان. فصل‌نامه مطالعات ملی، ۶(۱): ۱۲۱-۱۴۰.
- ۱۹) رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۲). تحلیل روند ایجاد و گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی، نشریه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۵، ۵۹-۷۳.
- ۲۰) روستا، زهرا، ربانی، رسول، و طاهری، زهرا (۱۳۹۰). بررسی علل انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تاثیر آن بر توسعه اجتماعی - اقتصادی (مطالعه موردی: مهاجران روستانشین شهرهای تنکابن و رامسر). فصل‌نامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۲(۵): ۸۳-۱۰۸.
- ۲۱) ریاحی، وحید، جوان، فرهاد، و افراخته، حسن (۱۳۹۸). تحلیل فضایی اثرات گردشگری بر تحولات کالبدی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان رضوانشهر، فصل‌نامه برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۴(۱۳): ۵۷-۷۰.
- ۲۲) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان (۱۳۹۳). نتایج تفصیلی سرشماری کشاورزی سال ۱۳۹۲، معاونت آمار و اطلاعات.
- ۲۳) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان (۱۳۹۸). تحلیل شاخص‌های جمعیتی کشور و استان گیلان، معاونت آمار و اطلاعات.
- ۲۴) صحنه، بهمن، نجفی‌کانی، علی‌اکبر، و نظری، لیلا (۱۳۹۸). نقش خانه‌های دوم در توسعه کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی بر مبنای رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای کوهستانی شهرستان علی‌آباد کتول). فصل‌نامه جغرافیا و روابط انسانی، شماره ۲، ۵۰-۱۰۳.
- ۲۵) علی‌بابایی، مجتبی، و جمعه‌پور، محمد (۱۳۹۵). فرآیند الگوی مهاجرت معکوس روستایی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: دهستان حاجیلو شهرستان کبودرآهنگ). مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۵(۴): ۹۱-۱۰۶.

- ۲۶) علی‌زاده، تیمور، منافی‌آذر، رضا، قاسمی‌اردهایی، علی، عبدالمهی، عبدالله، وولائی، محمد(۱۳۹۶). مهاجرت بازگشتی و پیامدهای آن برسکونتگاه‌های روستایی مطالعه موردی: بخش باروق شهرستان میاندوآب، فصل‌نامه مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۲(۳۸): ۱۷۹-۱۹۷.
- ۲۷) عنابستانی، علی‌اکبر(۱۳۸۸). بررسی آثارکالبدی خانه‌های دوم بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی: مطالعه موردی روستاهای بیلاقی شهرمشهد. فصل‌نامه روستا و توسعه، شماره ۴، ۱۴۹-۱۶۶.
- ۲۸) قاسمی‌اردهایی، علی، ونوبخت، رضا(۱۳۹۵). علل و تعیین کننده‌های جریان‌های مهاجرت معکوس در ایران. فصل‌نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۱(۲۱): ۴۳-۸۲.
- ۲۹) لوکاس، دیوید، و میر، پاول(۱۳۸۱). در آمدی بر مطالعات جمعیتی، ترجمه دکتر حسین محمودیان انتشارات دانشگاه تهران.
- ۳۰) مرادی، محمود، بحیرایی، حمید، قهرمانی، سارا(۱۳۹۲). نقش خانه‌های دوم بر توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی مطالعه موردی شهرستان سمیرم. فصل‌نامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۴(۲۴): ۳۳-۴۲.
- ۳۱) مطیعی‌لنگرودی، سیدحسن، غدیری‌معصوم، مجتبی، رضوانی، محمدرضا، نظری، عبدالحمید، و صحنه، بهمن (۱۳۹۰). تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان. نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۳(۷۸): ۶۷-۸۴.
- ۳۲) ملکی، زهرا، مولایی هشتچین، قرشی مینآباد، محمدباسط(۱۳۹۸). نقش مهاجرت معکوس در تحولات اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی روستاهای ساحلی شهرستان رشت. فصل‌نامه جغرافیا(برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۹(۴): ۵۸۷-۶۱۲.
- ۳۳) مهاجرانی، علی‌اصغر، روستا، زهرا(۱۳۹۳). بررسی مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و تغییرات فرهنگی و سیاسی در روستاهای شهرستان‌های تنکابن و رامسر واقع در استان مازندران، نشریه مطالعات جامعه‌شناسی شهری، شماره ۱۳، ۱۶۷-۱۹۴.
- ۳۴) مهدی‌پور، صدیقه(۱۳۸۹). پیامدهای زیست‌محیطی گردشگری در محدوده لونک-دیلمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: تیمورآمار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، گروه جغرافیا.
- ۳۵) یعقوبی، جعفر، وزبیدی، طاهره(۱۳۹۷). بررسی انگیزه‌های مهاجرت معکوس و پیامدهای آن در روستاهای شهرستان ایجرود استان زنجان. نشریه پژوهش‌های روستایی، ۹(۲): ۱۹۶-۲۰۹.
- ۳۶) میخک، حسین، حافظی، فرشته، وصادقلو، طاهره(۱۳۹۹). تحلیل علل و انگیزه‌های مهاجرت بازگشتی در میان مهاجران روستایی (مورد مطالعه: شهرستان خرم‌آباد). فصل‌نامه پژوهش‌های روستایی، ۱۱(۴۲): ۲۷۰-۲۸۵.

37) Castle, P., Bastawy., S.(2018). *Back to the village? Motivations for leaving and prospects for return Rural-urban migration in Bangladesh and Senegal*

38) Hui Xu(2010). *Return Migration, Occupational Change, and Self-Employment, China Perspectives [En ligne], 2010,*

- 39) Pacion, m (1985). *Rural Geography*, Harper and Row Publishers.
- 40) Sekiguchi., T.(2019). *The Effects of Differences in Individual Characteristics and Regional Living Environments on the Motivation to Migrate to Hometowns: A Decision Tree Analysis*, Applied sciences , N9
- 41) Wiltshire., R.(1979). *Research on reverse migration in Japan: reverse migration and the concept of "U-Turn"*, tohoko university repository.

نشریه علمی اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، دوره ۲، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳، صفحات: ۴۱-۶۴
شاپا: ۱۴۲۳-۲۹۸۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۳/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۹

ارزیابی میزان رضایتمندی شهروندان با تاکید بر مبلمان شهری

لیلا جلالی

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ماهشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ماهشهر، ایران

پرتوعظیمی

کارشناسی ارشد، معاون آموزشی آموزشگاه پسرانه شهید درویشی، اداره آموزش و پرورش ناحیه ۴ اهواز، ایران

سمیه ابراهیم پور

کارشناسی ارشد، معاون اجرایی آموزشگاه دخترانه معراج، اداره آموزش و پرورش ناحیه ۴ اهواز، ایران

پگاه مکوندی

کارشناسی ارشد، دبیر آموزشگاه دخترانه مرجان محسنی، اداره آموزش و پرورش ناحیه ۴ اهواز، ایران

چکیده

مبلمان شهری یکی از نمادهای بسیار مهم در شکل‌گیری منظر شهر است که تنوع، بداعت و خوش منظری شهر را در پی خواهد داشت. شهر یک اثر هنری بزرگ است و مردم بیشترین وقت خود را در آن سپری می‌کنند بنابراین چیدمان فضا به طبع مبلمان‌ها در آن و ایجاد سایر امکانات و تجهیزات دیگر از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. از این رو با توجه به اهمیت موضوع، هدف از این پژوهش ارزیابی میزان رضایتمندی شهروندان از مبلمان شهری با استفاده شش شاخص انتخابی (ایمنی و دوام، تنوع‌شکل، زیبایی بصری، موقعیت قرارگیری، تنوع رنگ و تناسب با فرهنگ محلی) در ناحیه ۴ منطقه یک کلان‌شهر اهواز است. روش پژوهش از نظرهدف، کاربردی و از نظر روش‌شناسی درگروه پیمایشی- ارزیابی با تاکید بر پرسشنامه جای می‌گیرد. جامعه‌ی آماری تحقیق شهروندان محدوده انتخابی پژوهش و نمونه آماری ۳۸۰ نفر با توجه به فرمول کوکران در نظر گرفته شده است. یافته‌های پژوهش براساس محاسبه آزمون تی تک نمونه‌ای، نشان می‌دهد میانگین رضایت شهروندان محدوده مورد مطالعه از نظر وضعیت مبلمان شهری برابر ۳/۴۶ بوده که در حد متوسط قرار دارد. همچنین براساس نتایج آزمون کروسکالی والیس، میزان سطح معنی‌داری شاخص‌های انتخابی برابر ۰/۲۸۵ و بیشتر از مقدار سطح اطمینان $P < 0/05$ است. در نتیجه، باید گفت بین گروه‌های آماری در محدوده مورد مطالعه اختلاف نظر وجود دارد. کلمات کلیدی: شهروندان، مبلمان شهری، منظرشهر، ناحیه چهارشهری، منطقه ۱ کلان شهر اهواز

مقدمه

مبلمان شهری بخشی از سیمای شهری را تشکیل می‌دهد که همواره زیبایی، هماهنگی و تناسب آن موجب چشم‌نوازی محیط شهری شده و در کنار عوامل دیگر، محیطی دلپذیر و فضای مناسب جهت زندگی شهری را فراهم می‌سازد؛ علاوه بر مولفه زیبایی بصری هدف اصلی استفاده از مبلمان شهری در فضاهای عمومی کارکردهای خاص آن در محیط می‌باشد. متأسفانه در که با فعالیت آن‌ها توأم می‌باشد و پویایی زندگی را به نمایش می‌گذارد (مرتضوی، ۱۳۹۰: ۱۵) فضاهای عمومی، فضاهایی دهه‌های اخیر به دلیل بی‌اهمیت شمردن مبحث مبلمان شهری، در اکثر فضاهای شهری ایران، تنها به جنبه کارکردی آن توجه شده است و هیچ‌گونه تمهیدات خاصی برای زیبایی بصری و کیفیت آن در محیط شهری در نظر گرفته نشده است (شیخ‌الاسلامی و طاهریان، ۱۳۹۶: ۲). فضاهای شهری، فضاهایی هستند که با حضور و حرکت شهروندان حیات و قوام می‌یابند، حضوری هستند چند منظوره و در دسترس عموم که هم از قلمروهای اجتماعی و مرزبندی شده خانواده‌ها و افراد متمایزند و هم میانجی آنها محسوب می‌شوند. اصولاً این فضاها را در صورتی عمومی تلقی می‌کنند که تأمین و مدیریت آنها بر عهده مسئولان دولتی باشد، با مردم به صورت یک کل واحد ارتباط برقرار کنند، مردم آزادانه و به راحتی با آنها دسترسی داشته باشند و یکایک اعضای جامعه بتوانند از آنها بهره‌برند و یا مشترکاً از آنها استفاده کنند (مدنی پور، ۱۳۷۹: ۲۷). فضاهای شهری همگانی، در فضای میان بناها و ساختمان‌های کوچک و بزرگ اعم از مسکونی و تجاری و مختلط، و بناهای خدماتی و فرهنگی، نقش عنصر مکمل شهری را در زندگی شهری شهروندان در بیرون از محل سکونت و فعالیت کاری ایفا می‌کنند. این فضاها و اجزای آن، جریان حرکت، سکون، آرامش و فراغت و اضطراب را هم در شهر تنظیم می‌کنند و در واقع روح شهر هستند. کف‌سازی و مبلمان شهری که از مهمترین عناصر بصری و ادراکی فضاهای شهری برای شهروندان هستند، مجموعه‌ی عناصری را تشکیل می‌دهند که ارتباط زنده و پویای بین شهروندان را در فضاهای شهری سازمان می‌دهند و رابطه‌ی بین آنها نشانگر همانا جریان حیات و روح زنده یک شهر است هنر طراحان شهری در این عرصه تنها ارایه طرح‌های متفاوت و متعدد و متکثر برای این عناصر نیست، بلکه پیشاپیش درک صحیح و روشن تمامی این عناصر با فرهنگ و زیست بوم جماعات انسانی در منطقه شهری است که میباید این عناصر در آن جای گیرند. به این ترتیب جنس مصالحی که برای این دسته از عناصر شهری که همگانیترین سیمای شهر را در رابطه‌ی زنده و پویا بین شهروندان می‌سازد و مانایی و ماندگاری آن در این فضاها را موجب میشوند، دارای بیشترین اهمیت است (حسنی میانرودی و فلاحی، ۱۳۹۷: ۵). گرچه توجه به نقش و ارتقاء وضعیت فضاهای عمومی شهری از بدو پیدایش شهرها و به‌ویژه در طول بیش از یک سده گذشته همواره وجود داشته اما نگاه صاحب‌نظران به این موضوع از روندی یکنواخت و ثابت برخوردار نبوده و در دوران گوناگون متفاوت بوده است. نقش مبلمان شهری در خدمت‌رسانی به شهروندان هر شهر بر کسی پوشیده نیست. اما مسئولین امر و دست‌اندرکاران امور شهری معتقدند که گذشته از امر خدمات‌رسانی، حفظ هویت و زیبایی سیمای شهری نیز از اولویت‌های بالایی برخوردار است. امروزه هجوم بی‌رویه و حساب‌نشده جمعیت از روستاها و شهرهای کوچکتر به شهرهای بزرگ و به ویژه کلان‌شهرها و در نتیجه نیاز بیشتر به خدمات شهری مناسب، باعث به وجود آمدن سیمایی نامناسب و اغتشاش در هویت و کالبد شهر می‌شود که نقش مدیران شهری را در ساماندهی این مورد دوچندان کرده است. مبلمان شهری علاوه بر ایجاد کردن فضایی آرام و دلپذیر میتواند بر زیبایی و چشم‌نواز بودن محیط شهری بیفزاید. مبلمان در فضای شهری باید بر اساس سلسله‌مراتب

نیازهای انسانی باشد. اگر مهمترین نیازهای انسان را عامل بقا، امنیت در شهر و احساس تعلق خاطر بدانیم، مبلمان شهری باید به این نیازهای انسانی پاسخ دهد (تاجفر و همکاران، ۱۳۹۹: ۳). بنابراین با توجه به موارد مطرح شده یک سوال و یک فرضیه اصلی در این پژوهش مطرح شده است.

- میزان رضایت مندی شهروندان از مبلمان شهری در منطقه مورد مطالعه چگونه است؟
- به نظر می‌رسد میزان رضایت مندی شهروندان از مبلمان شهری در منطقه مورد مطالعه نامناسب/ ضعیف است.

پیشینه تحقیق

سلاماتیان (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی تحلیلی تاثیر گرافیک محیطی بر ارتقاء بصری فضای شهری (مطالعه موردی المان‌های نوروز شهر مشهد پرداخته است. یافته‌های حاصل از این پژوهش آن است که، بر اساس داده‌های آماری و تحلیل و بررسی برخی از المان‌های نوروز سال ۱۳۹۲ شهر مشهد؛ این آثار توانسته اند هم در پیشبرد حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی و نیز ارتقاء بصری شهر و بالا بردن ذائقه بصری مخاطبان، به میزان زیادی تاثیر گذار باشند. از طرفی دیگر این المان‌ها، در مقایسه با سال‌های قبل و بعد خود در مشهد و سایر شهرهای کشور دارای هویت، زیبایی و کیفیت بصری بالاتری بوده است، به حدی که شهروندان و زائرین، شور و استقبال بیشتری به این المان‌ها نشان داده اند.

شاهی محمدی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان ارزیابی منظر خیابان‌های شهری با تاکید بر مبلمان شهری در خیابان چهارباغ اصفهان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که با در نظر گرفتن شاخص‌هایی چون: مکان یابی صحیح، هماهنگی بیشتر با بافت سنتی و تاریخی، همه شمولی، رنگ، راحتی، ارگونومی، عملکرد مناسب و ... می‌توان به منظر پایدار و مناسب در این محور دست یافت.

آزادخانی و طهماسبی کیا (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان بررسی نقش و عملکرد مبلمان شهری در ارتقاء کیفیت محیط شهری و رضایتمندی شهروندان در منطقه ۴ شهرداری کرمانشاه پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان داد که از نظر ساکنان این منطقه مبلمان شهری در بهبود کیفیت محیط و رضایتمندی شهروندان تأثیر دارد. مبلمان شهری منطقه ۴ کرمانشاه از زیبایی و تناسب مطلوبی و جانمایی صحیح برخوردار نیستند. همچنین، بین عدم رعایت اصول استانداردهای مبلمان شهری و به وجود آمدن ساختار ناموزون شهری و کاهش کیفیت محیط شهری همبستگی بالایی یافت شد.

حمیدی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان تاثیر زیبایی بصری مبلمان شهری در رفتار استفاده کنندگان به دسته بندی مبلمان شهری به دو دسته ثابت و متحرک و بررسی کارکردهای ویژه هر یک، به تحلیل آن در فضاهای شهری پرداخته و در نتیجه با در نظر گرفتن هماهنگی بین دو مولفه کارکرد و زیبایی بصری در طراحی مبلمان شهری به بررسی نقاط مثبت و منفی طراحی در رفتار شهروندان می‌پردازیم.

رونی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای به تأثیر المان‌های شهری بر زیباسازی و ارتقای کیفیت بصری فضاهای عمومی شهری پرداخته‌اند. بی شک ورود هنر و به ویژه مجسمه‌ها و المانهای شهری به عرصه فضاهای شهری، یکی از مناسب ترین راه حلها، جهت زیباسازی فضاهایی جهت تمرکز و تعامل شهروندان در شهرها می باشد. در این پژوهش از بین مباحث متنوع

موجود در خصوص ارتباط هنرهای تجسمی با شهر، به موضوع تأثیر المانهای شهری بر زیباسازی و ارتقای کیفیت بصری فضاهای عمومی شهری پرداخته شده است.

محمدی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان ساماندهی سیما و منظر خیابانهای شهری در خیابان شهید مدرس، کرمانشاه پرداخته اند. نتایج حاکی از آن که ساماندهی سیما و منظر خیابانهای شهری به عنوان مهمترین فضای شهری علاوه بر اینکه حفاظی است برای جسم انسان، کانونی برای افکار و خاطرات او می باشد. نظم روانی، مادی و بصری مناظر شهری می تواند احساس تعلق و هویت را در شهروندان ایجاد نموده و افزایش حضور پذیری را در شهر فراهم سازد و ضمن به دست آوردن دیاگرام مفهومی از ساماندهی سیما و منظر، با استفاده از الگوی تحلیل SWOT به ارایه طرح ساماندهی در قالب سیاست‌ها و راهبرد‌های اجرایی با استفاده از فرصت‌های موجود در جهت رفع ضعف‌ها و کاهش آسیب‌ها، در راستای ارتقاء کیفیت منظر شهری خیابان شهید مدرس پرداخته شده است.

سنایی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان بررسی تأثیر مبلمان شهری بر کارکرد زیباشناختی شهری در شهر کلاردشت پرداخته است. با توجه به نتایج به دست آمده در زمینه نقاط قوت و ضعف این جزاء از طریق کلیه مطالعات انجام شده، راه کارهایی جهت ایجاد شرایط مناسب برای شهروندان، کمک به حفظ آسایش و رفاه آنها، ارتقای کیفیت فضاهای عمومی شهر، دستیابی به شرایط مناسب و بهینه در زمینه ی اجزاء و مبلمان شهری و در نهایت ایجاد شهری زیبا و کارآمد ارائه شود. با توجه به بررسی های تحقیق این نتیجه حاصل شد که چیدمان، مصالح و مدیریت مبلمان شهری در کلاردشت در سال های اخیر، روند منسجمی نداشته و همین امر موجب برخی مشکلات در سیما و منظر شهر گردیده و نارضایتی شهروندان را به دنبال داشته است.

بائو و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان طراحی مبلمان خیابانی: پروتکلی برای ارتقای کیفیت زندگی در فضاهای شهری در فضاهای شهری تونس پرداخته اند. نتایج پژوهش ادغام مبلمان خیابانی را به چالش جدیدی برای طراحان شهری تبدیل کرده است. تا از روش‌ها و تکنیک‌های جدید برای ترکیب عملکرد و زیبایی‌شناسی در طراحی خود استفاده کنند. چیدمان مبلمان خیابانی باید به راحتی در دسترس و کاربردی باشد و افراد را به استفاده مشروع و مکرر از آن جذب کند، به کاربران خود شادی بخشد. طبقه بندی مبلمان خیابانی برای درک و اجتناب از خطراتی که ممکن است در حین انجام فعالیت های زندگی وجود داشته باشد، مهم است. باید به کاربران فضای عمومی کمک کند تا احساس امنیت کنند. در نتیجه، مبلمان خیابانی به گونه ای شکل گیرد که جامعه خود را راضی کند و کیفیت زندگی آن را در آنجا ارتقا دهد.

گراییک و همکاران (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان زیبایی‌شناختی مبلمان شهری در فضاهای عمومی در شهر پوزنان لهستان پرداخته اند. نتایج این پژوهش نشان می دهد کمبود سطل های زباله و نیمکت در این شهر محسوس است. همچنین باتوجه

به ویژگی فشرده بودن شهر و کم بودن فضاهای عمومی فرصتی برای اوقات فراغت کوتاه شهروندان ایجاد و فضای شهری را غیر جذاب تر می کند.

بولدوک^۱ (۲۰۱۲) در مقاله‌ای با عنوان تحلیلی بر استفاده از مبلمان شهری در تبلیغات شهری از نظر آموزش زیبایی شناسی بصری و طراحی شهری در شهر استانبول ترکیه پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می دهد شهرداری استانبول اپلیکیشن جدیدی را در زمینه تبلیغات خودرو طراحی کرده است. آنها در یک نظرسنجی اینترنتی رنگ اتوبوس های شهری را با رای مردم ساکن در شهر به نظرسنجی گذاشته اند. بر اساس نتیجه نظرسنجی، رنگ خودروهای حمل و نقل عمومی استانبول بنفش تعیین گردید. به همین دلیل، اپلیکیشن های تبلیغاتی طراحی شده بر روی وسایل حمل و نقل عمومی، نه تنها با طراحی، بلکه با رنگ آنها نیز در شهر ارتباط دارند. در این پژوهش ارتباط بین مبلمان شهری با تبلیغات از نظر ویژگی ها، الزامات و نیازهای فرهنگی-اجتماعی شهروندان در نظر گرفته می شوند و از انطباق زیست محیطی آنها محافظت می شود. و تا جایی پیش می رود که در انتخابات شوراهای شهر رنگ بنفش انتخاب عموم مردم را منعکس می کند و بر میزان درک در خیابانها تأثیر می گذارد.

مبانی نظری

منظر شهری^۲

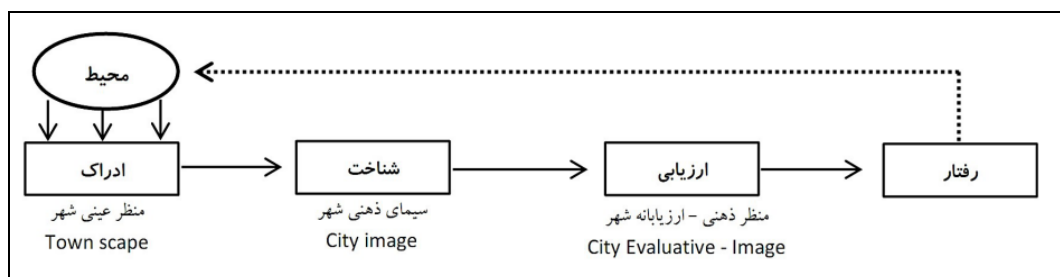
منظر شهر به عنوان مجموعه‌ای از عناصر طبیعی و مصنوع اعم از کالبد و فضاهای شهر، انسانها، رفتارها، فعالیت‌های آنها و... به عنوان نخستین جلوه از شهر، آینه تمام‌نمای ویژگی‌های تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی شهر قلمداد می‌کنند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۲۹). درکل می‌توان منظر شهری را به عنوان مقوله‌ای مطرح در کیفیت و مطلوبیت شهرها دانست که واقعیتی عینی بوده و حاصل مشاهده و درک مظاهر گوناگون و ملموس شهر اعم از بناها، فضاها، فعالیت‌ها، صداها، بوم‌ها و هنگام مواجهه شهروند با پدیده شهر (در مقیاس‌های مختلف، اعم از دیدن شهر از دوردست یا هنگام قرار گرفتن در شهر و یا حتی هنگام استقرار در بناها) است در درک پدیده منظر شهری تمام حواس انسان فعال هستند. منظر شهری صرفاً دربردارنده نمای ساختمانها و عناصر قابل رویت نیست، بلکه صداها، بوم‌ها، انواع عناصر طبیعی و مصنوع، خواه ثابت و خواه متحرک را دربر گرفته و در کل شامل تمام آن چیزهایی است که توسط حواس انسان، هنگام حضور در شهر قابل درک است و تمام این عوامل با هم در کیفیت منظر شهری موثر هستند به عنوان مثال وجود ساختمان‌هایی با نماهای با کیفیت در حالی که در فضاهای شهر با انواع آشفتگی‌های رفتاری و فعالیتی مواجه هستیم، نمی‌تواند موجب منظر شهری مطلوبی برای شهر باشد. منظر شهر در مقیاس‌ها و سطوح مختلف قابل رویت و درک است. درهرکدام از این سطوح عناصر متفاوت و خاصی در تشکیل منظر شهری موثر هستند. به عنوان نتیجه‌ای از تاثیر متقابل عوامل شکل

1-Bulduk

2-Urban Landscape

دهنده شهر و جامعه شهری در زمینه‌های گوناگون فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و طبیعی، به عنوان جلوه‌ای از شهر که همواره در برابر شهروندان قرار دارد در روحیات و رفتارهای آنان در محیط شهری و کیفیت زندگی آنان تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر جای می‌گذارد. (آتشین بار، ۱۳۸۸: ۱۲).

شکل ۱- جایگاه سیما و منظر شهری در تعامل انسان و محیط

مآخذ: طیبیان و موسوی، ۱۳۹۵: ۲۵۲

زیبایی‌شناسی در منظر شهری^۱

نیاز به زیبایی جزء ناشناخته‌ترین نیازها می‌باشد، مازلو معتقد است که این نیاز در بعضی افراد وجود دارد. اینگونه افراد با دیدن زشتی، بیمار می‌شوند و با قرار گرفتن در محیطی زیبا، بهبود می‌یابند. این حالت تقریباً به طور عام در کودکان سالم دیده می‌شود. در تعریف این نیاز سه موضوع ارزش، لذت و تعجب مهم است. نکته‌ای که باید در مبحث زیبایی‌شناسی مورد توجه قرار بگیرد تنوع طلبی است. انسان از یکنواختی محیط، احساس رکود و افسردگی می‌نماید. اگرچه محیط او زیباترین منظره یا اثر هنری باشد. چنانکه نگهبانان آثار هنری که مأموریت نگهداری دائمی از آنها را دارند، از تماشای آن آثار لذتی نمی‌برند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۳۸).

عوامل تاثیرگذار بر زیبایی شهر

به دنبال مسائل مطرح شده در زمینه شهر زیبا و زیبایی شهر و همچنین اهمیت شهروندان و تعریف این زیبایی از دید آنها می‌توان به عوامل زیر در خصوص ایجاد و شکل‌گیری یک شهر زیبا که از مهمترین عوامل آن می‌تواند شکل‌گیری خاطره باشد اشاره کرد:

فرم شهر یا محیط: انسان همواره در ارتباط با محیط اطراف خود است. انسان در برخورد با محیط شهری با انبوهی از اطلاعات در زمینه‌های مختلف روبه‌رو است و می‌تواند اطلاعات را برداشت، اندازه‌گیری، توضیح و شمارش کند. این اطلاعات معرف مشخصات واقعی شهر و واقعیت‌های موجود در محیط می‌باشند. فضای شهری به مثابه حوزه رویدادهایی است که حاوی اطلاعات مختلف می‌باشد و این اطلاعات مربوط به واقعیت‌های موجود در محیط است. تمامی این اطلاعات در مجموع به فرم شهر معروفند. منظور از فرم شهر در اینجا کلیه عناصر محیطی است که انسان به

1-Aesthetics in the Urban Landscape

2-Maslow

طور بالقوه می تواند در ارتباط با آن قرار بگیرد. بنابراین کلیه اطلاعات واقعی در محیط شهر فرم شهرنامه می شود. عناصر تشکیل دهنده فرم شهر می تواند مادی یا غیر مادی باشند. به همین خاطر کلیه جنبه های عملکردی، اقتصادی، اجتماعی، ارتباطی و کالبدی یک محیط یا شهر را شامل می گردد (توسلی، ۱۳۸۲: ۲۳).

هویت بصری: این نوع از هویت ارزش های زیبا شناختی در شهر و کیفیت فضایی و امکان ادراک و موقعیت و جهت یابی را شامل می شود. اگر فردی در شهر وارد کنیم و او بعد از دیدن بخش های مختلف شهر، بتواند به خوبی شهر را توصیف کند و دیگرام شهر در ذهن او باقی بماند این شهر نمایانگر شهری با هویت بصری خواهد بود.

مبلمان شهری^۱

در تعریف مبلمان شهری دو موضوع باید در نظر گرفت؛ اول اینکه مبلمان شهری در فضاهای باز شهری مکان یابی می شوند و عموم مردم از آن استفاده می کنند. دوم اینکه وجود آنها در فضای شهری به بعضی از نیازهای شهروندان پاسخ می دهد. آرنولد ویتک یکی از نظریه پردازان برجسته شهرسازی مبلمان شهری را به گروه مبلمان کارکردی و مبلمان تزئینی تقسیم می کند. عناصری مانند: چراغ روشنایی معابر- چراغ راهنمایی- سطل زباله - ایستگاه اتوبوس- اتاقک تلفن عمومی- گارد ریل ها و صندوق پست از عناصر تشکیل دهنده مبلمان کارکردی و درخت های تزئینی- گلدان ها- برج ساعت- آب نما- پرچم و مجسمه ها از عناصر تشکیل دهنده مبلمان تزئینی شهر به شمار می آیند. در حقیقت این عناصر به زیبایی طلبی ساکنین پاسخ می دهد و صحنه شهر را زیبا می کنند. این عناصر تاکید بر زیبایی شهر دارند. باید توجه کنیم که حذف مبلمان شهری از اندام شهر باعث ناکارآمدی عملکرد سامانه شهری و عدم رضایت مندی ساکنین شهر می شود. در واقع مبلمان شهری حکم روح برای کالبد شهر را دارد تا جایی که بعضی از شهرهای مهم دنیا بواسطه مبلمان خاص شهریشان قابل شناخت و متمایز از شهرهای دیگرند (مرتضایی، ۱۳۸۱: ۸۱).

مبلمان کلیه خدماتی که باعث زیبایی- طراوت- شادابی محیط و آسایش و رفاه شهروندان یک شهر که شامل فضای سبزه ها- پارک ها- امکانات تفریحی و رفاهی که در نقاط مختلف شهر ایجاد می گردد تا هم به فضای شهری زیبایی و طراوت ببخشد و هم شهروندان بتوانند به راحتی به آنها دسترسی داشته باشند و از آنها استفاده نمایند مبلمان شهری می گویند (زنجانی، ۱۳۸۵: ۶۸).

بعد زیبایی بصری مبلمان شهری

مبلمان شهری که جهت رفع نیاز شهروندان، طراحی و اجرا گردیده است بخش مهمی از محیط زیست ما را تشکیل می دهد. این مجموعه در محیطی قرار گرفته است که در تعامل مستقیم یا غیرمستقیم با سایر امکانات شهری با کاربردهای متفاوت می باشد. در همین اساس ایجاد سازگاری و هماهنگی بصری بین اجزا مبلمان شهری با سایر المانهای شهری جهت تشدید و تکمیل زیبایی فضای شهری امری اجتناب ناپذیر است؛ چنانچه این امر از چشم مسؤلان و بالاخص

^۱-Urban Furniture

طراحان مخفی بماند، با آشفته‌گی بصری شدیدی در سیمای شهر مواجه خواهیم شد. برای هرچه بهتر کردن هماهنگی میان مبلمان شهری، بهترین راه حل، تلفیق چند عنصر شهری با یکدیگر است و سعی در هرچه بهتر کردن هماهنگی میان این عناصر با هم و با محیط اطراف که به این طریق از آلودگی بصری و اغتشاشات بصری تا حد امکان کاسته ایم، اما باید توجه داشت که مفهوم خلق جذابیت تنها به رعایت هماهنگی ظاهری بین تجهیزات شهری خلاصه نمی شود، بلکه محصولات مبلمان شهری، خود به تنهایی نیز می بایست به ویژگی هایی که ایجاد کننده لذت بصری باشد مزین شوند. القای زیبایی می تواند با استفاده از اصول زیبایی شناخت جهانی (مانند به کارگیری تناسبات طلایی انجام پذیرفته و یا بر اساس معیارهای منطقه ای و قومی (مانند مبحث روانشناسی رنگ) صورت گیرد. در طراحی مبلمان شهری می بایست از طرح های نو و جدید استفاده کرد. نکته ای که لازم است بدان توجه شود این است که معیارهای زیبایی ثابت نیستند؛ این معیارها بنا به گروه های فرهنگی، جنسی و سنی متفاوت قابل تغییر بوده و به گونه های متفاوتی تعبیر و تفسیر می شوند. بنابراین تأمین دید زیبایی شناسانه جامع شهری کاری بسیار دشوار است و حضور تیم های قوی و پرتجربه، متشکل از متخصصان گوناگون را می طلبد. (نقدی، ۱۳۹۰: ۳۵).

شهروندان و مبلمان شهری

نکته ی مهم در طراحی محیط های شهری و زیباسازی آنها، جابه جایی عناصر مبلمان شهری و درک تمامی شرایط حسی - روانی افراد مختلفی است که در آن فضا حضور می یابند. برآورده ساختن نیاز انبوهی از مردم که از یک محیط، برداشت های متفاوتی دارند، شهر را به موجودی زنده و پویا تبدیل می کند و طراحی از مقیاس کلان تا خرد، که همانا طراحی مبلمان شهری و مکان یابی آنها در سطح شهر است، بسیار پیچیده و مهم است. از این رو توجه نکردن به نیاز شهروندان و از همه مهم تر فرهنگ آنها، و پاسخگو نبودن به نیازشان و فقدان آموزش فرهنگ استفاده از این عناصر، باعث تخریب گرایی در یک شهر می شود و در حقیقت در مقوله ی مبلمان شهری طراحان و مسئولان شهری را با محدودیت - های زیادی مواجه می سازد. به ویژه در برخی از مناطق که دارای جمعیت مهاجر نشین هستند و هیچ تعلق خاطری نسبت به فضای شهری پیرامون خود و همچنین سایر مناطق شهری ندارند، این امر نه تنها موجب تخریب عناصر مبلمان شهری و بلا استفاده کردن آنها می شود، بلکه تأثیر منفی در دید شهروندان، مخصوصاً کودکان دارد و شاید دیگران را نیز به این امر تشویق کند. با توجه به هزینه های زیاد طراحی، نصب و نگهداری هر یک از اجزای مبلمان شهری باید طراحان و مسئولان شهری، مبلمان شهری را طوری انتخاب کنند، که علاوه بر دوام، استحکام، ایمنی و طرح مناسب بتوانند از زیبایی نیز برخوردار باشند. ولی با توجه به مشکل تخریب گرایی، شاید نتوانند در انتخاب برخی از مواد و مصالح مبلمان شهری، زیبایی آنها را کاملاً تأمین کنند. و همین امر، در نازیبایی عناصر و تجهیزات شهری مؤثر است و آشفته گی محیط های شهری را در پی دارد (خدابخشی، ۱۳۸۷: ۶۷).

نقش مبلمان شهری در هویت و سیمای شهری

مقوله‌ی مبلمان شهری و نقش آن در شهر از هر منظری در خور اهمیت و شایان بررسی است؛ یا به تعبیری می‌توان گفت نقش مبلمان شهری را از زوایای مختلفی می‌توان مورد کنکاش قرار داد. با آنچه در چکیده‌ی مقاله آمده است، نقش مبلمان شهری از دیدگاه‌های زیر مورد بررسی و کالبد شکافی قرار گرفته است، گرچه باید اذعان داشت ممکن است این بررسی جامع و کامل نبوده و می‌تواند به صورت گسترده‌تر در قالب عناوین دیگری نیز مطرح شود:

- نقش مبلمان شهری، سیمای شهر و نیاز شهروندان.
- مبلمان شهری، معلولان، جانبازان و سالمندان.
- نقش نمادها و نشانه‌ها در مبلمان شهری.
- رابطه‌ی مبلمان شهری و آرامش ذهنی و سلامت روانی.
- تأثیر اقلیم مصالح، رنگ و ویژگی‌های هنری در مبلمان شهری (امین‌زاده، ۱۳۸۹: ۲۳).

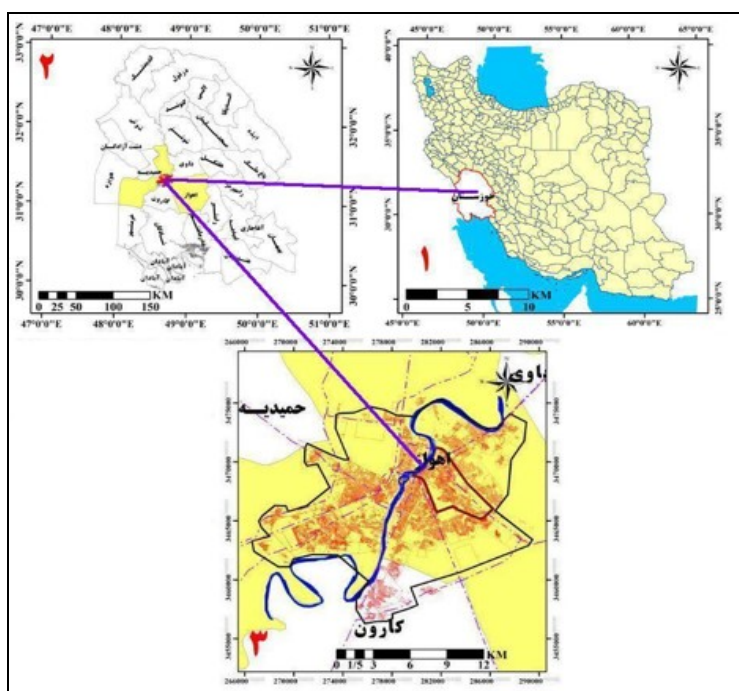
روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر بعنوان یک مطالعه کاربردی بر مبنای شیوه توصیفی-تحلیلی به انجام رسیده است. برای گردآوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات از دو مرحله استفاده شده است. مرحله اول گردآوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز با استفاده از مطالعات و اسناد کتابخانه‌ای معتبر و استفاده از اسناد، نقشه‌ها، آمار و سایر مدارک موجود در سازمان‌ها و نهاد‌های مرتبط همچون سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، شهرداری منطقه ۱ و جمع‌آوری اطلاعات بصورت میدانی بوسیله‌ی حضور در محل و تهیه و تنظیم پرسشنامه توسط پژوهشگر و عکس‌برداری از محل و استخراج جدول، نمودار و نقشه از اطلاعات میدانی بوده است. مرحله دوم استفاده از پرسشنامه که توسط پژوهشگر تدوین شده و در آن پرسش‌هایی درمورد وضع موجود عناصر مبلمان شهری و میزان رضایت مندی شهروندان به کار برده شده است. برای سنجش روایی ابزار تحقیق از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. ضریب آلفای کرونباخ در شاخص‌های مورد سنجش (بیش از ۰/۷) روایی ابزار تحقیق مورد پذیرش است. جامعه آماری این پژوهش محدوده منطقه ۱ شهرداری اهواز، ناحیه ۴ که دارای جمعیت ۳۹۴۹۸ نفر می‌باشد. در این تحقیق، وضعیت مبلمان خیابانی بررسی گردید. با توجه به وسعت محله مورد بررسی و نبود اطلاعات و داده‌های ثانوی، برای امکان‌پذیری جمع‌آوری داده‌های کافی و مناسب از بخش‌های مختلف ناحیه، از ترکیب روش‌های نمونه‌گیری مکانی از نوع مساحتی یا سطحی (یا قطعه‌ای) و تصادفی ساده استفاده شد. جامعه آماری (برای تکمیل پرسشنامه)، به طور تصادفی از میان شهروندانی که در ساعات مختلف روز از این محدوده گذر می‌کنند طوری انتخاب شد که سهم مساوی برای زنان و مردان رعایت شود و تا حد ممکن طول محدوده مورد مطالعه پوشش داده شود. تنی چند از کارشناسان شهری شاغل در شهرداری منطقه ۱ شهرداری اهواز که تعداد آن‌ها با احتساب عملیات آماری به تقریباً ۲۵ درصد حجم نمونه اختصاص داده می‌شود نیز در پاسخ به سوالات پرسشنامه شرکت داده شده‌اند. در مورد حجم نمونه با توجه به فرمول کوکران ۳۸۰ پرسشنامه تکمیل گردید. لازم به ذکر است در مورد انتخاب شهروندان، از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شده است. در نهایت تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده از منابع اسنادی و کار میدانی (پرسشنامه) به وسیله نرم افزار SPSS استفاده شده است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

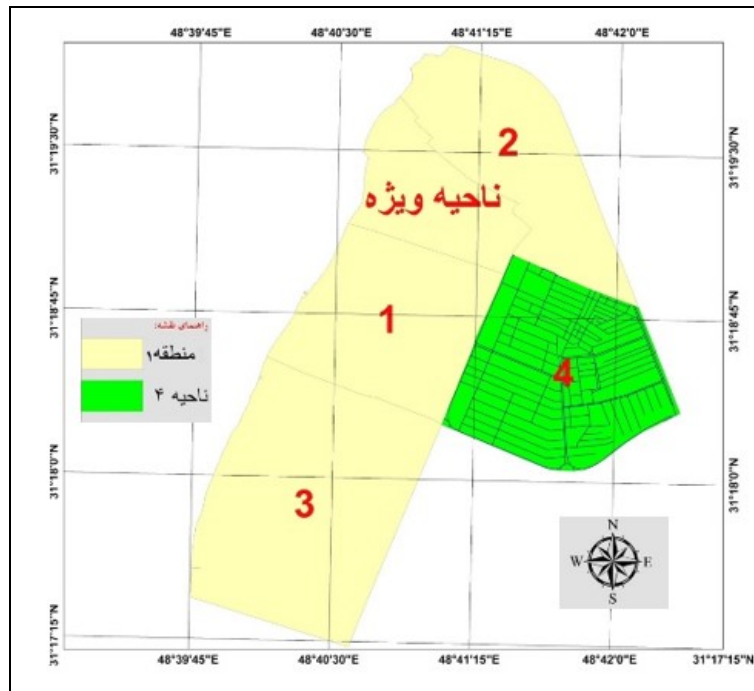
منطقه یک شهرداری اکنون به ۵ ناحیه خدمات شهری تقسیم شده است (نواحی یک تا چهار و ناحیه ویژه) و تعداد ۱۶ محله در محدوده خدماتی منطقه یک کلان شهر اهواز قرار دارد. جمعیت این منطقه در آخرین سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ با ۱۳۷۸۳۸ نفر و مساحت ۱۲۷۷ هکتار برآورد شده است (شکل ۲) (فیروزی و زبیدی، ۸۰: ۱۴۰۲). ناحیه ۴ منطقه یک شهرداری اهواز در قسمت شرق این منطقه قرار گرفته است (شکل ۳) و دارای ۴ محله با عنوان آزادشهر، زیبا شهر، کوی فاطمیه (یوسفی) و آریا شهر است (شکل ۴).

جمعیت ساکن در ناحیه ۴ حدود ۳۹۴۹۸ نفر می باشد. بیشترین جمعیت در محله زیباشهر (۱۱۷۵۶ نفر) و کمترین جمعیت در محله پادادشهر (۹۷۵۴ نفر) می باشد. بیشترین مساحت نیز اختصاص به کوی فاطمیان (یوسفی) با ۷۵ هکتار و کمترین مساحت محله /آزاد شهر با ۳۱ هکتار است. از لحاظ تراکم محله پادادشهر با تراکم ۱۳۱ نفر کمترین و محله آزاد شهر با ۲۱۹ نفر دارای بیشترین تراکم را دارد (حمیدی و همکاران، ۱۳۹۷). همچنین کاربری های متعددی در این ناحیه شهری از جمله مسکونی، تجاری، آموزشی، مذهبی، بهداشتی درمانی، اداری، ورزشی و... وجود دارد. نقشه کاربری اراضی ناحیه ۴ و تصاویر برخی از این کاربری ها در اشکال ۵ و ۶ نیز نشان داده شده است.

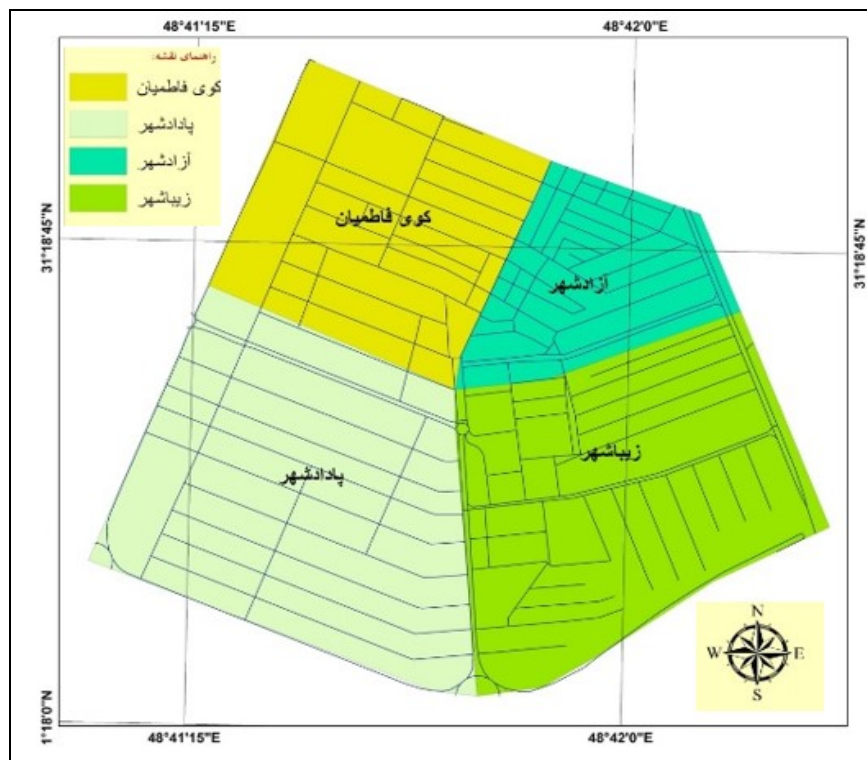

شکل ۲- موقعیت جغرافیایی شهر اهواز

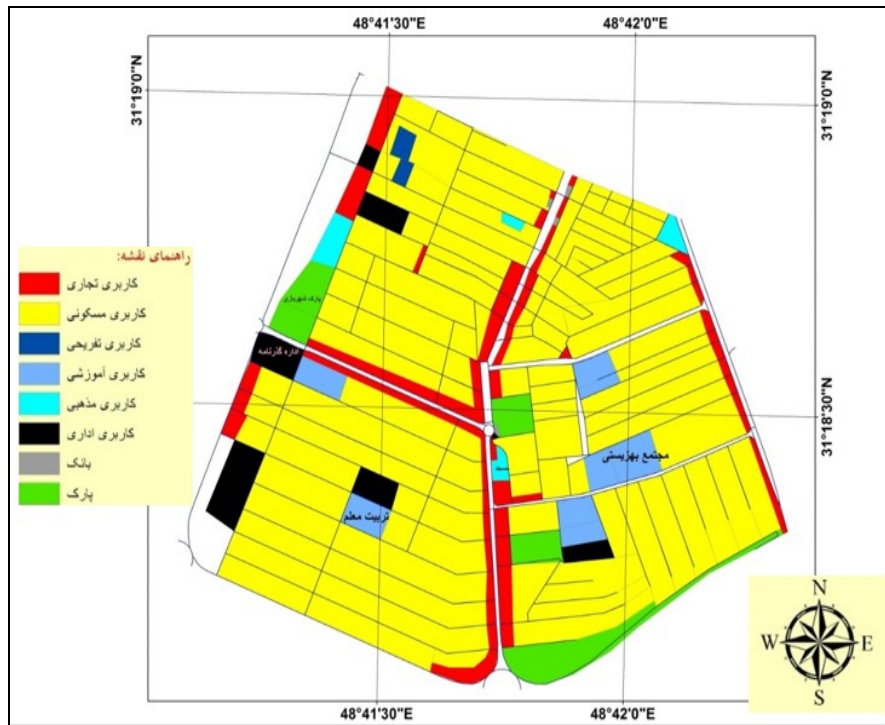
مآخذ: نویسندگان، ۱۴۰۰

شکل ۳- موقعیت ناحیه چهار در نواحی ۵ گانه منطقه یک کلان شهر اهواز
 مأخذ: نویسندگان، ۱۴۰۰

شکل ۴- موقعیت محلات ناحیه ۴ از منطقه ۱ کلان شهر اهواز
 مأخذ: نویسندگان، ۱۴۰۰

شکل ۵- نقشه کاربری اراضی ناحیه ۴ منطقه یک کلان شهر اهواز

مآخذ: نویسندگان، ۱۴۰۰

شکل ۶- تصاویر برخی کاربری های شهری در ناحیه ۴ منطقه یک کلان شهر اهواز

مآخذ: نویسندگان، ۱۴۰۰

بحث و یافته‌ها

برای بررسی وضعیت مبلمان شهری ناحیه ۴ از منطقه یک کلان‌شهر اهواز، از ابعاد مختلف از جمله: تنوع در شکل، تناسب با نیاز کاربران و تناسب با محیط و فرهنگ محلی مورد بررسی قرار گرفت. سپس براساس وضعیت فعلی و سنجش توانمندی‌ها و محدودیتها، راهبردهای لازم در این زمینه ارائه گردید. در این زمینه اقدام به طراحی و توزیع پرسشنامه میان جامعه آماری تحقیق پرداخته شد. پرسشنامه تحقیق نیز شامل سوالات متنوعی در زمینه مسائل مبلمان ساختمان، طراحی مبلمان داخلی و بیرونی و ... بوده است. داده‌های مندرج شده از این پرسشنامه نیز بصورت داده‌های کمی تنظیم گردید. از اینرو یکی از اساسی‌ترین بخش تحقیق، مطالعه ویژگی‌ها و خصوصیات جامعه آماری است. زیرا جامعه آماری به عنوان مهمترین منبع اطلاعاتی می‌باشند، که در بطن شهر زندگی می‌کنند و سیر تحولات ساختاری و معماری بافت و کالبدی شهر را درک کرده و کمبودها و توانمندی‌های آن را می‌شناسند. بدین ترتیب در خصوصیات جامعه آماری تجزیه و تحلیل شد تا صحت اطلاعات بررسی شود. و دیگر داده‌های گردآوری شده بطور طبقه بندی شده براساس تکنیکهای جدول آماری توصیفی، آزمون T تک نمونه‌ای، تجزیه و تحلیل شده‌اند.

یافته‌های توصیفی

در جدول ۱، اطاعات توصیفی شرکت کنندگان آورده شده است. از بین افراد مورد پرسش ۶۷ درصد (۲۵۷ نفر) جنسیت مرد و ۳۲ درصد (۱۲۳ نفر) جنسیت زن هستند. و ۵۶ درصد (۲۱۴ نفر) متاهل و ۴۴ درصد (۱۶۶ نفر) مجرد هستند. در بین گروه‌های سنی مورد پرسش گروه ۵۶-۴۴ ساله با ۵۴ درصد بیشترین سهم و گروه سنی ۳۰-۱۸ با ۳ درصد دارای کمترین سهم را داشته‌اند. در بین افراد مورد پرسش از نظر وضعیت سواد ۳۸ درصد در سطح متوسطه بالاترین رقم و مقطع ابتدایی با ۲ درصد کمترین رقم را دارند. بر حسب مدت اقامت در ناحیه مورد مطالعه ۴۵ درصد از افراد مورد پرسش اقامت ۶ سال و بیشتر را دارند و ۳ درصد اقامت کمتر از ۲ سال را دارند.

جدول ۱- وضعیت پاسخ دهندگان

وضعیت جنست	تعداد (نفر)	درصد
مرد	۲۵۷	۶۷
زن	۱۲۳	۳۲
<u>وضعیت تاهل</u>		
متاهل	۲۱۴	۵۶
مجرد	۱۶۶	۴۴
<u>وضعیت سن</u>		
۱۸-۳۰ سال	۱۳	۳
۳۱-۴۳ سال	۱۴۶	۳۸
۴۴-۵۶ سال	۲۰۲	۵۴
۵۷ سال به بالا	۱۹	۵
<u>وضعیت سواد</u>		
ابتدایی	۶	۲
راهنمایی	۶۶	۱۷
متوسطه	۱۴۳	۳۸
دیپلم	۱۲۴	۳۳
فوق دیپلم	۵	۱
لیسانس	۲۰	۵
فوق لیسانس و بالاتر	۱۶	۴
<u>وضعیت مدت اقامت</u>		
کمتر از ۲ سال	۱۲	۳
بین ۲ تا کمتر از ۴ سال	۵۱	۱۳
بین ۴ تا کمتر از ۶ سال	۱۴۸	۳۹
۶ سال و بیشتر	۱۶۹	۴۵
کل	۳۸۰	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

یافته‌های استنباطی - سنجش میزان رضایت شهروندان از وضعیت مبلمان شهری

با استفاده از آزمون تی تک نمونه ای میزان رضایت جامعه آماری از وضعیت مبلمان شهری مورد بررسی قرار گرفته است. ارزیابی نتایج تحلیل مبلمان شهری نشان می‌دهد که میانگین رضایت شهروندان ناحیه ۴ منطقه ۱ کلان‌شهر اهواز از وضعیت مبلمان شهری منطقه ۳/۴۶ بوده است. در نتیجه میانگین رضایت جامعه آماری از وضعیت مبلمان شهری در حد متوسط قرار دارد. مقدار آزمون t نیز ۵/۵۳۸ و درجه آزادی ۳۷۱ است (جدول ۲). با توجه به اینکه مقدار سطح معنی داری ۰/۰۰۰ است و فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر «به نظر می‌رسد وضعیت مبلمان شهری محدوده ناحیه ۴ منطقه ۱ شهر اهواز بر حسب شاخص‌های مختلف از نظر شهروندان در سطح پایین‌تر از متوسط ارزیابی می‌شود» رد می‌شود. می‌توان گفت که از نظر جامعه آماری، وضعیت مبلمان شهری بالاتر از حد متوسط (۳/۴۶) است. نکته دیگر اینکه، در بررسی و تحلیل شاخص‌ها بطور جداگانه، در تمامی شاخص‌ها، سطح معنی داری کمتر از $P < 0/05$ است. با توجه به رد فرضیه از طریق آماره سطح معنی داری، مقایسه و تحلیل شاخص‌ها از طریق آماره T قابل تعمیم و مورد تایید است. این مرحله برای تحلیل میزان و نحوه تاثیرپذیری متغیرهای وابسته از متغیر مستقل است. طبق نتایج جدول (۲)، با مقایسه شاخص‌ها از نظر مقدار آماره t در بخش مبلمان شهری، یک نکته بسیار حائز اهمیت است، و نشان می‌دهد که علیرغم تایید شاخص‌ها، وضعیت مبلمان‌های شهری در ناحیه ۴ منطقه ۱ اهواز چندان مطلوب نیست، مقدار آماره t در این شاخص‌ها کم است. از طرفی سطح معنی داری در برخی از آنها نزدیک به سطح اطمینان ۰/۰۵ است. این نکته نیازمند بازنگری مسئولین در بخش برنامه ریزی و طراحی مبلمان شهری ناحیه ۴ منطقه ۱ اهواز است. با این حال، شاخص‌های «تناسب با فرهنگ محلی» با آماره t ، ۱۳/۹۷۳، «تنوع شکل» با آماره t ، ۸/۴۰۲ به ترتیب بیش از دیگر شاخص‌ها رضایت مردم را جلب کرده‌اند. این شاخص‌ها به ترتیب با میانگین ۳/۶۲، ۳/۶ بیشترین میانگین را نیز در بین شاخص‌های رضایت از مبلمان شهری دارند. همچنین با توجه به اینکه میزان انحراف معیار آنها نیز کم است می‌توان گفت که جامعه آماری، امتیاز یکسانی به این شاخص‌ها داده است. سپس شاخص‌های «موقعیت قرارگیری» با آماره t ، ۲/۶۰۹، تنوع رنگ، با آماره t ، ۱/۹۲۵، ایمنی و دوام با آماره t ، ۱/۷۲ و زیبایی بصری با آماره t ، ۰/۰۲۱ در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۲- میزان رضایت شهروندان از وضعیت شاخص های مبلمان شهری با آزمون تک نمونه ای t

شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار	مقدار T	درجه آزادی	Sig	اختلاف میانگین	سطح اعتماد ۹۵٪ کمترین	بالاترین
ایمنی و دوام	۳/۴۹	۱/۳۷۹	۱/۷۲	۳۸۱	۰/۰۴۱	-۰/۱۰۸۴	-۰/۴۰۹۶	۰/۱۹۳۸
تنوع شکل	۳/۶	۱/۴۳۵	۸/۴۰۲	۳۷۹	۰/۰۰۰	۰/۴۱۱۷۶	۰/۱۷۱۱	۰/۶۵۲۴
زیبایی بصری	۳/۰۱	۱/۹۵۶	۰/۰۲۱	۳۷۱	۰/۰۴۹	۰/۹۶۵۳	-۰/۹۳۵۲	۰/۱۲۵۳
موقعیت قرار گیری	۳/۵۵	۱/۲۴۶	۱/۶۰۹	۳۷۹	۰/۰۰۵	۰/۰۸۲۳۵	-۰/۱۸۶۴	۰/۳۵۱۱
تنوع رنگ	۵۳/۳	۱/۱۳۳	۱/۹۲۵	۳۷۹	۰/۰۱۹	۰/۰۰۰	-۰/۲۴۴۶	۰/۲۴۴۶
تناسب با فرهنگ محلی	۳/۶۲	۰/۶۳۵	۱۳/۹۷	۳۷۹	۰/۰۰۰	۰/۸۵۸۸۲	۰/۶۱۳۹	۰/۱۰۳۷
کل	۳/۴۶	۰/۸۴۰	۵/۵۳۸	۳۷۹	۰/۰۰۵	۰/۱۴۰	-۰/۰۴	۰/۳۲

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

در ادامه به منظور تعیین رابطه میان متغیرها از ضریب همبستگی استفاده شده است. همان‌طور که در جدول (۳) مشاهده می‌شود مقدار کوواریانس متغیرهای تحقیق معنی‌دار هستند زیرا مقدار T-Value بیشتر از ۱/۹۶ است. به طور کلی برای هر متغیر تحقیق ۴ عامل در نظر گرفته شده است و با استفاده از تحلیل عاملی تاییدی برای هر متغیر این ۴ عامل تایید شده‌اند. زیرا سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ و مقدار ضریب معنی‌داری بیشتر از ۱/۹۶ است پس می‌توان این عامل‌ها یا سوال‌های پرسشنامه را برای بررسی متغیرها و تایید یا رد فرضیه مورد نظر به کار برد. بنابراین می‌توانیم روابط و ضریب همبستگی را در مورد متغیرهای تحقیق بررسی کرد چرا که اگر مقدار کوواریانس معنی‌دار باشد، ضریب همبستگی نیز معنی‌دار است. همان‌طور که در ضریب همبستگی مشاهده می‌شود، بین تمام متغیرهای تحقیق رابطه معنی‌دار و مثبت وجود دارد چراکه ضریب همبستگی مثبت و معنی‌دار است. ضریب مثبت و معنی‌دار بدین معنی است که با افزایش بهبود یا کیفیت یا مطلوبیت در یک متغیر، بهبود یا کیفیت متغیر دیگر نیز بسته به ضریب همبستگی افزایش می‌یابد. به طور مثال با افزایش و بهبود زیبایی و تناسب، ساختار موزون نیز بهبود می‌یابد.

جدول ۳- کوواریانس و همبستگی متغیرهای اصلی تحقیق

متغیرها	مقدار کوواریانس	خطای استاندارد	مقدار T-Value	سطح معنی داری	ضریب همبستگی
ساختار ناموزون <--> کیفیت محیط	۰/۴۱۲	۰/۰۶۵	۶/۳۲۱	۰/۰۰۰	۰/۹۰۰
جانمایی صحیح <--> کیفیت محیط	۰/۲۹۵	۰/۰۵۵	۵/۳۴۲	۰/۰۰۰	۰/۶۹۰
جانمایی صحیح <--> زیبایی و تناسب مطلوب	۰/۱۹۶	۰/۰۴۴	۴/۴۸۳	۰/۰۰۰	۰/۸۲۲
ساختار ناموزون <--> جانمایی صحیح	۰/۴۳۰	۰/۰۷۰	۶/۱۳۵	۰/۰۰۰	۰/۷۴۷
ساختار ناموزون <--> زیبایی و تناسب مطلوب	۰/۲۲۷	۰/۰۴۶	۴/۹۰۰	۰/۰۰۰	۰/۸۹۰
زیبایی و تناسب مطلوب <--> کیفیت محیط	۰/۱۵۵	۰/۰۳۵	۴/۴۶۲	۰/۰۰۰	۰/۸۱۶

ماخذ: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

جدول ۴- شاخص های برازش تحلیل عاملی تاییدی

شاخص برازش	مقدار مطلوب	نتیجه
	≥ 0.3	۱/۷۶
RMSEA	≥ 0.08	۱/۰۴۵
RMR	≥ 0.08	۰/۶۸
GFI	≤ 0.90	۰/۹۵
AGFI	≤ 0.90	۰/۹۳
CFI	≤ 0.90	۰/۹۲
IFI	≤ 0.90	۰/۹۲

منبع: یافته های تحقیق، ۱۴۰۰

در جدول ۴، مقدار (GFI) برای این مدل با مقدار ۱ است. ریشه دوم میانگین مجذور یعنی تفاوت بین عناصر ماتریس مشاهده شده در گروه نمونه و عناصر ماتریس های برآورد یا پیش بینی شده با فرض درست بودن مدل مورد نظر است. هرچه RMR برای مدل مورد آزمون نزدیک تر به صفر باشد، مدل مذکور برازش بهتری دارد، مقدار ناچیز RMR در این پژوهش (۰/۰۰۰)، نشان از تبیین مناسب کوواریانس ها دارد. برای بررسی اینکه یک مدل به خصوص در مقایسه با سایر مدل های ممکن، از لحاظ تبیین مجموعه ای از داده های مشاهده شده تا چه حد خوب عمل می کند از مقادیر شاخص برازندگی فزاینده (IFI) و شاخص برازندگی تطبیقی (CFI) استفاده شده است. مقادیر بالای ۰/۹ (همگی بالای ۰/۹۹) این شاخص ها حاکی از برازش بسیار عالی مدل طراحی شده در مقایسه با سایر مدل های ممکن است. در

نهایت برای بررسی اینکه مدل مورد نظر چگونه برازندگی و صرفه‌جویی را با هم ترکیب می‌کند از شاخص بسیار توانمند ریشه دوم برآورد واریانس خطای تقریب RMSEA استفاده شده است. شاخص RMSEA، ریشه میانگین مجذورات تقریب است. این شاخص برای مدل‌های خوب $0/05$ و کمتر است. مدلی که در آن این شاخص $0/10$ یا بیشتر باشد برازش بسیار ضعیفی دارد؛ که البته در این مدل مقدار این شاخص معادل با $0/000$ است. آزمون کروسکال-والیس برای مقایسه نظرات گروه‌های مختلف در مورد یک موضوع به کار می‌رود تا میزان نزدیکی یا اختلاف نظر گروه‌ها در مورد موضوع آشکار گردد. فرض آزمون نیز بر عدم وجود اختلاف نظر بین گروه‌ها تاکید دارد. در این بخش جامعه آماری را از نظر جنسیت، سن، درآمد، شغل، میزان سواد و وضعیت مالکیت مسکن و محل سکونت هر نمونه دسته‌بندی کرده‌ایم. تا از طریق آزمون کروسکال بررسی و تحلیل گردد که آیا نظر جامعه آماری در مورد وضعیت شاخص‌های مبلمان شهری، از یک الگوی یکسان تبعیت می‌کند یا اینکه هر کدام از گروه‌های آماری براساس ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی نظرات متفاوتی در این زمینه دارند. در بررسی سنی جامعه آماری، مشخص گردید که اکثریت جامعه آماری ($90/6\%$)، بین گروه سنی ۶۰-۲۱ سال است. این گروه بیش از دیگران درگیر فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی شهر است. از اینرو، نظرات آن‌ها می‌تواند بیش از دیگران بازگو کننده شرایط و تحولات اجتماعی-اقتصادی منطقه باشد. تحلیل نظرات جامعه آماری براساس شرایط سنی نشان می‌دهد که در شاخص‌های ایمنی و دوام رنگ ($X^2=3/284$)، تنوع شکل با ($X^2=5/396$)، زیبایی بصری ($X^2=4/529$)، موقعیت قرارگیری ($X^2=2/063$)، تنوع رنگ ($X^2=1/236$)، تناسب با فرهنگ محلی ($X^2=1/963$) و مجموع شاخص‌ها ($X^2=3/792$)، بین گروه‌های مختلف سنی در زمینه رضایت از وضعیت مبلمان شهری منطقه ۱ اهواز، اختلاف نظر وجود دارد (جدول ۵). علاوه بر این، میانگین امتیازات نشان می‌دهد که شاخص «تناسب با فرهنگ محلی» با میانگین $3/62$ ، بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داده است. و از نظر گروه‌های مختلف سنی، بیشتر از سایر شاخص‌ها رضایت مردم را جلب کرده است. و شاخص «زیبایی بصری» با میانگین $3/01$ کمترین امتیاز را به خود اختصاص داده است. همچنین، در میان گروه‌های سنی، گروه سنی ۶۰-۳۶ سال، بیشترین امتیاز را به شاخص‌ها داده‌اند. از اینرو، می‌توان گفت که این گروه بیش از دیگران نسبت به بهبود وضعیت مبلمان شهری اعتقاد دارند. در نقطه مقابل، گروه سنی بالای ۶۰ سال کمترین امتیاز را به شاخص‌ها داده‌اند، در نتیجه شرایط بدی تری را متصور شده‌اند (جدول ۵).

جدول ۵- اختلاف نظر گروههای سنی با آزمون کروسکال-والیس

شاخص	میانگین براساس طبقه سنی جامعه آماری						
	کل	زیر ۲۰	۲۱-۳۵	۳۶-۶۰	بالای ۶۱	خی دو	درجه آزادی
ایمنی و دوام	۳/۴۹	۳/۵۰	۳/۶۱	۴/۰۵	۳/۷۸	۲/۲۸۴	۳
تنوع شکل	۳/۶	۳/۲۸	۳/۲۸	۳/۹۴	۳/۹۶	۵/۳۹۶	۳
زیبایی بصری	۳/۰۱	۳/۵۰	۳/۲۸	۳/۶۱	۲/۸۵	۴/۵۲۹	۳
موقعیت قرارگیری	۳/۵۵	۳/۷۲	۳/۵۰	۳/۷۲	۳/۰۷	۲/۰۶۳	۳
تنوع رنگ	۳/۵۳	۳/۵۷	۳/۳۹	۳/۵۰	۴/۰۵	۱/۲۳۶	۳
تناسب با فرهنگ محلی	۳/۶۲	۳/۳۹	۳/۶۱	۳/۵۶	۳/۸۳	۱/۹۶۳	۳
کل	۳/۴۶	۳/۵۰	۳/۳۹	۳/۷۲	۳/۱۸	۳/۷۹۲	۳

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

با توجه به اینکه، پژوهش حاضر بیشتر بر شاخص‌ها و راهبردهای برنامه‌ریزی و طراحی شهری و براساس وضع فعالیت جامعه آماری تاکید دارد، مطالعه جامعه آماری براساس موقعیت و تخصص شغلی در این پژوهش اهمیت بسزایی داشته و تجزیه و تحلیل این گروه از شاخص‌های تحقیق و در زمینه توسعه مبلمان شهری، می‌تواند راه گشای مشکلات عمده ای در بخش برنامه‌ریزی و مدیریت شهری ناحیه ۴ منطقه ۱ اهواز باشد. از این نظر، برای توزیع پرسشنامه، از هر گروه شغلی در شهر اهواز مصاحبه به عمل آمده است. بدین ترتیب، طبیعی است که هر کدام از این‌ها نظرات متفاوتی نسبت به موضوع تحقیق داشته باشند. نتایج تحلیل آزمون کروسکال-والیس نیز نشان می‌دهد که اختلاف بین گروه‌ها در شاخص «زیبایی بصری» کم است. در این شاخص، میزان سطح معنی‌داری «زیبایی بصری» با 0.023 کمتر از مقدار سطح اطمینان $P < 0.05$ است (جدول ۶). از اینرو، باید گفت که در شاخص «زیبایی بصری» بین گروه‌های مختلف شغلی، اختلاف نظر وجود ندارد. در سایر شاخص‌های مبلمان شهری، مقدار سطح معنی‌داری بیشتر از سطح اطمینان $P > 0.05$ است (همانطور که گفته شد، در آزمون کروسکال والیس اگر میانگین‌ها برابر نباشد فرضیه صفر رد می‌شود یعنی وجود اختلاف بین گروه‌ها. پس اگر اختلاف نظر باشد فرضیه رد می‌شود و اگر اختلاف نظر نباشد فرضیه تایید می‌گردد). بنابراین، در شاخص‌های ایمنی و دوام ($X^2 = 1/928$)، تنوع شکل با ($X^2 = 3/913$)، موقعیت قرارگیری ($X^2 = 0/611$)، تنوع رنگ ($X^2 = 0/362$)، تناسب با فرهنگ محلی ($X^2 = 1/065$) و مجموع شاخص‌ها ($X^2 = 1/625$)، بین گروه‌های مختلف شغلی در زمینه رضایت از وضعیت مبلمان شهری ناحیه ۴ منطقه ۱ اهواز، اختلاف نظر وجود دارد. و در اغلب شاخص‌ها، سطح معنی‌داری بیشتر از $P > 0.05$ است (جدول ۶). از اینرو، میان گروه‌های مختلف با موقعیت شغلی متفاوت در مورد وضعیت مبلمان شهری و میزان رضایت از آن، اختلاف نظر وجود دارد. علاوه بر این، میانگین امتیازات نشان می‌دهد که «ایمنی و دوام» با میانگین $3/6$ ، بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داده است. و از نظر گروه‌های مختلف شغلی، بیشتر از سایر شاخص‌ها رضایت جامعه آماری را جلب کرده است. و «شاخص «موقعیت

قرارگیری» با میانگین ۳/۱۸ کمترین امتیاز را به خود اختصاص داده است. همچنین، در میان گروه -های شغلی، گروه «دارای درآمد بدون کار» با میانگین ۴/۰۱ بیشترین امتیاز را به شاخص‌ها داده اند. از اینرو، می‌توان گفت که این گروه بیش از دیگران از وضعیت مبلمان شهری منطقه ۱ اهواز رضایت دارند. در نقطه مقابل، گروه دانش آموز با میانگین ۳/۰۹ کمترین امتیاز را به شاخص‌ها داده‌اند، در نتیجه جزء ناراضی‌ترین‌ها گروه بودند (جدول ۶).

جدول ۷- اختلاف نظر گروه‌های شغلی با آزمون کروسکال-والیس

سطح معنی داری	درجه آزادی	نمونه دو	میانگین براساس وضعیت شغلی									شاخص
			درآمد بدون کار	سرباز	دانشجو	دانش آموز	خانه دار	تجارت	تفریح	کل		
۰/۵۸۷	۶	۱/۹۲۸	۴/۳	۳/۴۵	۳/۶	۳/۲	۳/۳	۳/۳	۳/۹۷	۳/۶	ایمنی و دوام	
۰/۱۲۶	۶	۳/۹۱۳	۴/۱	۳/۶۳	۳/۴	۳/۲	۳	۳/۲۶	۳/۷۷	۳/۴۲	تنوع شکل	
۰/۰۲۳	۶	۱/۴۹۶	۴/۲	۳/۴۵	۳	۳	۳	۳/۱۹	۳/۶۴	۳/۳	زیبایی بصری	
۰/۸۹۴	۶	۰/۶۱۱	۳/۶	۳/۵	۳	۲/۹	۳/۲	۳/۰۹	۳/۵۱	۳/۱۸	موقعیت قرارگیری	
۰/۱۰۲	۶	۰/۳۶۲	۳/۷۲	۳/۴۵	۳/۰۷	۲/۹۹	۲/۲۷	۳/۲۷	۳/۵۷	۳/۲۴	تنوع رنگ	
۰/۲۵۳	۶	۱/۰۶۵	۳/۶۹	۳/۶۵	۳/۱۲	۳/۰۶	۳/۴۶	۳/۳۴	۳/۷۲	۳/۳۷	تناسب با فرهنگ محلی	
۰/۰۵۴	۶	۱/۶۲۵	۴/۰۱	۳/۵۱	۳/۱۴	۳/۰۹	۳/۲۳	۳/۲۷	۳/۶۸	۳/۳۴	کل	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

همچنین به منظور مقایسه‌ی میزان اهمیت هر یک از شاخص‌ها، از آزمون فریدمن استفاده شده است. این آزمون بیان می‌دارد که در مجموع همه‌ی ابعاد در وضعیت مبلمان شهری درجه یکسان یا ناهمگون هستند. در این پژوهش مقدار آماره‌ی آزمون فریدمن ۱/۰۶، با سطح معناداری بزرگتر از حد لازم (۰/۰۵) می‌باشد (جدول ۷). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که اهمیت تمام ابعاد در وضعیت مبلمان شهری مورد آزمون، تفاوت معناداری نداشته و تقریباً همگون بوده اند. در واقع تفاوت مشاهده شده در عملکرد هریک از ابعاد آنقدر زیاد نبوده که بتوان در نهایت آنها را متفاوت فرض کرد.

جدول ۷- نتایج آزمون فریدمن

Chi-square	۱/۰۶
Df	۳
Asymp.sig	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اهمیت به مبلمان شهری از عواملی است که در ایجاد هویت، زیبایی و خوانایی (شناسه) شهر بسیار اهمیت دارد. بر اساس اصول شهرسازی مبلمان شهری نه تنها متناسب با ویژگی‌های طبیعی بلکه باید با در نظر گرفتن رفتارهای اجتماعی و فرهنگی شهر مورد نظر طراحی و نصب شوند. اگر این عناصر بتوانند لبخند را به لب مردم بیاورند و برای آنها پیام آور احساس آرامش و امنیت باشند، می‌توان گفت عملکردی موفق داشته‌اند. هدف از این پژوهش ارزیابی میزان رضایت مندی شهروندان با تاکید بر مبلمان شهری در ناحیه ۴ منطقه یک کلان‌شهر اهواز است. که سعی شده میزان رضایت از وضع موجود از دیدگاه شهروندان شناسایی و اولویت بندی گردد. براساس آزمون تک نمونه ای t ، میانگین رضایت شهروندان منطقه ۱ اهواز از وضعیت مبلمان شهری منطقه برابر $3/46$ بوده است. که در نتیجه میانگین رضایت جامعه آماری از وضعیت مبلمان شهری در حد متوسط قرار دارد. مقدار آزمون t نیز $5/538$ و درجه آزادی 371 است. در این پژوهش یک فرضیه مطرح شده است که به نظر می‌رسد میزان رضایت مندی شهروندان از مبلمان شهری در منطقه مورد مطالعه نامناسب/ ضعیف است. براساس نتایج تحلیل فرضیه بر حسب شاخص‌های مختلف انتخابی پژوهش که از نظر شهروندان ارزیابی شده است شاخص‌های مبلمان شهری منطقه به حد متوسط یا مناسب نزدیک تر است. از اینرو، فرضیه تحقیق رد می‌گردد. براساس نتایج آزمون کروسکالی والیس تحقیق، میزان سطح معنی داری شاخص مبلمان شهری برابر $0/285$ و بیشتر از مقدار سطح اطمینان $P < 0,05$ است. از اینرو، باید گفت که در شاخص مبلمان شهری بین گروه‌های آماری در ناحیه ۴ منطقه ۱ کلان‌شهر اهواز، اختلاف نظر وجود دارد. در این ناحیه ساکنین منطقه رضایت یکسانی از وضعیت مبلمان شهری ندارند. و در میان گروه‌های محدوده مورد مطالعه، با میانگین $3/68$ بیشترین امتیاز را به شاخص‌ها داده‌اند. لذا به نظر می‌رسد وضعیت مبلمان شهری در بخش‌های مختلف ناحیه ۴ منطقه ۱ کلان‌شهر اهواز از تفاوت معناداری بر حسب نظر شهروندان برخوردار است. براساس آزمون کروسکال والیس، میزان سطح معنی داری شاخص مبلمان شهری در ویژگی سن برابر $0/285$ ، ویژگی جنسیت برابر $0/069$ ، ویژگی تحصیلات برابر $0/198$ و ویژگی وضع فعالیت برابر $0/054$ است. در نتیجه در تمامی این شاخص‌ها مقدار سطح معناداری بیشتر از مقدار سطح اطمینان $P < 0,05$ است. در نتیجه بین ویژگی‌هایی چون سن، جنس، تحصیلات و وضع فعالیت شهروندان و ارزیابی آنها از وضعیت مبلمان شهری محدوده ناحیه ۴ منطقه ۱ شهر اهواز رابطه‌ی معناداری وجود دارد. در میان گروه‌های سنی، گروه سنی $60-36$ سال، بیشترین امتیاز را به شاخص‌های پژوهش داده‌اند. که می‌توان گفت که این گروه بیش از دیگران نسبت به بهبود وضعیت مبلمان شهری اعتقاد دارند. در نقطه مقابل، گروه سنی بالای 60 سال کمترین امتیاز را به شاخص‌ها داده‌اند، در نتیجه رضایت نداشتند. از نظر گروه‌های مختلف شغلی، بیشتر از سایر شاخص‌ها رضایت جامعه آماری را جلب کرده است. و شاخص «موقعیت قرارگیری» با میانگین $3/18$ کمترین امتیاز را به خود اختصاص داده است. همچنین، در میان گروه‌های شغلی، گروه «دارای درآمد بدون کار» با میانگین $4/01$ بیشترین امتیاز را به شاخص‌ها داده‌اند. از اینرو، می‌توان گفت که این گروه بیش از دیگران از وضعیت مبلمان شهری ناحیه ۴ منطقه ۱ کلان‌شهر اهواز رضایت دارند. در نقطه مقابل، گروه دانش‌آموزان با میانگین $3/09$ کمترین امتیاز را به شاخص‌ها داده‌اند، در نتیجه

رضایت نداشته‌اند. بنابراین، شناخت شاخص‌ها، آشنایی با عملکردها و نقش و امکان مطرح کردن و بروز رسانی آن‌ها نشان دهنده اهمیت نقش مبلمان شهری بر بهبود کیفیت محیط شهری از دیدگاه شهروندان است. از سوی دیگر، بهبود نقش مبلمان شهری؛ پیامدهای مفید و چشم‌گیری در بهبود عملکرد عناصر شهری، ارتقاء کیفیت محیط شهری، افزایش سطح رضایت شهروندان، توسعه و گسترش ابعاد مبلمان و سایر شاخص‌های رایج در کیفیت محیط خواهد داشت. در دنیای کنونی امروزی اهمیت مبلمان شهری به حدی است که حتی از معماران شاخص فعال در زمینه طراحی صنعتی جهت طراحی و اجرای مبلمان و تجهیزات شهری دعوت می‌شود. با توجه با تحلیل یافته‌ها و آزمون فرضیات و نتایج حاصل از انجام این پژوهش به منظور بهبود وضعیت مبلمان شهری و بطور کلی توسعه و بهسازی و ساماندهی شهری، پیشنهادهایی در جهت توسعه و ساماندهی مبلمان شهری ناحیه ۴ از منطقه ۱ اهواز تهیه شده است.

۱. آگاهی تولیدکنندگان از ضوابط و معیارهای انتخاب مبلمان شهری و جلوگیری از نشر اجناس کپی شده داخلی و خارجی، زیرا هر شهر اقلیم، فرهنگ و هویتی ویژه دارد، ارزش قائل شدن برای ابتکار، نوآوری و ارتقای کیفیت مبلمان شهری.

۲. ایجاد بستر برای مشارکت و هم‌اندیشی مردم در انتخاب، جانمایی، نصب و نگهداری مبلمان و بهره‌گیری از توان و ظرفیت شورای شهری‌ها، راه‌کارهای مهمی هستند که می‌توانند زمینه ساز مشارکت موثر شهروندان در این حوزه باشند.

۳. بازنگری نحوه مکان‌یابی و پخشایش انواع مبلمان و توزیع آن‌ها در سطح محدوده به شکل متعادل و متناسب با ویژگی‌ها و ظرفیت‌های محیطی.

۴. انجام تحقیقات و مطالعات محیطی و اجتماعی بیشتر در خصوص چگونگی بهبود کیفی فضاهای مذکور و بررسی موارد مشابه و الگو برداری از آن‌ها.

۵. ایجاد زیر ساخت‌ها و تمهیدات لازم جهت قابل استفاده کردن و مبله کردن محیط‌های بکر.

۶. تعمیر و مرمت سطوح کف پوش‌ها؛ پل‌ها؛ جداول؛ و حذف کلیه موانع غیر ضروری که به صورت برآمدگی یا تو رفتگی اختلاف سطح شدید و غیر منتظره به وجود آورده‌اند.

۷. پیش‌بینی و احداث مسیر خاص با مصالح متفاوت جهت استفاده معلولین در قسمتی از پیاده‌روها.

۸. افزایش تعداد انواع مبلمان و تجهیزات موجود با اولویت دادن به آنهایی که کمبود آنها بیشتر احساس می‌شود. و همچنین کاهش و یا جابجایی تعدادی از مبلمان‌های اضافی (مانند صندوق صدقات) در سطح محله.

۹. نظارت بیشتر در خصوص چگونگی بهبود سطح کیفی انواع مبلمان از نظر جنس، رنگ، اندازه و ابعاد و...؛ با توجه به حجم استفاده و شرایط اقلیمی محیط برای تمام فصول.

۱۰. طراحی و ساخت تابلوی ساختمان‌های اداری و تجاری به گونه‌ای در نظر گرفته شود که در نمای ساختمان علائم و تابلوها بصورت عنصری از معماری در نما و جدارها باشد و قبلاً به تایید شهرداری برسد.

منابع و مآخذ

- ۱) امین‌زاده، بهناز (۱۳۸۹). ارزیابی زیبایی و هویت مکان، فصل‌نامه هویت شهر، ۴(۷)، ۳-۱۴.
- ۲) آتشین‌بار، محمد (۱۳۸۸). تداوم هویت در منظر شهری. فصل‌نامه باغ نظر، ۶(۱۲)، ۵۶-۴۵.
- ۳) آزادخانی، پاکزاد، و طهماسبی‌کیا، زهرا (۱۳۹۵). بررسی نقش و عملکرد مبلمان شهری در ارتقاء کیفیت محیط شهری و رضایتمندی شهروندان در منطقه ۴ شهرداری کرمانشاه. فصل‌نامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۷ (۲۷)، ۹۳-۱۱۰.
- ۴) پاکزاد، جهان‌شاه، ترابی، مرضیه، و ترکزاد، نغمه (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری. انتشارات شهیدی، چاپ اول، ۲۳۴ صفحه.
- ۵) تاجفر، ناصر، نگهدارپنیرایی، لیلا، واحمدی، هادی (۱۳۹۹). بررسی عملکرد مبلمان شهری در فضاهای شهری. هفتمین کنفرانس پژوهش‌های کاربردی در مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری و ششمین نمایشگاه تخصصی انبوه‌سازان مسکن و ساختمان استان تهران، ۱۶ صفحه.
- ۶) توسلی، محمود (۱۳۸۲). اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران. جلد اول. انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، چاپ چهارم، ۹۸ صفحه.
- ۷) حسنی‌میانرودی، نسیم، و فلاحی، حمید (۱۳۹۷). ارزیابی مصالح مبلمان شهری از جنبه ساخت و تاثیرات بصری، نمونه موردی (میدان نبوت تهران). کنفرانس عمران، معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام، ۱۴ صفحه.
- ۸) حمیدی‌پور، زینب، رستگاران، افسانه، سواری، منصور، سیاحی، عاشور، و مرادی، پوریا (۱۳۹۶). گزیده اطلاعات مناطق، نواحی و محلات شهراهوواز، معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه‌انسانی شهرداری کلان‌شهر اهواز، ۷۸ صفحه.
- ۹) حمیدی، سعید، و فایض‌پور، کریم (۱۳۹۳). تاثیر زیبایی بصری مبلمان شهری در رفتار استفاده‌کنندگان. همایش ملی معماری، عمران و توسعه نوین شهری، تبریز، ۱۵ صفحه.
- ۱۰) خدابخشی، مروارید (۱۳۸۷). هویت بخشی به بافت‌های مسکونی. تهران، انتشارات روزنه، چاپ اول. ۲۰۲ صفحه.
- ۱۱) رونی امیرعلی، دراج، پریسا، و رونی، زهرا (۱۳۹۲). تأثیر المانهای شهری بر زیباسازی و ارتقای کیفیت بصری فضاهای عمومی شهری، اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار. تهران، ۱۰ صفحه.
- ۱۲) زنجانی، حبیب اله (۱۳۸۵). جمعیت و شهرنشینی در ایران، انتشارات مرکز مطالعات شهرسازی و معماری ایران، چاپ دوم، ۳۰۱ صفحه.
- ۱۳) سلامتیان، ایلا (۱۴۰۱). بررسی تحلیلی تاثیر گرافیک محیطی بر ارتقاء بصری فضای شهری (مطالعه موردی المان های نوروز ۱۳۹۲ ه.ش، شهر مشهد). فصل‌نامه مطالعات هنر و فرهنگ، ۷(۴)، ۱۵-۳۲.
- ۱۴) سنایی، مجید، و ربیع‌پور، سپیده (۱۳۹۲). بررسی تأثیر مبلمان شهری بر کارکرد زیبانشاخصی شهری (مطالعه موردی: شهر کلاردشت). اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار، تهران، ۲۲ صفحه.

- ۱۵) شاهی محمدی، شیما، احمدی، فرشته، و موسوی، یعقوب (۱۴۰۰). ارزیابی منظر خیابان شهری با تاکید بر مبلمان شهری در خیابان چهار باغ اصفهان. فصل‌نامه چشم‌انداز شهرهای آینده، ۲(۲)، ۵۱-۷۶.
- ۱۶) شیخ‌الاسلامی، علیرضا، و طاهریان، سمیه (۱۳۹۶). تاثیر زیبایی بصری مبلمان شهری در رفتار شهروندان مطالعه موردی شهر تهران. دوازدهمین سمپوزیم پیشرفت‌های علوم و تکنولوژی کمیسیون پنجم: سرزمین پایدار، معماری و شهرسازی. دانشگاه آزاد اسلامی بروجرد، ۱۰ صفحه.
- ۱۷) طیبیان، منوچهر، و موسوی، میرجلال (۱۳۹۵). بررسی نقش زیباسازی و ارتقاء کیفیت محیط بر سرزندگی شهری در باغ شهر تاریخی مراغه. فصل‌نامه آرمان شهر، شماره ۱۷، ۲۴۹-۲۶۲.
- ۱۸) فیروزی، محمدعلی، زبیدی، علی (۱۴۰۲). ارزیابی وضعیت ازدحام و خدمات رسانی پارکینگ‌های وسایل نقلیه سبک در ناحیه مرکزی منطقه یک شهرداری اهواز. فصل‌نامه اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، ۱(۲)، ۷۳-۹۴.
- ۱۹) محمدی، مرتضی (۱۳۹۲). ساماندهی سیما و منظر خیابان‌های شهری (مطالعه موردی: خیابان شهید مدرس، کرمانشاه) . فصل‌نامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۵(۳)، ۱۰۴-۸۲.
- ۲۰) مدنی‌پور، علی (۱۳۷۹). طراحی فضای شهری: نگرشی بر فرآیند اجتماعی مکانی. ترجمه فرهاد مرتضایی، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری، چاپ سوم، ۳۳۰ صفحه.
- ۲۱) مرتضایی، سیدرضا (۱۳۹۱). طراحی مبلمان برای خیابان. ماهنامه شهرداری‌ها، ۱۳(۱۱۰)، ۸۱-۹۷.
- ۲۲) مرتضوی، صبوحا (۱۳۹۰). بازشناسی پیاده راه به عنوان بستری برای گذراندن اوقات فراغت در شهر. ماهنامه شهر و منظر، شماره ۱۲، ۱-۱۷.
- ۲۳) نقدی، سید امیر، ۱۳۹۰، منظر شهری، گزارش مطالعاتی، سازمان زیباسازی شهر تهران. ۳۲-۹۰.
- 24) Bulduk, B. (2012). An analysis of the use of urban furniture in city advertising in terms of aesthetic/visual appreciation training: city design, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, p 3279 – 3283.
- 25) Grabiec, A.B., Łacka, A., Wiza, W. (2022). Material, Functional, and Aesthetic Solutions for Urban Furniture in Public Spaces, *Sustainability Journal*, 14(23), p 16211.
- 26) Dhaou, O.B., Vasváry-Nádor, N., Gall, A. (2022). Designing street furniture: A protocol to enhance the quality of life in urban spaces, *Journal Pollack Periodica*, 17(2), p 175-179.

نشریه علمی اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، دوره ۲، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳، صفحات: ۶۵-۸۶

شاپا: ۱۴۷۳-۲۹۸۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۳/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۵

ارزیابی موانع و محدودیت‌های حضور معلولین جسمی-حرکتی در فضاهای شهری اهواز

زهرا خزائی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

نسیم عیسی پور

کارشناسی جغرافیای انسانی- شهری، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

محمد رجبی

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

سیما کریمی مطلق

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

علی خورکی

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

چکیده

بخش قابل توجهی از جمعیت همه کشورهای جهان را معلولان جسمی - حرکتی شامل می شود. توجه به موضوع معلولان و لزوم فرهنگ سازی و احترام به کرامات انسانی در این زمینه، این گروه از افراد جامعه مثل بقیه افراد نیازمند رفع احتیاجات خود در سطح محیط شهری می باشند. این پژوهش با هدف ارزیابی موانع و محدودیت‌های حضور معلولین جسمی-حرکتی در فضاهای شهری اهواز انجام شد. بنا به ماهیت موضوع و اهدافی که برای آن پیش بینی شده، از نوع توصیفی تحلیلی و در زمره تحقیقات کاربردی است. روش تحقیق روش کتابخانه ای روش میدانی، جامعه آماری ۵۳۹۴۶ نفر معلول؛ به منظور انتخاب حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد که بر طبق آن حجم نمونه ۳۸۰ نفر بدست آمد. جهت تجزیه و تحلیل داده ها ابتدا از طریق نرم افزار *SPSS* شاخص های مورد نظر جهت آزمون فرضیه ها از آزمون *T*، به منظور ارزیابی نهایی از مدل (DEMATEL) استفاده خواهد شد. یافته های به دست آمد از تکنیک DEMATEL نشان داد که از بین شاخص ها، شاخص نفوذپذیری و دسترس دارای بیشترین تعامل و شاخص ساختمانها کمترین تعامل و شاخص نفوذپذیری و دسترس تأثیرگذارترین عامل و شاخص مبلمان شهری تأثیرپذیرترین عامل هستند. نتیجه گیری اینکه با استفاده از آزمون *T* در فرضیه اول میانگین کل شاخص ها برابر ۳,۹۳ و در فرضیه دوم میانگین ۴,۱۳ بدست آمد.

کلمات کلیدی: ارزیابی، موانع و محدودیت‌ها، معلولین جسمی-حرکتی، فضاهای شهری، اهواز

مقدمه

معلولیت، پدیده‌ای اجتماعی و بخش جدایی ناپذیر از زندگی بشری است. در واقع هر انسانی در طول حیات خود به علل مختلف همچون بیماری، حوادث، و یا با رسیدن به دوران سالمندی این شرایط را تجربه خواهد کرد. امروزه به رغم پیشرفت‌های به وجود آمده در زمینه‌های علم و فناوری و آگاهی عمومی نه تنها از تعداد افراد معلول کاسته نشده، بلکه هر ساله بر تعداد این گروه از جامعه افزوده می‌شود (مشبکی اصفهانی، ۱۳۹۸: ۳۸). یکی از مهمترین فضاها شهری، فضاهای عمومی هستند که همواره شاهد بیشترین حجم استفاده کننده بوده و به عنوان بخشی از شهر به عمده ترین نیازهای شهروندان در ابعاد مختلف پاسخ می‌دهند. در اهمیت فضاهای عمومی همین بس که این فضاها به عنوان بستر کالبدی حیات مدنی و به عنوان تبلور فضایی مفهوم عرصه عمومی، که عنصر ضروری جامعه مدنی است، رشد یابد (قاسمی نژاد، ۱۳۹۶: ۲). به گونه‌ای که بین انسان و محیط فضاهای پیرامون او، هم به صورت ناقص و هم به صورت کامل در اشکال مختلف فردی، اجتماعی، موقتی و دایمی ارتباط برقرار نماید (تقوایی و مرادی، ۱۳۸۴: ۹). دسترسی معلولین به بناها و تجهیزات شهری شبکه حمل و نقل، مراکز تفریحی و سایر کاربریهای متنوع شهری، نه تنها موجب می‌گردد تا از استعدادها و نیروهای آنان استفاده مفید به عمل آید بلکه نوعی پیشگیری از وقوع معلولیت‌های جدید نیز به شمار می‌آید (بابایی اهری، ۱۳۷۳: ۶). از زمان تدوین اولین مجموعه ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای معلولان و جانبازان در ایران حدود ۱۵ سال می‌گذرد. آنچه در طول این مدت طولانی کاملاً مشخص و غیر قابل انکار است، ناکام بودن این دستورالعمل‌ها در مقام اجرا می‌باشد (محمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۵۸).

اهواز بعنوان یک کلان شهر، در دهه‌ی اخیر دارای رشد فزاینده‌ای بوده است. این رشد سریع و بدون برنامه موجب گردیده تا توزیع امکانات، تجهیزات و مبلمان شهری (به ویژه مورد نیاز معلولین و جانبازان) مطابق با این توسعه پیش نرفته و در بیشتر مناطق شهر، شاهد کمبود یا نبود آن می‌باشیم.

در شهر اهواز ۱۸۹۴۶ نفر معلول و ۳۵ هزار نفر جانباز وجود دارد (سازمان بهزیستی شهر اهواز، ۱۴۰۱) که ضرورت توجه به مناسب سازی فضاهای شهری عمومی به ویژه مبلمان و تجهیزات شهری مرتبط با آن دوچندان می‌شود. از اینرو شایسته است در برنامه ریزی و طراحی مبلمان شهری نسبت به مناسب سازی فضاهای شهری جهت حضور و افزایش مشارکت معلولین جسمی و حرکتی به ویژه فضاهای عمومی تلاش‌های جدی تری از سوی برنامه ریزان و طراحان شهری صورت گیرد. بنابراین فرضیه‌های مورد نظر در پژوهش حاضر: فرضیه اول «به منظور افزایش حضور معلولین در فضای شهری، رفع موانع معابر در محدوده مورد مطالعه ضروری به نظر می‌رسد» فرضیه دوم «رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...)، بر افزایش حضور معلولین جسمی- حرکتی محدوده مورد مطالعه تأثیرگذار می‌باشد».

مبانی نظری

فضا

فضا عینتی حاصل از نقش‌پذیری و اثرگذاری افراد و گروه‌های انسانی در مکان و یا پیامد عملکردهای متقابل محیط اجتماعی- اقتصادی طبیعی و اکولوژیکی است. از آنجاکه فضا متشکل از اجزای مرتبط می‌باشد، می‌توان آن را یک نظام یا یک سیستم به شمار آورد، به دلیل آنکه این نظام واقعی مکانی- فضایی است، می‌توان از سیستم مکانی - فضایی سخن به میان آورد. (پورمحمدی و همکاران، ۱۴: ۱۳۹۲).

فضای شهری

فضای شهری تنها یک مفهوم کالبدی نیست، بلکه کنش تعاملات شهروندی و فعالیت‌های شهری را نیز در بر می‌گیرد، یعنی کالبدی از شهر را مجسم می‌کند که مکان بر قراری فعالیت‌های شهری یا عرصه بروز تعاملات اجتماعی است؛ (ترکمان و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۲۷).

ریچارد راجرز فضای شهری را این‌چنین می‌داند فضاهای شهری بخش‌های از بافت شهری است که عموم مردم به آن دسترسی فیزیکی و بصری دارند و بستری است برای فعالیت‌های انسان و برقراری تعاملات اجتماعی (صالحی، ۱۳۹۹: ۵۷۶).

محیط شهری و افراد کم‌توان

فضا و محیط‌های شهری در وهله اول باید توانایی پذیرش افراد و تأمین خدمات رفاهی و آسایش تمام اقشار جامعه را داشته باشد. خلاف این امر نشان از عدم توانایی و مناسب بودن برای استفاده افراد جامعه می‌باشد. این موضوع برای افراد معلول از حساسیت و اهمیت بیشتری برخوردار است؛ زیرا یک محیط شهری معلول و معلول‌کننده خود مانعی برای ایجاد تداوم یک زندگی مستقل است. به بیانی دیگر فراهم نبودن زیرساخت‌های لازم برای افراد معلول و کم‌توان جسمی و حرکتی، دسترسی آنان به امکانات شهری را با مشکل مواجه کرده است و نابسامانی فضاهای شهری و عدم انطباق آن با نیازها و خواسته‌های این افراد سبب منزوی شدن آنها شده است؛ بنابراین اصلاح محیط و تدارک تجهیزات موردنیاز به‌گونه‌ای بتواند افراد معلول با حفظ استقلال فردی، آزادانه و بدون احساس خطر از محیط پیرامون خود (اعم از اماکن عمومی معابر و محیط شهری). استفاده نمایند زمینه مناسبی را برای باز گرداندن معلولین به اجتماع، زندگی و فعالیت فراهم می‌سازد (شهناز، ۱۳۹۰: ۶۲).

معلول

اصطلاح معلول به فردی اطلاق می‌شود که امکان تهیه و حفظ شغل مناسب برای وی در نتیجه علل و نواقص جسمانی و عقلی به میزان قابل توجهی تقلیل یافته باشد (ظهیری نیا، ۱۳۹۰: ۱۶۵).

معلولیت

معلولیت عبارت است از مجموعه‌ای از اختلالات جسمی که مانع ادامه زندگی فرد به‌طور مستقل از نظر شخصی و اجتماعی گردیده و وی را جهت ادامه حیات، محتاج به توانبخشی می‌نماید (رضایی، ۱۳۹۸: ۱۰۱).

مناسب‌سازی

عبارت است از فراهم ساختن زمینه استفاده یکسان تک تک افراد جامعه از امکانات موجود جامعه با هر شرایط روحی و جسمی و مطابق با نیاز آن فرد اعم از رفاهی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و منابع طبیعی (Badla, 2004: 4).

مناسب‌سازی یعنی ایجاد محیط‌های بدون مانع و یا تسهیل دسترسی برای همه. این یکی از راهکارهای ارتقای کیفیت زندگی برای کلیه افراد جامعه به ویژه افراد دارای معلولیت است. همه آحاد جامعه باید قادر باشند، آزادانه و بدون خطر در محیط‌های خود اعم از ساختمانها، اماکن عمومی و معابر شهری تردد کنند و از کلیه حقوق اجتماعی خود برخوردار شوند (یاری احصار و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۱).

راتری (۲۰۱۳) به بررسی تجارب افراد معلول در مواجهه با فضاهای شهری غیر قابل دسترس در اکوادور پرداخته است. نتایج تحقیق وی نشان می‌دهد که وجود فضاهای عمومی شهری نامناسب برای معلولین باعث شده است که معلولین کمتر از فضاهای عمومی شهری استفاده کرده و در انزوا و تنهایی به سر برند و محرومیت اجتماعی در آن‌ها بیشتر شود.

گل و همکاران (۲۰۱۵) طی پژوهشی با عنوان «ویژگی‌های محیط‌های ساخته‌شده در جابه‌جایی افراد میانسال و سالمند دارای معلولیت حرکتی»، ارتباط میان نوع جابه‌جایی گروه‌های کم‌توان جسمی حرکتی میانسال را با وضعیت ساختار محلات بررسی کردند. نتایج نشان می‌دهد محیط‌های پیاده‌محور تحرک‌پذیری گروه‌های کم‌توان میانسال و کهنسال را تقویت می‌کند.

گونگور^۳ (۲۰۱۶) در تحقیقی درباره دسترسی پارک‌های شهری توسط معلولین در پارک بیرلیک شهر قونیه ترکیه پرداخته است. مطالعات انجام شده در پارک قونیه بیرلیک نشان داد که اکثر مسیرهای پیاده روی در این پارک به اندازه کافی گسترده هستند و اجازه عبور ویلچر را می‌دهند، اما برخی از مسیرها حتی برای عبور یک ویلچر مناسب نیست.

نربلکایالی (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «موانع جسمی و اجتماعی برای کاربران معلول پارک‌های شهری» بیان می‌کند بیش از یک میلیارد نفر در جهان از نوعی معلولیت رنج می‌برند که بر کیفیت زندگی آنها تأثیر می‌گذارد. برخی از افراد

1 - Rattray

2 - Gul et al

3 - Gungor

بسته به نوع ناتوانی خود، معایب فیزیکی یا اجتماعی را تجربه می‌کنند. معایب اجتماعی ناشی از سیاست‌های مدنی است که نیازهای افراد معلول را در نظر نمی‌گیرد.

یاری حصار و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله "ارزیابی مناسب سازی فضاهای شهری برای معلولان و افراد کم توان جسمی- حرکتی (مطالعه موردی: شهر اردبیل)" نتایج به دست آمده از مطالعه حاکی از آن است که با توجه به اقدامات صورت گرفته به منظور مناسب سازی بخش مرکزی شهر اردبیل، شرایط کالبدی، اجتماعی-اقتصادی، وضعیت مبلمان شهری و مدیریت کنونی قادر به رفع نیازهای معلولان به شکل شایسته نیست.

کرکه آبادی و میرزایی (۱۴۰۰) در مقاله "بررسی فضاهای پارک های شهری براساس توانمندی های معلولین جسمی حرکتی (نمونه موردی: پارک نبوت کرج)" نتایج پژوهش بیانگر وجود مشکلاتی در بخش های سرویس و خدمات ویژه معلولین و تردد آنها میباشد. بررسی های میدانی در این تحقیق نشان می -دهد که پارک نبوت با توجه به وسعت، قدمت و موقعیت خاص مکانی، پتانسیل لازم جهت تبدیل شدن به یک فضای مناسب تفریحی برای معلولین را دارا می باشد. در این راستا، پیشنهاداتی برای نیل به این هدف بیان شده است.

غضنورپور و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله "برنامه‌ریزی فضاهای شهری برای تأمین نیازهای معلولان و جانبازان نمونه پژوهش: منطقه دو شهری کرمان" نتایج حاصل از مدل SWOT نشان می‌دهد که با در نظر گرفتن ماتریس داخلی و خارجی جایگاه وضعیت برنامه‌ریزی در محدوده شماره IV قرار می‌گیرد. بنابراین راهبرد برنامه‌ریزی راهبرد تدافعی است و ضرورت دارد اقدام مؤثری در مناسب‌سازی فضاهای شهری برای جانبازان و معلولین صورت گیرد.

رفیع زاده (۱۴۰۰) "تحلیل میزان دسترس پذیری بوستانهای شهر تهران برای افراد دارای محدودیت جسمی - حرکتی با تأکید بر مفهوم طراحی فراگیر" نتایج نشان می‌دهد، عوامل متعددی در عدم دسترس پذیری بوستانها دخالت دارند که در مراحل طراحی، اجرا و بهره برداری نقش ایفا می‌کنند. بی توجهی به اصول طراحی فراگیر، عدم آگاهی نسبت به ضوابط طراحی مناسب افراد دارای محدودیت جسمی- حرکتی، عدم آگاهی و دانش فنی کافی پیمانکاران و مجریان در اجرای صحیح طرح ها و ایجاد موانع ثانویه پس از اجرا به دلیل مدیریت نامناسب و عدم توانایی حفظ امنیت بهره برداران، از مهمترین عوامل به شمار می‌روند.

روش شناسی تحقیق

این پژوهش بنا به ماهیت موضوع و اهدافی که برای آن پیش بینی شده، از نوع توصیفی تحلیلی و در زمره تحقیقات کاربردی است. به منظور گردآوری اطلاعات این پژوهش از روش‌های اسنادی و پیمایشی استفاده شده است. جامعه آماری ۵۳۹۴۶ نفر معلول (بهزیستی شهراہواز، ۱۴۰۲)، به منظور انتخاب حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد که بر

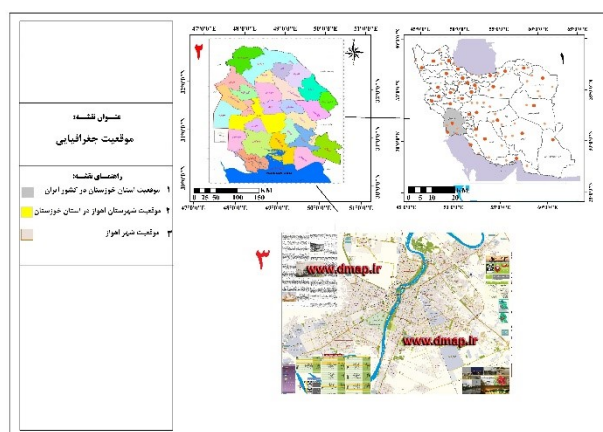

طبق آن حجم نمونه ۳۸۰ نفر بدست آمد. جهت تجزیه و تحلیل داده ها ابتدا از طریق نرم افزار *SPSS* شاخص های مورد نظر جهت آزمون فرضیه ها از آزمون T، به منظور ارزیابی نهایی از مدل (DEMATEL) استفاده شده است.

معرفی محدوده مورد مطالعه

استان خوزستان با مساحت ۶۴۰۵۵/۹ کیلومتر مربع بین ۲۹ درجه و ۵۷ دقیقه تا ۳۳ درجه عرض شمالی از خط استوا و ۴۷ درجه و ۴۰ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۳ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ در جنوب غربی ایران قرار دارد (منابی، ۱۳۹۹: ۹۰). شهرستان اهواز با مساحت ۸۲۱۲ کیلومتر مربع بین ۳۱ درجه و ۵۴ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۲ دقیقه طول شرقی قرار دارد و از شمال غربی به شهرستان شوش، از شمال به شهرستان باوی، از شمال شرق شهرستان هفتگل، از شرق به شهرستان رامهرمز، از جنوب شرق به شهرستان رامشیر، از جنوب به شهرستان بندر ماهشهر، از جنوب غرب به شهرستان کارون و از غرب به شهرستان حمیدیه محدود می شود (زارعی، ۱۳۹۷: ۱۸۴).

شهر اهواز در موقعیت جغرافیایی ۳۱ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۴۰ دقیقه طول شرقی، در بخش جلگه ای خوزستان و با ارتفاع ۱۸ متر از سطح دریا واقع شده است (دامن دباغ و سجادیان، ۱۴۰۰: ۷۸).

شکل ۱: موقعیت محدوده مورد مطالعه

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

بررسی وضع موجود

دسترسی به ایستگاه اتوبوس

جانمایی ایستگاه‌های اتوبوس براساس استانداردهای بعد مسافت در نظر گرفته شده است، اما متأسفانه مکان آنها یا سازه های در نظر گرفته شده برای ایستگاه ها اصلا مناسب استفاده معلولان نیست و آنها مجبورند به رغم وضعیتی که دارند، در کنار خیابان منتظر آمدن اتوبوس باشند.

شکل ۲: مانع (اختلاف سطح)

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

پیاده رو

پیاده روها از جمله مهمترین شبکه دسترسی شهری است، این شبکه از آن جهت دارای اهمیت است که در مقیاس حرکت انسانی قرار دارد و از این رو می‌باید این شبکه از دیدگاه سهولت در حرکت، نقاط مکث و نقاط دید و گریز کاملاً بی مانع باشد. برای داشتن حرکت سهل و آسان لازم است به هنگام طراحی و اجرای شبکه عابر پیاده، عرض پیاده‌رو، جنس کف و شیب آن به دقت مورد نظر قرار گرفته و موانع موجود در مسیر به کناری گذاشته شوند.

شکل ۳: نمونه پیاده رو در منطقه

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

سطوح شیبدار

معمولاً ارتباط‌های عمودی در فضاهای ساخته شده ی شهری، به ویژه اماکن و ساختمانهای عمومی به وسیله ی پله انجام میشود. روشن است معلولان و جانبازانی که از صندلی چرخدار استفاده می نمایند، نمی توانند از این پله ها استفاده کنند برای این که جابه جایی عمودی معلولان و جانبازان روی صندلی چرخدار مانند افراد عادی صورت پذیرد، باید از سطوح شیبدار استفاده کنند. سطوح شیبداری که برای پاسخگویی نیازهای معلولان و جانبازان، دارای عرض، طول، شیب، نرده و دستگیره های مناسب و استاندارد باشند.

شکل ۴: سطوح شیبدار (رمپ) مناسب در ورودی بیمارستان

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

با ارزیابی که از سطوح شیبدار در فضاهای عمومی صورت پذیرفت، عمده ترین و مهمترین مشکل معلولان و جانبازان، در نود درصد نبود سطوح شیبدار (رمپ) جلوی ادارات و بانکها و مراکز تجاری میباشد و در ده درصد باقیمانده که سطوح شیبدار دارند، شیب بیش از اندازه عملاً آن را غیر قابل استفاده نموده است.

شکل ۵: نمونه عدم اجرای رمپ با شیب استاندارد در ورودی مراکز تجاری

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

سایر مشکلات معلولان و جانبازان عبارتند از: کم عرض بودن سطوح شیبدار، لغزنده بودن سطح رمپ، نبود میله ی دستگرد در طرفین سطح شیبدار. تصویر عدم رعایت ضوابط معلولان در ورودی ادارات، بانکها و مراکز خرید را نشان می دهد.

شکل ۶: نمونه رعایت رمپ با شیب استاندارد در ورودی ادارات

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

دستگاه‌های خود پرداز

بررسی دستگاه‌های خودپرداز نشان می‌دهد که ارتفاع اکثر دستگاه‌های خودپرداز از زمین بیشتر از ۱۴۰ سانتی متر است و مناسب سازی جهت رعایت حقوق معلولین جسمی و حرکتی انجام نگرفته است.

شکل ۷: ارتفاع زیاد دستگاه‌های خودپرداز از سطح زمین و نبود رمپ مناسب

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

خط عابر نایبانیان

پیاده روی و تنفس هوای سالم یکی از نیازهای مهم و اساسی انسان است که متأسفانه در شهر اهواز مورد بی توجهی و بی مهری قرار گرفته و شاید هم به فراموشی سپرده شده است. شهر محل زندگی و ارتباط انسانها با یکدیگر است. این ارتباط در فضایی به نام پیاده رو، زندگی اجتماعی شهر را رقم می‌زند و هر چقدر این فضاها ایمن، امن، روشن، زیبا، متنوع و متفاوت باشد زندگی اجتماعی شهر قوی تر، واضح تر و پایدارتر خواهد بود.

شکل ۸: خط عابر پیاده در منتهی الیه نامعلوم و یا در تسخیر دستفروش‌ها

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

بسیاری از خط‌های عابر در شهر به جوی آب منتهی شده است. در پیاده روها، موزائیک زرد را برای نابینایان گذاشته ایم اما کمی جلوتر برای اینکه موتور از پیاده رو رد نشود، میله‌هایی وسط پیاده رو کار گذاشته شده که برای نابینایان مانعی بزرگ است. یا اینکه ویلچر فرد دارای معلولیت حرکتی از بین این میله‌ها رد نمی‌شود.

بحث و یافته‌ها

از بین افراد مورد پرسش ۶۷ درصد (۲۵۷ نفر) جنسیت مرد و ۳۳ درصد (۱۲۳ نفر) جنسیت زن؛ ۵۶ درصد (۲۱۴ نفر) متأهل و ۴۴ درصد (۱۶۶ نفر) مجرد؛ از نظر تحصیلات پرسش‌شوندگان مقطع تحصیلی دیپلم با فراوانی ۳۵ نفر (۲۰٫۹ درصد)، فوق دیپلم با فراوانی ۶۸ نفر (۱۷٫۹ درصد)، تحصیلات کارشناسی با فراوانی ۱۵۲ نفر (۴۰ درصد)، کارشناسی ارشد با فراوانی ۹۸ نفر (۳۵٫۸ درصد) و مقطع دکترا با فراوانی ۲۷ نفر (۷٫۱ درصد)؛ نوع معلولیت از ناحیه پا ۱۲۷ نفر (۳۳ درصد)، معلولیت از ناحیه دست ۷۶ نفر (۲۰ درصد)، ناهنجاری‌های مربوط به استخوان بندی ۵۱ نفر (۱۴ درصد)، نابینایی ۸۸ نفر (۲۳ درصد) و معلولیت اختلالات سیستم عصبی و ضایعات نخاعی ۳۸ نفر (۱۰ درصد) می‌باشند. به منظور افزایش حضور معلولین در فضای شهری، رفع موانع معابر در محدوده مورد مطالعه ضروری به نظر می‌رسد. برای بررسی شاخص «تأثیر رفع موانع معابر برای حضور معلولین در فضای شهری» از ۱۷ گویه استفاده شد که چگونگی توزیع نسبی پاسخگویی به گویه‌ها در جدول ۱، آمده است. میانگین کل شاخص‌ها برابر ۳٫۹۳ می‌باشد. باتوجه به این جدول ملاحظه می‌شود میانگین شاخص‌ها از لحاظ رتبه از وضعیت مناسبی برخوردار می‌باشد. بالاترین میانگین مربوط به گویه شماره (۵) اتصال پیوسته در پیاده رو (جهت تردد معلولین و تعادل ویلچر و عدم آسیب به آن...) با میانگین (۴٫۰۲)، گویه شماره (۱) تأثیر مناسب‌سازی مسیر پیاده روهای بدون مانع و باکف پوش با میانگین (۴٫۰۱) و گویه شماره (۶) تأثیر ایجاد ارتباط صحیح بین پیاده رو و خیابان در محل ایستگاه‌های اتوبوس (نصب پل‌های ارتباطی استاندارد) با میانگین (۴) می‌باشد.

جدول ۱: شاخص تاثیر رفع موانع معابر برای حضور معلولین در فضای شهری

ردیف	گویه	میانگین
۱	تأثیر مناسب سازی مسیر پیاده روهای بدون مانع و پاکف پوش	۴,۰۱
۲	تأثیر قرارگیری رمپ با شیب مناسب	۳,۹۷
۳	پل ارتباط بر روی جوی ها و ارتباط دهنده مسیر پیاده رو و سوار رو	۳,۹۹
۴	میزان شیب ملایم و پیاده رو برای عبور و مرور	۳,۹۴
۵	اتصال پیوسته در پیاده رو (جهت تردد معلولین و تعادل ویلچر و عدم آسیب به آن...)	۴,۰۲
۶	تأثیر ایجاد ارتباط صحیح بین پیاده رو و خیابان در محل ایستگاههای اتوبوس (نصب پل های ارتباطی استاندارد)	۴,۰۰
۷	تأثیر طراحی و استقرار نیمکت های ویژه معلولین و ناتوانان در طول مسیر	۳,۹۸
۸	تأثیر تنظیم ارتفاع دستگاههای خودپرداز با سطح پیاده رو (حداکثر ۱۰۰ سانتی متر)	۳,۹۳
۹	تأثیر همسطح نمودن کف باجه تلفن های عمومی با معابر	۳,۸۰
۱۰	تأثیر ایجاد فضای کافی در جلوی صندوق های پستی	۳,۸۵
۱۱	تأثیر جلوگیری از انباشت زباله در سطح معابر (به صورت مانع)	۳,۹۲
۱۲	تأثیر همسطح کردن ایستگاهها با کف اتوبوس	۳,۸۸
۱۳	اتصال ایستگاههای وسط خیابان با شیب و پهنای مناسب به سطح خیابان	۳,۹۱
۱۴	تأثیر تأمین روشنایی کافی در معابر	۳,۹۰
۱۵	تأثیر احداث توقفگاههای عمومی ویژه اتومبیل معلولین (به دلیل سرعت کم در سوار یا پیاده شدن)	۳,۸۷
۱۶	تأثیر افزایش تعداد توقفگاههای عمومی ویژه معلولین در سطح شهر به خصوص مراکز تجاری	۳,۹۵
۱۷	تأثیر از بین بردن مزاحمت جداول و جوی های بین پیاده رو و توقفگاه با ایجاد رمپ استاندارد	۳,۹۶
	میانگین کل	۳,۹۳

رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید...)، بر افزایش حضور معلولین جسمی- حرکتی محدوده مورد مطالعه تأثیرگذار می باشد.

برای بررسی «شاخص تاثیر رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید...)»، بر افزایش حضور معلولین جسمی- حرکتی» از ۱۰ گویه استفاده شد که چگونگی توزیع نسبی پاسخگویی به گویه ها در جدول ۲ آمده است. میانگین کل شاخص ها برابر ۴,۱۳ می باشد. بالاترین میانگین مربوط به گویه های شماره (۱) تاثیر استانداردسازی ورودی ادارات دولتی و خصوصی با میانگین ۴,۲۵، گویه شماره (۱۰) تاثیر استاندارد سازی آسانسور و پله برقی برای ورود به طبقات بالاتر با میانگین ۴,۲۲ و گویه شماره (۲) تدوین ضوابط و استاندارد های مناسب سازی و ابلاغ به دستگاه های ذی ربط با میانگین ۴,۲۰ می باشد.

جدول ۲: شاخص تاثیر رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...) ،
بر افزایش حضور معلولین جسمی-حرکتی

ردیف	گویه	میانگین
۱	استانداردسازی ورودی ادارات دولتی و خصوصی	۴,۲۵
۲	ایجاد رمپ، در ورودی های ساختمان	۴,۲۰
۳	تصویب قانون مناسب سازی برای ارگان ها و ادارات و دستگاه های دولتی و خصوصی	۴,۱۹
۴	اولیتهای مدیریت شهری در انتخاب فضاها جهت مناسب سازی با نیاز معلولین	۴,۰۲
۵	تدوین ضوابط و استانداردهای مناسب سازی و ابلاغ به دستگاه های ذی ربط	۴,۱۵
۶	نصب خط بریل برای نابینایان در کنار دکمه های آسانسور	۴,۱۲
۷	طراحی هشدار دهنده های قابل ردیابی (قوس برجسته کوتاه، تماس با عصای نابینایان)	۴,۰۸
۸	طراحی شیب مناسب ورودی	۴,۰۵
۹	استانداردسازی سرویس های بهداشتی عمومی	۴,۱۰
۱۰	استانداردسازی آسانسور و پله برقی برای ورود به طبقات بالاتر	۴,۲۲
	میانگین کل	۴,۱۳

ارزیابی موانع و محدودیت‌های موثر بر حضور معلولین جسمی-حرکتی در فضاهای شهری با استفاده از تکنیک -
DEMATEL

این تکنیک در ۴ مرحله زیر صورت می‌گیرد:

۱- تشکیل ماتریس ارتباط مستقیم

۲- نرمال سازی ماتریس ارتباط مستقیم

۳- محاسبه ماتریس ارتباط کامل

۴- ایجاد نمودار علی

- تشکیل ماتریس ارتباط مستقیم M - ماتریس ارتباطات مستقیم در واقع تأثیرگذاری هر زوج معیار را مشخص میکند. برای شناسایی روابط N معیار ابتدا یک ماتریس $N \times N$ در تشکیل دهید. به این ماتریس یک ماتریس ارتباط مستقیم گویند و با X نمایش داده می‌شود. سپس از خبرگان بخواهید میزان تاثیر هر معیار را بر سایر معیارها با عددی از صفر تا ۴ مشخص کنند. زمانیکه از دیدگاه چند نفر استفاده می‌شود از میانگین ساده نظرات استفاده می‌شود و X را تشکیل می‌دهیم که بر اساس طیف ۰ تا ۴ موجود در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۳: عبارات کلامی و اعداد متناظر روش دیماتل

مقدار	نام
۰	بدون تاثیر
۱	تاثیر کم
۲	تاثیر متوسط
۳	تاثیر زیاد
۴	تاثیر خیلی زیاد

جدول ۴: ماتریس ارتباط مستقیم معیارها

معیار و پیاده روها	پارکها	ساختمانها	نفوذپذیری و دسترسی	میلان شهری
۰	۳	۱	۲	۴
۱	۰	۰	۲	۴
۲	۰	۰	۳	۱
۳	۴	۲	۰	۳
۳	۲	۰	۳	۰

نرمال کردن ماتریس ارتباط مستقیم:

$$N=k*M \quad (1)$$

که در این فرمول k به صورت زیر محاسبه میشود. ابتدا جمع تمامی سطرها و ستونها محاسبه میشود. معکوس بزرگترین عدد سطر و ستون k را تشکیل میدهد.

(۲)

$$\max \sum_{j=1}^n a_{ij}$$

برای نرمالیزه کردن ماتریس به دست آمده از روابط ۱ و ۲ استفاده شده است، یعنی ابتدا باید

مجموع سطر و ستون ماتریس ارتباطات مستقیم را به دست آورد سپس از بین اعداد مجموع، بیشترین مقدار را محاسبه کرد

جدول ۵: مجموع سطر و ستون ماتریس ارتباطات مستقیم

جمع سطر	جمع ستون	
۱۰	۹	معاير و پياده روها
۷	۹	پارکها
۶	۳	ساختمانها
۱۲	۱۰	نفوذپذیری و دسترسی
۸	۱۲	مبلمان شهری

بیشترین مقدار = ۲۱

سپس جهت نرمال سازی تمام درایه های ماتریس ارتباط مستقیم (جدول ۵) را بر عدد ۱۲ تقسیم میکنیم؛ که ماتریس نرمال شده در (جدول ۶) آورده شده است.

جدول ۶: ماتریس نرمالیزه شده روش دیماتل

معیار	معاير و پياده روها	پارکها	ساختمانها	نفوذپذیری و دسترسی	مبلمان شهری
معاير و پياده روها	۰,۰۰۰	۰,۲۵۰	۰,۰۸۳	۰,۱۶۷	۰,۳۳۳
پارکها	۰,۰۸۳	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۱۶۷	۰,۳۳۳
ساختمانها	۰,۱۶۷	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۲۵۰	۰,۰۸۳
نفوذپذیری و دسترسی	۰,۲۵۰	۰,۳۳۳	۰,۱۶۷	۰,۰۰۰	۰,۲۵۰
مبلمان شهری	۰,۲۵۰	۰,۱۶۷	۰,۰۰۰	۰,۲۵۰	۰,۰۰۰

محاسبه ماتریس ارتباط کامل (T)

$$T = N \times (I - N)^{-1} \quad (3)$$

برای محاسبه ماتریس ارتباط کامل بر اساس رابطه ۳، ابتدا ماتریس همانی ($I_{n \times n}$) تشکیل می شود. سپس ماتریس همانی را منهای ماتریس نرمال کرده و ماتریس حاصل را معکوس میکنیم. در نهایت ماتریس نرمال را در ماتریس معکوس ضرب میکنیم. ماتریس روابط کل در جدول (۷) ارائه شده است.

جدول ۷: ماتریس روابط کل دیمتل معیارها

معیار	معايير و پياده روها	پاركها	ساختمانها	نفوذپذیری و دسترسی	مبلمان شهری
معايير و پياده روها	۰,۵۰۷	۰,۷۵۸	۰,۲۳۸	۰,۶۷۳	۰,۹۴۳
پاركها	۰,۴۷۲	۰,۴۳۰	۰,۱۳۰	۰,۵۴۵	۰,۷۸۱
ساختمانها	۰,۵۰۰	۰,۴۰۵	۰,۱۳۷	۰,۵۷۰	۰,۵۳۹
نفوذپذیری و دسترسی	۰,۷۸۰	۰,۸۹۷	۰,۳۳۳	۰,۶۱۰	۰,۹۸۹
مبلمان شهری	۰,۶۵۰	۰,۶۵۲	۰,۱۶۴	۰,۶۶۱	۰,۶۱۳

ایجاد نمودار علی^۱

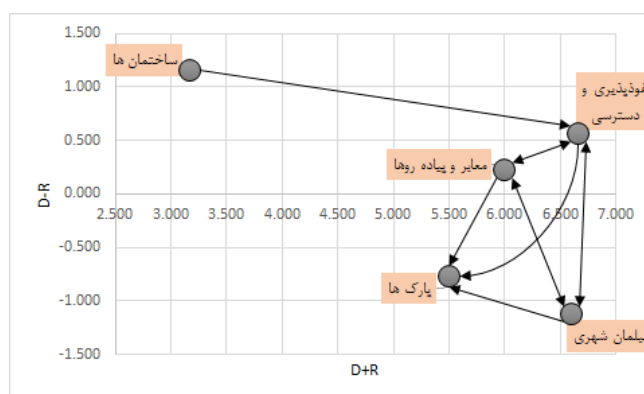
جهت تشکیل نمودار علی، مجموع سطرها (D) و مجموع ستونها (R) ماتریس روابط کل را به دست می آوریم و سپس D+R و D-R را محاسبه میکنیم. جمع عناصر هر سطر (D) برای هر عامل نشانگر میزان تاثیرگذاری آن عامل بر سایر عامل‌های سیستم است. (میزان تاثیر گذاری متغیرها) جمع عناصر ستون (R) برای هر عامل نشانگر میزان تاثیرپذیری آن عامل از سایر عامل‌های سیستم است. (میزان تاثیرپذیری متغیرها) بنابراین بردار افقی (D + R) میزان تاثیر و تاثیر عامل مورد نظر در سیستم است. به عبارت دیگر هرچه مقدار D + R عاملی بیشتر باشد، آن عامل تعامل بیشتری با سایر عوامل سیستم دارد. بردار عمودی (D - R) قدرت تاثیرگذاری هر عامل را نشان می‌دهد. بطور کلی اگر D - R مثبت باشد، متغیر یک متغیر علی محسوب می‌شود و اگر منفی باشد، معلول محسوب می‌شود.

جدول ۸: اهمیت تأثیرگذاری معیارها

معیار	D	R	D+R	D-R
معايير و پياده روها	۳,۱۱۸	۲,۹۱۰	۶,۰۲۷	۰,۲۰۸
پاركها	۲,۳۵۸	۳,۱۴۱	۵,۵۰۰	-۰,۷۸۳
ساختمانها	۲,۱۵۰	۱,۰۰۲	۳,۱۵۳	۱,۱۴۸
نفوذپذیری و دسترسی	۳,۶۰۹	۳,۰۵۹	۶,۶۶۸	۰,۵۵۱
مبلمان شهری	۲,۷۴۱	۳,۸۶۵	۶,۶۰۷	-۱,۱۲۴

با توجه به جدول (۸) مقدار D برابر با جمع ستونی شاخصها در ماتریس و نشان دهنده تأثیرگذاری معیارها است هرچقدر عدد D یک معیار بیشتر باشد آن معیار دارای تأثیرگذاری بیشتری در سیستم است که بر این اساس نفوذپذیری

و دسترسی با مقدار ۶۰۹،۳ دارای بیشترین تأثیرگذاری است. شاخص R برابر با جمع سطری شاخصها در ماتریس روابط کل، نشان دهنده تأثیرپذیری معیارها است هرچقدر عدد R یک معیار بیشتر باشد آن معیار دارای تأثیرپذیری بیشتری در سیستم است که بر این اساس، مبلمان شهری با مقدار ۸۶۵،۳ بیشترین تأثیرپذیری را دارد. بر اساس مقادیر $D+R$ از جمع دو مقدار D و R و از تفاضل دو مقدار $D-R$ جدول (۸) نتایج ماتریس علی و معلولی (تأثیر و تعامل) شاخصها را نشان میدهد... همانطور که در جدول مشاهده می شود شاخص نفوذپذیری و دسترسی با مقدار ۶۶۸،۶ بیشترین تعامل و شاخص ساختمان با مقدار ۱۵۳،۳ کمترین تعامل را نشان میدهد. با توجه به جدول (۸) میتوان نمودار علی معیارها را رسم نمود که در شکل زیر نشان داده شده است. بر این اساس معیارهایی که در بالای محور X قرار دارند دارای $D-R$ مثبت هستند این معیارهای جنبه علت دارند تأثیرگذاری آنها از تأثیرپذیری آنها بیشتر است و معیارهایی که در پایین محور X هستند دارای $D-R$ منفی هستند این معیارها در پژوهش جنبه معلول دارند یعنی از تأثیرپذیری بالاتری برخوردارند.

شکل ۹: تأثیر و تعامل شاخصها

- آزمون فرضیه‌ها

فرضیه اول: به منظور افزایش حضور معلولین در فضای شهری، رفع موانع معابر در محدوده مورد مطالعه ضروری به نظر می رسد.

پس از تعیین میانگین و انحراف معیار شاخصها جدول (۱) برای سنجش تأثیر رفع موانع معابر برای حضور معلولین در فضای شهری از آزمون T استفاده شده است.

جدول ۹: نتایج آزمون T تاثیر رفع موانع معابر برای حضور معلولین در فضای شهری

تاثیر رفع موانع معابر برای حضور معلولین در فضای شهری	میانگین	انحراف معیار	میانگین خطای معیار	T مقدار آماره	معنی سطح (sig دار)
	۳,۹۳	۰,۸۲۴	۰,۰۹۵	۳,۷۱	۰/۰۰۰

نتایج حاصل از T تک نمونه ای برای سنجش تاثیر رفع موانع معابر برای حضور معلولین در فضای شهری به طور کلی نشان داد که میانگین محاسبه شده (۳,۹۳) اختلاف معناداری با میانگین مفروض (۳) دارد و از آنجاکه این مقدار به دست آمد کمتر از حد متوسط است و سطح معناداری کمتر از ۰.۰۵ درصد شده است بنابراین با اطمینان ۹۵٪ نتیجه می گیریم به منظور افزایش سطح رضایتمندی معلولین کم توان جسمی- حرکتی مناسب سازی مبلمان و تجهیزات شهری ضروری و فرضیه تحقیق مورد تأیید است.

فرضیه دوم: رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...)، بر افزایش حضور معلولین جسمی- حرکتی محدوده مورد مطالعه تأثیرگذار می باشد.

برای بررسی «شاخص تاثیر رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...)»، بر افزایش حضور معلولین جسمی- حرکتی از ۱۰ گویه استفاده شده که چگونگی توزیع نسبی پاسخگویی به گویه ها این جدول (۲) آمده است. میانگین کل شاخص ها برابر (۴,۱۳) می باشد.

جدول ۱۰: نتایج آزمون T تاثیر رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...)، بر افزایش حضور معلولین جسمی- حرکتی

تاثیر رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...)، بر افزایش حضور معلولین جسمی- حرکتی	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار	T مقدار	سطح معنی داری
	۴,۱۳	۰,۹۳۶	۰,۰۹۵	۳	۰/۰۰۰

نتایج حاصل از T تک نمونه ای برای سنجش شاخص تاثیر رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...)، بر افزایش حضور معلولین جسمی-حرکتی به طور کلی نشان داد که میانگین محاسبه شده (۴,۱۳) اختلاف معناداری با میانگین مفروض (۳) دارد و از آنجاکه این مقدار به دست آمد کمتر از حد متوسط است و سطح معناداری کمتر از ۰.۵ درصد شده است بنابراین با اطمینان ۹۵٪ نتیجه می‌گیریم رفع موانع موجود در ساختمانها و مراکز عمومی (ادارات، مراکز بهداشتی-درمانی، مراکز خرید و...)، بر افزایش حضور معلولین جسمی-حرکتی محدوده مورد مطالعه تاثیر گذار می‌باشد. فرضیه تحقیق مورد تأیید است.

نتیجه گیری و پیشنهادها

معلولیت پدیده ای است اجتماعی و بخشی جدایی ناپذیر از زندگی بشری به گونه ای که هر انسانی ممکن است هر طول حیات خود به علل مختلف مثل بیماری و حوادث و یا با رسیدن به دوران سالمندی آن را تجربه کند و آمارها نشان میدهد که با پیشرفت علم و تکنولوژی و افزایش سوانح و حوادث نه تنها از تعداد افراد معلول کاسته نمی‌شود، بلکه هر ساله بر تعداد این گرو از جامعه افزوده می‌گردد. امروزه بخش زیادی از جمعیت جهان با این پدیده درگیر هستند و علاوه بر افراه معلول، خانواده ها نیز از این معضل، رنج می‌برند. معلولان از هر نوع معلولیت جسمی یا روحی که برخوردار باشند، علی‌رغم وجود قوانین بهرمندی برابر از حقوق شهروندی، همچون سایر شهروندان، هر عمل با توجه به وجود طراحی ها و ساخت وسازهای غیراصولی و به دوراز حداقل استانداردها، این اقشار از دسترسی سهل و آسان به اماکن عمومی شهر محروم اند و این امر زوم توجه بیش ازپیش به طراحی های اصولی و همراه با رعایت استاندارد به ویژه در اماکن عمومی شهر که مورد استفاده اقشار و گرو های مختلف است را گوشزد می‌کند. به عبارت دیگر فضاهای شهری باید به گونه ای باشند که تمامی افراد اعم از سالم، معلول و کم توانان جسمی و حسی، آزادانه و بدون خطر در آن حرکت کنند. این پژوهش با هدف ارزیابی موانع و محدودیت‌های حضور معلولین جسمی-حرکتی در فضاهای شهری اهواز انجام شد که در آن دو فرضیه مطرح شد. در فرضیه اول از ۱۷ گویه استفاده شد که میانگین کل شاخص ها برابر ۳,۹۳ و در فرضیه دوم از ۱۰ گویه استفاده شد که میانگین ۴,۱۳ بدست آمد. نتایج به دست آمد از تکنیک DEMATEL نشان داد که از بین شاخصها، شاخص نفوذپذیری و دسترس دارای بیشترین تعامل و شاخص ساختمانها کمترین تعامل و شاخص نفوذپذیری و دسترس تاثیرگذارترین عامل و شاخص مبلمان شهری تاثیرپذیرترین عامل هستند.

نتایج نهایی این تحقیق نشان می‌دهد که محدوده ی مورد مطالعه دارای شرایط بحران و مسائل و مشکلات زیادی در حوزه مبلمان و تجهیزات و فضاهای شهری می‌باشد مجموع این عوامل، فضای آشفته و ناسالم را برای گروه های مختلف اجتماع به ویژه معلولین ایجاد کرده است. این وضعیت نامطلوب نیازمند یک برنامه ریزی دقیق و منسجم به منظور بهبود وضع موجود و افزایش ایمن و راحت و در نتیجه ایجاد محیط اجتماعی سرزنده و شاد با حضور معلولین می‌باشد.

-بهسازی شبکه معابر پیاده و سوار برای حضور هر چه بیشتر معلولان و جانبازان هر فضاهای شهری

- پر کردن حفره ها و پستی بلندی هایی که باعث سرنگونی افراد روی صندلی چرخ دار می شود.
- جلوگیری از اختلاف پوشش های کف در یک مسیر کوتاه و هماهنگ کردن کف پوش ها برای ممانعت از خطر لغزندگی افراد
- برداشتن مصالح ساختمانی اماکن در حال ساخت از کف پیاده روها
- وجود پل های ارتباطی در امتداد کلیه خط کشی های عابر پیاده الزامی است
- حذف کلیه موانع از قبیل نرده و پله در محل ارتباط با معابر
- برداشتن زنجیر و بلوک های سیمانی در ورودی کوچه ها و یا جابه جا کردن آنها با توجه به استاندارد عبور معلولین
- مطابق نتایج حاصل بررسی وضعیت نفوذ پذیری و دسترسی حکایت از سطح ضعیف پارکینگ برای معلولیت، محل نصب سیستم های اطلاع رسانی، وسعت نامناسب پیاده‌روها از این رو پیشنهاد می گردد جهت دسترسی مطلوب معلولین به سیستم های حمل و نقل مناسب، سطح کیفی پیاده‌روها و وسعت پیاده روها استاندارد سازی شوند.
- لزوم طراحی سطوح شیبدار (رم) و تدوین قوانین الزام آور برای رعایت نیازهای معلولان و جانبازان هر نقشه های ارائه شد به نظام مهندسی.
- لزوم توجه به مصالح به کاررفته برای کف سازی پناه روها و همسطح بودن تقاطع های سواره و پیاده و طراحی رمپ در آنها.
- تبدیل پله های موجود در پیاده روها به رامپ یا پله هایی با ارتفاع کم
- ورودی های در دسترس باید با راه در دسترس به ایستگاه وسایل نقلیه عمومی، پارکینگ قابل دسترس، و محل های سوار شدن مسافران و نیز به خیابانهای عمومی و پیاده روها مرتبط باشند.
- ورودی ها باید با ایجاد راه در دسترس به همه فضاها و عناصر قابل دسترس در داخل بنا با تسهیلات، مرتبط باشند
- مناسب سازی راهروها باید برای تردد افراد دارای معلولیت خصوصا افراد دارای صندلی چرخدار
- برای هشدار به نابینایان و کم بینایان، باید نشانگرهای لمسی رنگی با بافت متمایز در ابتدا و انتهای سطح شیب دار نصب شود.
- ایجاد رمپ و مناسب سازی ورودی پاساژها، هتل ها و سایر مکان ها

منابع و ماخذ

- ۱) بابایی‌اهری، مهدی (۱۳۷۳). دقت در طراحی: راهنمای مناسب سازی بناها و فضاهای شهری برای معلولین، سازمان ملل متحد، ترجمه سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران.
- ۲) پورمحمدی، محمدرضا، طورانی، علی وحسینلو، معصومه (۱۳۹۲). توسعه یکپارچه نواحی روستایی و شهری؛ رویکردی فضایی و استراتژیک در نظام برنامه ریزی سکونتگاهی، نشریه اندیشه جغرافیایی، شماره ۱۴، سال ۷، ۹-۳۶.
- ۳) ترکمان، احمد، قائد، مجتبی، و شمتوب، سوگل (۱۳۹۶). پاتوق، فضای جمعی شهری و معماری و محل تعاملات اجتماعی و فرهنگی (نمونه موردی شهر برازجان)، نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۸ (۳۱)، ۲۴۸-۲۲۵.
- ۴) تقوایی، مسعود و مرادی، گلشن (۱۳۸۴). بررسی وضعیت معابر شهر اصفهان بر اساس معیارها و ضوابط موجود برای دسترسی معلولان و جانبازان، نشریه سپهر، دوره ۱۵، شماره ۵۷.
- ۵) دامن‌دباغ، صفیه و سجادیان، ناهید (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی نقش مکان در اثرگذاری عوامل اقتصادی در نشاط شهروندان محلات شهر اهواز، نشریه مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه ای، ۲ (۴)، ۶۹-۹۴.
- ۶) رضایی، سمانه (۱۳۹۸). تجهیز و مناسب سازی سیستم حمل و نقل مطابق با نیازهای معلولین با استفاده از تجربیات کشورهای پیشرو (انگلستان)، فصلنامه روانشناسی و علوم رفتاری ایران، شماره ۱۷، ۹۹-۱۰۸.
- ۷) رفیع‌زاده، ندا (۱۴۰۰). تحلیل میزان دسترس‌پذیری بوستانهای شهر تهران برای افراد دارای محدودیت جسمی - حرکتی با تأکید بر مفهوم طراحی فراگیر، نشریه باغ نظر، ۱۸ (۹۴)، ۳۵-۴۶.
- ۸) زارعی، جواد (۱۳۹۷). تبیین الگوی مدیریت یکپارچه بازآفرینی شهری پایدار بافتهای فرسوده مطالعه موردی: کلانشهر اهواز، رساله جهت دریافت دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، به راهنمایی دکتر محمدعلی فیروزی، دانشگاه شهید چمران اهواز دانشکده ادبیات و علوم انسانی گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری.
- ۹) سالنامه آماری سازمان بهزیستی شهر اهواز (۱۴۰۱)، بولتن داخلی سازمان بهزیستی.
- ۱۰) شهناز، علی‌اکبر (۱۳۹۰). ارزیابی اولویت‌بندی فضاهای عمومی شهری با توجه به نیازهای معلول و کم توان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۱۱) صالحی، شهناز (۱۳۹۹). بررسی و شناخت اقسام و ویژگی های المان‌های شهری. فصل‌نامه رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی، شماره ۵، ۵۷۵-۵۹۲.
- ۱۲) غضنفرپور، حسین، عبدالهی، علی‌اصغر، و مرادزاده، فیروزه (۱۴۰۰). برنامه‌ریزی فضاهای شهری برای تأمین نیازهای معلولان و جانبازان نمونه پژوهش: منطقه دو شهری کرمان. فصل‌نامه برنامه ریزی فضایی، ۱۱ (۲)، ۱۶۳-۱۸۶.
- ۱۳) قاسمی‌نژاد، شیما (۱۳۹۶). بررسی نقش مبلمان شهری در آرامش شهروندان معلول (نمونه موردی: بافت مرکزی شهر سیرجان). اولین همایش ملی توسعه پایدار و مدیریت شهری با رویکرد آرامش شهروندی.
- ۱۴) کرکه‌آبادی، زینب، و میرزایی، محمدعلی (۱۴۰۰). بررسی فضاهای پارک‌های شهری بر اساس توانمندی‌های معلولین جسمی حرکتی (نمونه موردی: پارک نبوت کرج). فصل‌نامه آینده پژوهی شهری، ۱ (۱)، ۲۱-۳۷.
- ۱۵) محمدی، علیرضا، پیشگر، الهه، وحسینی، لیلیا (۱۴۰۱). تحلیل فضایی معلولیت با استفاده از GIS (مطالعه موردی: استان اردبیل). نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۲۲ (۶۶)، ۵۷-۷۸.

۱۶) مشبکی اصفهانی، علیرضا، و مشبکی اصفهانی، محمدرضا (۱۳۹۸). شناسایی معیارهای مؤثر بر ارتقاء کیفیت محیطی در طراحی معماری مراکز توانبخشی معلولین جسمی- حرکتی. فصل‌نامه مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، ۷(۲)، ۳۷-۵۰.

۱۷) منابی، علی (۱۳۹۹). پراکنش فضایی تخلقات ساختمانی و عوامل مؤثر بر آن در شهر اهواز، پایان‌نامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری گرایش: آمایش سرزمین، به راهنمایی دکتر سعید ملکی، دانشگاه شهید چمران.

۱۸) یاری‌حصار، ارسطو، سعیدی‌زارنجی، سمیرا، زارنجی، ژیلا، فرزانه، و اسکندری عین‌الدین، هادی (۱۳۹۹). ارزیابی مناسب سازی فضاهای شهری برای معلولان و افراد کم توان جسمی- حرکتی (مطالعه موردی: شهر اردبیل). نشریه مطالعات شهری، ۹(۳۶)، ۱۱۷-۱۳۲.

19) Badla, M.R. (2004). *The role of people in the process of adaption, the national conference in the adaption of urban environments.*

20) Gungor, S. (2016). A Research on Accessibility of Urban Parks by Disabled Person: The Case Study of Birlik Park, Konya-Turkey. *Environmental Sustainability and Landscape Management*, 496.

21) Gul, S., Nisa, N.T., Shah, T.A., Gupta, S., Jan, A., Ahmad, S. (2015). Middle East: Research productivity and performance across nations, *Scientometrics*, 105 (2), 1157-1166

22) Nur Belkayali, Yavuz Güloğlu, (2018). *Physical and social barriers for disabled urban park users: case study from Kastamonu*, Turkey Engelli kent parkı kullanıcılarının fiziksel ve sosyal sorunları:

23) Rattray, N. (2013). Contesting Urban Space and Disability in Highland Ecuador, *City and society*, 25(1): 25-46

نشریه علمی اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، دوره ۲، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳، صفحات: ۸۷-۱۱۰
شاپا: ۱۴۳-۲۹۸۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۳/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۱

بررسی تجربه فرد از فضای جغرافیایی بازار کفاش‌های تهران بر اساس توالی فضایی

فاطمه زائری

دانشجو دکتری معماری، گروه هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران غرب، تهران، ایران

لیلا زارع^۱

استادیار، گروه هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران غرب، تهران، ایران

روزبه نقشینه

استادیار، گروه هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران غرب، تهران، ایران

حمیدرضا وطن‌خواه

استادیار، گروه روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران غرب، تهران، ایران

چکیده

بازارها به‌عنوان کانون‌های اولیه بشری جهت اجتماعات انسانی و مکانی برای مبادله کالاها بوده است. افراد در بازارها با علایق و خواسته‌های مختلف گرد هم می‌آیند و میزان موفقیت این فضاها با میزان استفاده و حضور آنها متناسب است. ساختار بازارهای سنتی ایرانی و اجزاء و اندام‌های آن دارای هویتی مستقل و دارای پیوندی معنادار باهم و همچنین بستری برای بروز ابراز همبستگی، وحدت، احساسات فردی و جمعی در اختیار افراد قرار می‌دهد. هدف این پژوهش بررسی و تحلیل ابعاد و مولفه‌های تأثیرگذار بر تجربه فرد از فضای جغرافیایی بازار کفاش‌های تهران بر اساس توالی (تداوم) فضایی می‌باشد. این پژوهش از نوع ترکیبی کاربردی- توسعه‌ای است. که با روش بررسی اسنادی، گردآوری اطلاعات به صورت میدانی، تهیه فیلم و صداها از محیط بازار، نقشه‌نگاری و مشاهده غیر مداخله‌ای به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته و تدقیق مطالب به‌صورت پرسشنامه (۲۹۸ نفر پاسخ‌دهنده) و با استفاده از GPS بر روی تلفن همراه در طول مسیر بازار کفاش‌ها جهت مطالعه رفتاری افراد می‌پردازد. تا مشخص شود چه پارامترهایی بر اساس توالی فضایی در فضای بازار موجب ایجاد تجربیات متفاوت در افراد می‌گردد. نقاط مشترکی که میان افراد دارای مکث بیشتر بود به عنوان ایستگاه‌های اصلی در نقشه ثبت گردید. نتایج پژوهش نشان می‌دهد: حواس پنج‌گانه تحت تاثیر ادراکات حسی و محرکه‌های محیطی قرار دارد که بعضی از آنان ماندگاری بیشتر و رابطه آنها با توالی فضایی رابطه‌ای مستقیم‌تر دارند که موجب ایجاد یک تجربه اثر بخش در فرد می‌گردد.

کلمات کلیدی: بازار، بازار سنتی، توالی فضایی، تجربیات فرد.

مقدمه

از مهم‌ترین مباحث معماری فضا است. فضا همواره با پسوندهایی از قبیل: فضای ذهنی، فضای عمومی و خصوصی، فضای اجتماعی، فضای فرهنگی و... دارای کاربرد می‌باشد. فضای معماری با استفاده از مرزبندی‌های موجود در آن تعریف می‌گردد. این مرزها نظم فضایی ایجاد می‌کنند که در نهایت کیفیت فضایی به وسیله آن‌ها ایجاد می‌شود. این مرزها شامل: کف (رو و زیر)، دیوار (درون و اطراف) و سقف (بالا و پایین) است که موجب درک بهتر فضا و ایجاد ارتباط درون، میانه و بیرون می‌شود. ساختار و معماری بازارهای سنتی ایرانی اعم از مرتبط و یا مستقل، در کنار یکدیگر برای رفع نیازهای انسان در یک مجموعه به هم پیوسته شکل گرفته‌اند. در بازارهای ایرانی که به صورت سنتی شکل گرفته‌اند نوعی معماری تجسمی، ادراکی-حسی است که تمام حواس پنج‌گانه را به کار می‌گیرد که در حقیقت می‌توان چنین بیان نمود تمام اجزاء کالبدی و روانی اثر خلق شده موجب تجربه‌ای از یک جسم کامل و دارای جوهره‌ای معنوی از خود در فرد می‌شود. با توجه به مطالب ذکر شده هدف اصلی در این پژوهش نقش توالی فضایی در بازار کفاش‌های تهران بر تجربه فرد از این فضا می‌باشد که نتیجه آن به دست آوردن پارامترهای تأثیرگذار بر ادراک حسی افراد و رابطه آن با اجزاء کالبدی بازار کفاش‌ها به عنوان یک بازار سنتی ایرانی و مهم در شهر تهران است. برای ثبت اطلاعات به دست آمده از بازار کفاش‌ها در تهران از عکس‌برداری، فیلم‌برداری، ضبط صداهای موجود در بازار و یادداشت‌برداری استفاده شده است. با توجه به حضور محقق در محیط و برقراری ارتباط مستقیم شنوایی و بینایی، اطلاعات واقعی و دقیق به دست می‌آید. با جمع‌آوری داده‌ها از طریق مشاهده، می‌توان پدیده را همان‌طور که در وضع طبیعی اتفاق افتاده توصیف کرد. با استفاده از پرسشنامه و استفاده از GPS بر روی تلفن همراه در طول مسیر بازار کفاش‌ها، نقاطی که دارای ایست (مکث) بیشتری بودند ثبت گردید و عوامل موثر بر آنان مورد بررسی قرار گرفت تا مشخص گردد چه پارامترهایی بر اساس توالی فضایی در فضای بازار موجب ایجاد تجربیات متفاوت در افراد در این نقاط می‌گردد. نتایج این پژوهش می‌تواند نشان دهد تأثیر توالی فضایی بر تجربه افراد در بازار ایرانی، مؤلفه‌های به دست آمده از آن در جهت طراحی مراکز تجاری نوین با توجه به فرآیند ادراک انسان از محیط و تأثیر آن بر ایجاد حس تعلق به محیط حاصل گردد.

شکل ۱- مدل ساختاری پژوهش

پیشینه پژوهش

در سال ۱۳۸۹ برای نخستین بار در ایران در پژوهشی جامع تحت عنوان «سرگذشت بازار بزرگ تهران، بازارها و بازارچه‌های پیرامونی آن در دو‌یست سال اخیر» با رویکردی نو در جهت تدوین یک الگوی مطالعاتی در بازار شناسی سنتی در کشور، از طریق بررسی‌های میدانی و کتابخانه‌ای، به شناخت و تحلیل ساختار بازار بزرگ تهران و ارزیابی عملکرد آن به عنوان یک نهاد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و نیز جایگاه بازار در عرصه ایران‌شناسی پرداخته است. در ذیل چند نمونه به‌روز در زمینه‌ی مرتبط با بازارها در ایران شرح داده شده است. همچنین نقیبی‌پور و همکاران، با مقاله‌ای تحت عنوان «به کارگیری نوروساینس^۱ علوم مغز و اعصاب در تحلیل کیفی بازارهای سنتی ایرانی»، با استفاده از روش پژوهش تحلیلی نوروساینس (علوم مغز و اعصاب) که نتیجه یافته‌ها: به دنبال دستیابی به اصولی در جهت پیشبرد این دانش (علوم اعصاب) در حوزه معماری و طراحی ساختارهایی مطابق با الگوهای رفتاری، روحی و عملکردی کاربران فضاها (بازارهای سنتی) می‌باشد. دستاوردهای این نوشتار ارائه ساختارها و راهکارهایی علمی در جهت برانگیختگی احساسات مثبت و هیجانات کاربران فضاها معماری است. تفاوت پژوهش حاضر با آثار ذکر شده در این است که تحقیق فوق نخستین پژوهشی است که فضای جغرافیایی بازار کفاش-های تهران را از منظر توالی فضایی مورد بررسی قرار می‌دهد و سعی بر آن دارد تأثیر توالی فضایی بر تجربه افراد در بازار ایرانی را بدست آورده و از آن در جهت طراحی مراکز تجاری نوین با توجه به فرآیند ادراک انسان از محیط مورد استفاده قرار دهد. جدول ۱ خلاصه مطالعات انجام شده در حوزه مرتبط با پژوهش حاضر و نتایج حاصل شده را نشان می‌دهد.

جدول ۱- مطالعات انجام شده در حوزه مرتبط با پژوهش

متغیرهای بررسی شده/یافته‌ها	عنوان	پژوهشگر/پژوهشگران
-انسجام فیزیکی و پیوستگی اجزای بازار از جمله راسته‌ها و تیمچه‌ها -وجود آثار تاریخی نظیر حمام‌ها و مساجد، خانه‌های تاریخی هم جوار	تحلیل تأثیرات زمینه‌های ادراکی و دلبستگی مکانی بر وفاداری کنشی گردشگران (نمونه موردی: بازار تاریخی تبریز)	حق پرست و همکاران
-یافته‌ها نشان داد که ویژگی‌های فیزیکی موجب تأثیرگذاری بر امواج مغزی کاربران شده‌اند و با مشاهده تصاویر، با توجه به برداشت‌های ذهنی کاربران، سیگنال‌های متفاوتی از آن‌ها به ثبت رسیده است. همچنین پس از بررسی داده‌های ثبت شده از امواج مغزی کاربران، تصاویری که تفاوت معنادار نسبت به سایر تصاویر داشتند، مشخص گردیدند.	بررسی تأثیر یک عنصر شهری (پل) بر عملکرد مغز شهروندان	ناصرآباد و شاهرودی
-اصول طراحی مبتنی بر فرآیندهای ذهنی، افزایش کارایی طراحی، تأثیر علوم اعصاب بر معماری، تأثیر طراحی معماری بر مغز و ذهن، استفاده خلاقانه از فرآیندهای علمی	Neural-Architecture: Incorporating Clinical Expertise in Brain-based Design Principles	Edelstein and EDAC Ebernard

-پاسخ‌گوی محیط رفتاری، نقش محوری ادراک لمسی و تصاویر
لمسی در ارزیابی، تجربه‌ی حسی و ادراک معماری، تجسم
تجربیات معماری، فراسوی ادراک حسی لحظه‌ای، پردازش
بازنمایی‌های معنایی و عاطفی و اجتماعی با تجسم تجربیات
معماری

When Neuroscience
'Touches'
Architecture: from
Hapticity to a
Supramodal
Functioning of the
Human Brain.

Papale, et al.

مبانی نظری پژوهش

در ابتدای این بخش به شناخت توالی (تداوم) فضایی در معماری و عوامل ایجاد آن پرداخته می‌شود، به دنبال یافتن نظام‌هایی که ایجادکننده فضاهایی بوده‌اند که متضمن کیفیت‌های ارائه‌شده در معماری ایران بوده‌اند. این نظام‌ها هم در بخش‌های اصلی و هم در بخش‌های فرعی بنا دیده می‌شوند. سپس شناخت بازار ایرانی و ادراک حسی در معماری بازارهای سنتی ایران بررسی شده است.

توالی (تداوم) فضایی

تداوم فضایی ساختار مرز بین داخل و خارج فضا است که می‌توان برای بسط یک فضای محدود و ارتباط آن با سایر فضاهای مجاور خود جهت بهره‌مندی از گنجایش بیشتر و امکان حرکت فیزیکی، بصری، ذهنی و یا معنوی، به عنوان یک ویژگی به حساب آورد. تداوم، ماهیت کشش و حرکت دارد. همچنین توالی به معنی امتداد یک رویداد پس از دیگری در یک نظم منطقی و در زمان‌های مختلف است که ممکن است این رویدادها همگی هم ارزش بوده؛ و یا تابع یک نوع سلسله‌مراتب باشند. به گفته نادر اردلان (معماران ایرانی) سعی داشته‌اند انسان را از میان فضای بی‌مانع عبور دهند نه از میان توده جامد (Ardalan 2001). تداوم فضای از طریق برخی قابلیت‌های معمارانه ایجاد می‌گردد مانند: شفافیت جدارها: از مهم‌ترین عوامل ایجاد تداوم میان دو فضا شفافیت سطوح و به حداقل رساندن سطوح محدودکننده در فضا می‌باشد. شفافیت در فضای فیزیکی، با توجه به خصوصیات مصالح و ویژگی‌های کالبدی و ساختار بنا، ملموس و آشکار است که آن را شفافیت کالبدی-سازه ای می‌گویند (میراحمدی و هاشم‌پور ۱۳۹۹، ۷۰: 705-728) (Hebbert, 2016).

محور: محورها مانند ریسمانی فضاها را به یکدیگر متصل و مرتبط می‌کنند که می‌توانند در جهات متفاوتی تعریف شوند؛ اما جهت‌یابی انسان در دو محور عمودی و افقی می‌باشد. محورهای عمودی و افقی می‌توانند پیوستگی میان ریز فضاها را نمایش دهند. محور مسیری است که فرد به صورت ملموس و یا غیرملموس در مسیر آن حرکت می‌کند و یا برای آن قابل درک می‌باشد.

تداوم سطوح: سطوح اصلی‌ترین عناصر معماری در شکل‌گیری کف‌ها، دیوارها و سقف‌ها می‌باشند که شکل‌دهنده‌ی فرم ساختمان و فضاهای آن هستند. ویژگی‌های بصری سطوح، نحوه‌ی قرارگیری و رابطه‌ی آن‌ها در فضا، شکل و کیفیات ویژه فضا را ایجاد می‌کنند. وقتی سطح کف، دیوار یا سقف از فضایی به فضای دیگر امتداد می‌یابد، به دنبال آن دو فضا در یکدیگر تداوم پیدا می‌کنند (کیانی و همکاران ۱۳۹۴، ۵۷).

فضای بینابین (فضای سوم): برخی منابع فضای بینابین را حدفاصل فضای داخل و خارج تعریف می‌نمایند. این فضا لزوماً یک فضای خالی و یا یک فضای باقی‌مانده نیست. در یک هندسه با روابط پیچیده بینابینی به مکانی استوار تبدیل می‌گردد، مکانی که هندسه به آن شکل و فرم قابل‌درک می‌بخشد، بنابراین بینابین یک فضای جدا و یا مستقل نیست بلکه همواره ملحق به فضای دیگر می‌نماید (The Metapolis dictionary of advanced architecture 2003). وجود چنین فضایی میان فضاهای اصلی ضمن اینکه دو فضا را از هم تفکیک می‌کند، موجب می‌شود سیالیت فضا بدون هیچ انقطاعی تداوم یابد.

ضربانگ و تکرار: اساس ضربانگ تکرار است. ریتم به تکرار منظم یا هماهنگ خطوط، اشکال، فرم‌ها یا رنگ‌ها گفته می‌شود و شامل نظریه بنیادی تکرار است که به عنوان تدبیری برای سازمان‌دهی فرم‌ها و فضاها در معماری محسوب می‌شود. "تکرار در قالب ریتم یا ضربانگ، آن‌گونه که در موسیقی یا معماری به چشم می‌خورد، اصلی بی‌نهایت ساده از ترکیبندی است که سعی در به وجود آوردن حسی از انسجام و پیوستگی دارد.

تداوم دارای ماهیت کشش و حرکت است به‌گونه‌ای که هر فضایی دارای تداوم باشد، فرد به‌صورت ناخودآگاه به دنبال کشیده و در حرکت می‌باشد. از همین جهت تداوم فضایی در سازمان‌دهی فضاهای معماری دارای اهمیتی دو چندان است.

بازارها

بازار یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در شهرهای ایرانی است و عملکردهای متعدد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و فرهنگی دارد. بنای بازارها دارای اشکال و گونه‌های مختلف می‌باشد که در نهایت با وحدت معنایی و فضایی با تنوع بصری خود انعکاس‌دهنده هنر و اندیشه‌ای که انطباق با محیط خود را دارد و در جهت رفع نیازهای انسانی به مطلوب‌ترین شکل عمل می‌کند. ارزش و اعتبار بازار در شهرهای اسلامی به‌اندازه‌ای است که بازار را تنها وجه مشخصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرق اسلامی در برابر شهرهای دیگر در حوزه‌های فرهنگی جهان می‌داند (اهلرز ۱۳۷۳، ۳۰). سیستم بازار یک رشته زندگی شهری را به‌طور مداوم در شهرهای ایران به جریان انداخته و هسته مرکزی شهر را تشکیل می‌دهد (مشهدیزاده دهاقانی ۱۳۷۴، ۲۹۸). شاید بازار تنها مکانی باشد که در آن می‌توان جلوه‌های مختلف تمدن از معماری و هنر گرفته تا اقتصاد، فرهنگ و آموزش را جستجو کرد و باعث پیدایش جریان‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی خاصی شد (شبان ۱۳۹۵، ۹۸). بازار عموماً متشکل از دو راسته دکان در مقابل یکدیگر است که غالباً سقف آن‌ها را به هم‌پیوند داده و دارای بافت ویژه‌ای است. بناهایی از قبیل کاروانسرا، تیمچه، دربند، چهارسوق، مسجد، مدرسه، آب‌انبار و مانند آن‌ها از متعلقات آن به شمار می‌آید (خان محمدی ۱۳۹۶، ۵؛ جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۲، ۷۶-۸۹).

جدول ۲- مفاهیم و واژه‌های مرتبط با بازار

مفهوم	ویژگی‌های مهم و مورد توجه	نمونه واژه
موقعیت زمانی و مکانی	جنبه‌هایی مانند کیفیت محیط و جنس کالاهای عرضه‌شده، با توجه به زمان و موقعیت مکانی بازار، اسم‌ورسم بازارها از آن‌ها گرفته‌شده است.	قیصریه، تیمچه، سرا، دکان جمعه‌بازار، بازار مکاره، بازار بزرگ، دوشنبه‌بازار، بازار تهران
کاربردی	محل خرید و فروش کالا، با توجه به محصول عرضه‌شده در بازار	بازار صحاف‌ها، بازار مسگرها، بازار زرگرها، معامله، خرید و فروش، کوی سوداگران، مغازه، دکان، دکه
کالبدی	مقیاس و اندازه	بازارچه، بازار گاه، بازارچه، تیمچه، راسته، رسته، سوق، میدان، قیصریه، کوی، سوداگران، مغازه، دکان، دکه، حجره
کیفی	مانند: کیفیت محیط و نوع جنس کالاهای عرضه‌شده	قیصریه، تیمچه، سرا، دکان

مأخذ: عباسی و دیگران، ۱۳۹۴

ساده‌ترین و کوچک‌ترین عنصر فضای بازار، دکان یا حجره نام دارد. تعدادی از دکان‌ها یا حجره‌ها وقتی به صورت خطی در دو سوی معبر اصلی قرار گیرند، یک راسته بازار را به وجود می‌آورند. حجره‌ها در طبقه همکف و هم‌تراز با سطح معبر برای عرضه کالا و در طبقه فوقانی به عنوان دفتر کار و گاهی از سطح معبر بالاتر بوده در زیر هر حجره انبار ساخته می‌شده است (قمشه، میرزایی ۱۳۹۳). به کاروانسراهایی که در سرتاسر طول بازار برای فعالیت‌های تجاری مورد استفاده قرار می‌گرفتند خان یا سرا می‌نامیدند (کیهانی ۱۳۶۴). در دوره معاصر به کاروانسراها یا سراهای کوچک و سرپوشیده، تیمچه می‌گویند خصوصیت کالبدی تیمچه‌ها، یعنی سرپوشیده بودن آن‌ها، فضای مناسبی برای عرضه کالاهای گران‌بها مانند فرش، دور از آسیب باد و باران و آفتاب پدید می‌آورد (فروتن و همکاران ۱۳۹۲). امروزه کاربری‌های خدماتی مانند بانک نیز داخل بازار به چشم می‌خورد و همین چند عملکردی بودن و اختلاط کاربری‌ها در بازار از ویژگی‌هایی بوده که باعث شده بازار حیات خود را با گذر زمان حفظ کند (محمد مرادی، بهمنی اسکویی ۱۳۸۹، ۱۶۲). در واقع روح شهرها در بازار جریان داشت، بازار مهم‌ترین محور ارتباطی و فضای شهری در شهرهای تاریخی ایرانی در گذشته به شمار می‌آمده است. (نصرت پور و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۲۵) ما از طریق فرایند ادراکی، درباره عناصر محیطی که برای بقای ما جنبه حیاتی دارند، اطلاعات به دست می‌آوریم. نقش و اهمیت آن‌ها مسئله‌ای غیرقابل انکار است.

ادراک حسی در معماری بازارهای سنتی ایران

در برخورد با محیط، ادراک حسی مقدمه اولیه تولید معنا است و طراح محیط باید تفکرات صرفاً فنی را با دنیای ادراک حسی گره بزند تا امکان نزدیک شدن به معنای واقعی و زنده موجود در دل زندگی مردم فراهم شود. در معماری شاخص تمامی تشکلهای کالبدی و روانی مؤلف به بستری برای شکل‌گیری اثر او تبدیل می‌شوند تا موجب شود مخاطب جوهرهای معنوی از خود داشته باشد. معماری سنتی ایران به‌ویژه معماری بازار ایرانی نوعی معماری تجسمی، ادراکی - حسی است و تمامی حواس را به کار می‌گیرد. (عباسی و همکاران، ۱۳۹۴، ۲۹۱-۳۱۶).

در فرهنگ دهخدا ادراک در لغت به معنای دریافتن اشیا غیر محسوس، فهم، تعقل، فهمیدن، بر رسیدن، درک کردن، در رسیدن کسی را، بالغ گردیدن و دیدن آمده است (DehkhodāAA 2000). همچنین در واژه‌نامه لانگمن^۶، در توضیح واژه ادراک به ابعاد چندگانه ادراک از جمله نحوه تفکر فرد در رابطه با یک موضوع، درک موضوعات توسط حواس پنج‌گانه و توانایی فهم سریع موضوعات اشاره شده است (Longman 2009). فرد در مواجهه با محیط خود باسبیلی از اطلاعات روبه‌رو است که برای درک آن به مرتب کردن آن‌ها می‌پردازد و هر جز از این اطلاعات را در محل خود قرار می‌دهد. در این راستا، فرد با کمک اندام‌های حسی خود اطلاعات دریافتی (فضا) را تجزیه و تحلیل کرده و در نهایت آن‌ها را ادراک می‌کند (پاکزاد ۱۳۸۵، ۵۹). از منظر روان‌شناسی، زیبایی‌شناسی محیط بر مبنای لذت بخشی محیط شکل می‌گیرد که آن نیز در ارزش‌های حسی و ارضای حواس پنج‌گانه انسان ریشه دارد و معنای محیط نیز امری آموختنی است که فرد در بطن فرهنگی جامعه می‌آموزد. انسان در مواجهه با معماری، به‌طور آگاهانه در مورد شیوه حرکت بدن خود هنگام عبور از در و یا بالا رفتن از پلکان‌ها فکر نمی‌کند؛ زیرا دارای یک دانش حسی - حرکتی ضمنی است که انسان را قادر به درک روابط مکانی به شیوه‌ای انعکاسی و عملی می‌کند. به این ترتیب انسان قادر است تا هر مکان جدیدی را به واسطه «حافظه جسمانی» خود تجربه کند در عین حال «قابلیت» معماری برای تعامل با سامانه‌های حسی - حرکتی انسان، دانش جدیدی را در خصوص کارکردهای شناختی، ادراکی و فعالیت‌های عصبی در اختیار می‌گذارد؛ از این جهت تجربه‌های عملی و بصری فضا، دریافت آگاهی را بر پایه «توجه ادراکی» موجب می‌شود، همچون: حرکت چشمی، جهت‌گیری، توجه فضایی، ایجاد کشف و مواجهه، تعامل پویا با فضا؛ بر این اساس، پژوهش‌های رویکرد فعال در ارتباط با تجربه معماری نشان می‌دهند که چگونه فضای معماری از طریق قوانین تجسم انسان شکل می‌گیرد (موسویان و همکاران ۱۳۹۸، ۶۷). نظام ادراک حسی در بازار ایرانی بر اساس ایجاد غنای حسی در محیط با تأکید بر تمام حواس، ایجاد کیفیت دعوت‌کنندگی و زمینه‌سازی تأمل و اندیشه در فرد، توجه به زیباشناسی حسی، فرمی و نمادین، ایجاد تصویر ذهنی و تأکید بر خاطره، تأکید بر معنا، توجه به نظام انتظام حواس و زمینه‌سازی شناخت در محیط به دست می‌آید. (Sahin, 2014, 67)

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش، با توجه به هدف مد نظر که در دو بخش اصلی و فرعی تبیین شده از نوع ترکیبی کاربردی - توسعه‌ای است. در مرحله اول مبانی نظری پژوهش که شامل: گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و استفاده از اسناد، گردآوری اطلاعات به صورت میدانی، روش مشاهده، تهیه فیلم و صداها و نقشه‌نگاری. در محله دوم که تحلیل اطلاعات به دست آمده و مرحله سوم تدقیق مطالب که شامل مراحل: تدوین مطلوب سؤالات پرسشنامه، استفاده از GPS بر روی تلفن همراه می‌باشد. جامعه آماری پژوهش حاضر را، جمعیت کل زنان و مردان ۲۵ تا ۴۰ سال در حال گردش منطقه ۱۲ تهران و محدوده بازار حدود ۱۳۲۷ نفر می‌باشد؛ در فرمول کوکران^۲ ۲۹۸ نفر محاسبه شده است. با توجه به موضوع مورد پژوهش، پاسخ‌دهندگان پرسشنامه باید در محیط بازار کفاش‌ها حضور داشته باشند. بر اساس بررسی انجام شده در پرسشنامه پژوهش، میزان ضریب آلفای کرونباخ ۰،۹۲۶ به دست آمده است که این موضوع نشان از آن دارد که پرسشنامه تدوین شده از نظر ثبات درونی در رده

عالی قرار دارد و در جهت پاسخگویی به فرضیات و سؤالات پژوهش مناسب تلقی می‌شود تحقیق کیفی نوعی شیوه ذهنی است که برای توصیف تجربیات زندگی و معنی بخشیدن به آن‌ها بکار می‌رود.

جدول ۳- آلفای کرونباخ پرسشنامه پژوهش

درصد	تعداد	
100.0	298	تعداد افراد پاسخ‌دهنده
.0	0	پرسشنامه باطله
100.0	298	مجموع
Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	N of Items	
.926	41	

با توجه به بررسی سؤالات مطرح در این خصوص و انجام آزمون فریدمن^۳ مشخص شد میزان تأثیرپذیری مغز از بازار کفاش‌ها به تجربه واقعی استفاده‌کنندگان از فضا بسیار نزدیک است و بین تأثیرپذیری مغز با میزان تجربه افراد از دنیای واقعی رابطه معناداری وجود دارد. مقدار ضریب کای به‌دست‌آمده ۷۲۴۵٫۲۶۱ است که در سطح خطای کمتر از ۰٫۰۵ قرار دارد و این ضریب (Signification) معناداری نشان از تأیید فرضیه مطرح‌شده به میزان ۹۵ درصد دارد. استفاده از GPS بر روی تلفن همراه در طول مسیر بازار جهت مطالعه رفتاری افراد روش بسیار مؤثری در جهت تکمیل پژوهش می‌باشد. قرار گرفتن افراد در محیط بازار و راه رفتن و درک محیط، همچنین حس‌های ایجادشده و یا برانگیخته شدن بعضی حواس برای افراد، این کمک را به پژوهش‌گر می‌نماید که در کدام نقاط این ویژگی‌ها پدید می‌آید و آن‌ها را موردبررسی قرار می‌دهد.

معرفی بستر پژوهش

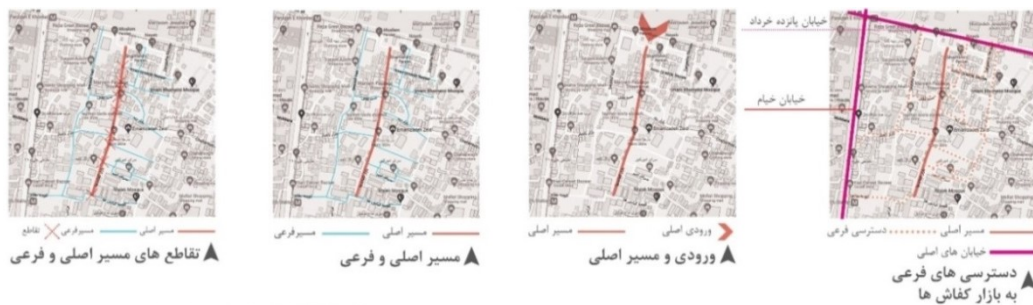
بازار کفاش‌های تهران

یکی از شناخته‌شده‌ترین و پررفت‌وآمدترین راسته‌های بازار تهران، راسته یا بازار کفاش‌ها است، به دلیل منتهی شدن به سبزه میدان، خیابان پانزده خرداد و تیمچه‌های اصلی بازار مثل تیمچه حاجب الدوله و تیمچه مهدیه. این راسته از نظر موقعیت اقتصادی اهمیت فراوان دارد و در آنجا انواع کالا به فروش می‌رسد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به انواع ظروف و ملزومات آشپزخانه، منسوجات باارزشی مثل ترمه و قلمکار و فرش و صنایع‌دستی به اشاره کرد. قدمت بازار بزرگ تهران به سال‌های ۹۰۷ تا ۱۱۳۵ هجری شمسی و در دوره حکومت صفویان بازمی‌گردد. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که اولین بنای بازار بزرگ تهران در زمان شاه‌طهماسب اول صفوی ساخته شد و بنا بر روایت طنبیع الدوله، چهارسوق بزرگ و کوچک این بازار در دوران فتحعلی شاه قاجار به وجود آمد. بازار کفاش‌ها در میان دو خیابان اصلی پانزدهم خرداد و خیابان خیام قرار دارد.

شکل ۲- جانمایی بازار کفاش‌های تهران

ورودی اصلی بازار کفاش‌های تهران از خیابان پانزدهم خرداد در شمال بازار تهران و سبزه میدان می‌باشد. دسترسی‌های فرعی به بازار کفاش‌ها ورودی بازارهای مسگرها و توتون‌فروش‌ها (سید ولی) واقع در خیابان پانزدهم خرداد از طریق مسیرهای فرعی دیگر دسترسی دارند. همچنین از خیابان خیام از طریق بازار پاچنار و کوچه نظامی می‌توان دسترسی داشت (شکل ۳).

شکل ۳- تحلیل مسیرها در بازار کفاش‌های تهران

توالی (تداوم) فضایی در بازار کفاش‌های تهران

طرح بازارهای ایرانی غالباً به شکل خطی بوده و فضاهای عمومی و اجتماعی و فرهنگی از طریق همین فرم و مسیر خطی ایجاد شده‌اند. بازار کفاش‌های تهران نمونه‌ای از یک بازار خطی می‌باشد که ورودی اصلی آن از سبزه میدان که مهم‌ترین بخش منطقه بازار تهران است قرار دارد و از طریق مسیرهای فرعی و موازی به دیگر سراها، تیمچه‌ها، گذرها و... دسترسی دارد. در معماری بازارهای سنتی، شاهد توجه عمق به ادراک بینایی هستیم، به طوری که ناظر در مسیر راسته بازار و فضاهای پیرامونی به دور از تصاویری سطحی با تصویرسازی‌هایی مواجه است که این درگیر شدن بینایی همراه با تفکر و تعقل منجر خواهد شد. محورهای عمودی و افقی در بازار کفاش‌ها به نحوی تداوم و پیوستگی بین دیگر فضاهای موجود در بازار را نمایش می‌دهند. مسیری که فرد در بازار طی می‌نماید نمود عینی محور است که به صورت ملموس و یا غیرملموس در برخورد با فضاهای موجود در بازار که به عنوان یک فضای معماری می‌باشد درک می‌کند.

محورها در بازار کفاش‌ها

محور و حرکت: یکی از مهم‌ترین عناصری است که می‌تواند حس بینایی را در محورهای افقی تحت تأثیر خود قرار دهد. عناصر متحرکی مانند انسان، حرکت چرخ‌های باری، دوچرخه، گاه‌موتور و حرکت حیوانات در بازار به میزان زیادی در محورهای افقی انجام می‌شوند که حس بینایی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. حرکت باد و حرکت اشیای سبک در فضا، حرکت‌های سریع و نزدیکی که از کنار انسان عبور می‌کنند و جابه‌جایی سریع هوا را سبب می‌شوند.

شکل ۴- محورها و حرکت در بازار کفاش‌های تهران

حرکت انبوه انسان‌ها تماس‌های فیزیکی و تنه خوردن را موجب می‌شود. همچنین عناصری از جمله نور، مسیرهای حرکت و نکات معماری موجود در جداره‌ها، کف و سقف بازار کفاش‌ها مهم‌ترین عناصری هستند که حس حرکت را (محور افقی) به افراد در فضای بازار القاء می‌نماید. نحوه قرارگیری حجره‌ها، تزئینات، روزنه‌ها و بازشوها، بدنه‌سازی و نوع مصالح در بدنه‌ها، کف و سقف بازار حس حرکت را دربریننده القاء می‌کند. حضور فعال نور به صورت مستقیم و غیرمستقیم فضاها را در برمی‌گیرد.

شکل ۵- نورگیری طبیعی و تغییر پوشش سقف در بازار کفاش‌های تهران

در ابتدای بازار کفاش‌ها نورگیری طبیعی از طریق روزنه‌هایی در سقف‌های بازار که به صورت طاق است دارای ریتم و حرکت می‌باشد (شکل ۵). همچنین در نیمه بازار نورگیری طبیعی از طریق باز شوی ایجاد شده به صورت ممتد در سقف شیب‌دار و در قسمت انتهای بازار نور طبیعی از طریق دو باز شوی ممتد خطی در دوسوی سقف شیب‌دار، حس حرکت و

سیال بودن را به فرد در بازار القای می‌نماید. وجود نورهای مصنوعی از طریق حجره‌ها و لامپ‌های موجود در سرتاسر بازار موجب ایجاد یک مسیر خطی بر جدارهای بازار شده است. مسیرهای حرکت در بازار به نحوی است که تنوع ارتفاع سقف در طول مسیر بازار، تغییر مصالح سقف بازار، تغییر نوع کاربری حجره‌ها، دوطبقه شدن حجره‌ها تغییر کف سازی، تغییر مصالح جداره‌ها، رخ می‌دهد. به صورتی که در طول مسیر حرکت چشم فرد به سمت بالا و پایین حرکت دارد. در ارتفاع بازار نقاط تأکیدی وجود دارد که با تغییر در ارتفاع، مسیر حرکت در بازار را متنوع‌تر و قابل تشخیص می‌نماید. تغییر پوشش و مصالح سقف رابطه مستقیمی با تغییر کف‌سازی در طول مسیر بازار دارد.

ضرباهنگ و تکرار: عناصر تکراری و دارای ریتم در بازار کفاش‌ها شامل: ساختارها، بازشوها و پنجره‌ها، دیوارها، تابلوی حجره‌ها، عناصر تکرار شونده در سقف و همین‌طور تقسیمات فرعی در نمای جداره‌های بازار است. این عناصر اجزاء به واسطه وجود یا عدم وجود صفات، به صورت تکراری یا مجرد تعیین می‌شوند. ضرباهنگ و یا تکرار می‌تواند دارای مفاهیمی از قبیل اندازه، جهت، موقعیت، شکل، ترکیب، رنگ، مواد و بافت معمولاً در ایجاد تفاوت، بین عنصر تکراری و مجرد دخیل باشد (شکل ۶).

عناصر تکرار شونده در جداره
(پنجره-بازشو)

عناصر تکرار شونده در جداره
(حجره-دکان)

عناصر تکرار شونده در سقف

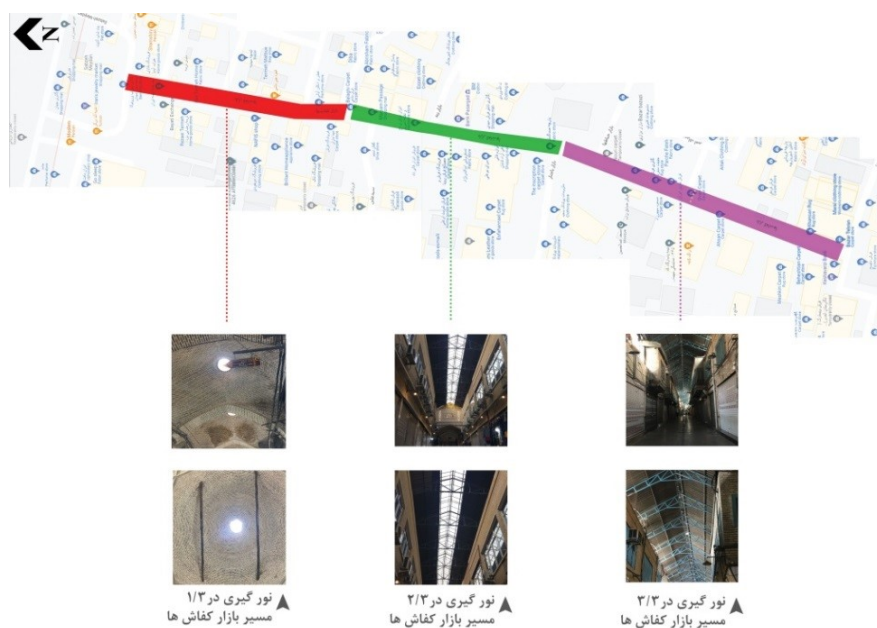
شکل ۶- نمونه ضرباهنگ و تکرار در قسمت‌هایی از بازار کفاش‌های تهران

فضای بینابین: فضای بینابین به دلیل ویژگی پویایی و انعطاف‌پذیری خود مانند گشای سلول، وظیفه دریافت، تفسیر، تغییر، تبدیل و تحول داده‌ها را دارد. در همه بناها معماران به مسئله ارتباط درون و بیرون توجه کرده و هر یک به طریقی آن را برقرار کرده‌اند؛ حتی در بناهایی که بخش اعظم آن‌ها زیرزمین قرار دارد. در بازار کفاش‌ها می‌توان فضاهای بینابین را وجود حرم امامزاده زید (ع) دارای حیاط و آتش‌نشانی و سراهای حیاط دار واقع در بازار بهترین نمونه در این باره باشند نام برد. این فضاها به گونه‌ای هستند که فرد از محیط بسته و سقف بازار به محیط بدون سقف با کارکرد و فضایی متفاوت دسترسی دارد (شکل ۷).

شکل ۷- نمونه فضای بینابین در قسمت‌هایی از بازار کفاش‌های تهران

شفافیت سطوح: شفافیت از طریق ادراک فضا، گاه با حواس پنج‌گانه مخاطب صورت می‌گیرد و بیشتر جنبه‌های بصری را در بردارد که منجر به شفافیت بصری-ادراکی می‌شود و گاه با حرکت و رفتار در فضا حاصل می‌گردد. پیشرفت‌های سازه‌ای و تأثیرگذاری آن در معماری، کمک زیادی در آزادسازی و گسترش فضا داشته است که نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد شفافیت کالبدی-سازه‌ای را ایفا می‌کند. در بازار کفاش‌های تهران در ۲/۳ و ۱/۳ راسته‌بازار جهت پوشش سقف از خرپاها استفاده شده که نمونه بازار شفافیت فضایی با استفاده از سازه می‌باشد (شکل ۸).

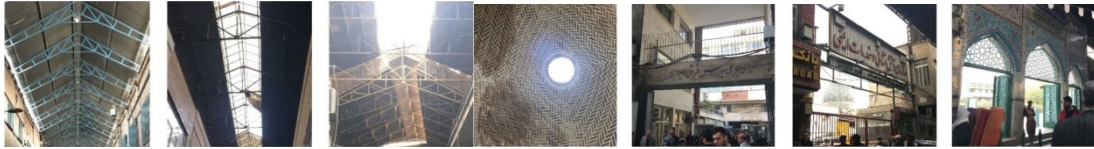

شکل ۸- نورگیری طبیعی در بازار کفاش‌های تهران

عناصر و مواد شفاف محدوده قابل ملاحظه‌ای از دید و ادراک بصری چون تعدیل و تنظیم نور را به عهده‌دارند. این تأثیرات در بازار کفاش‌ها را می‌توان در قالب روزهایی در سقف جهت نورگیری، پوشش سقف‌های شیب‌دار که از طریق آن نور را بازار پخش می‌کنند، بازشوهایی از بازار به سمت کاربری‌های مختلف مانند: حیاط حرم امامزاده زید (ع)، حیاط سرای بوعلی و یا حیاط آتش‌نشانی نور را به صورت غیرمستقیم وارد فضای بازار می‌کنند. در قسمت‌های ۲/۳ و ۳/۳ راسته‌بازار حجره‌ها غالباً دو طبقه می‌شوند که در طبقه دوم دارای پنجره می‌باشند. با صرف‌نظر از اینکه بیشتر طبقات دوم این حجره‌ها به انبار

تبدیل شده‌اند، می‌توان گفت وجود این پنجره‌ها در طبقات دوم جهت کشاندن نور از راسته‌بازار به داخل فضا بوده است بنابراین به عنوان عناصر شفافیت می‌توان آن‌ها را حساب نمود (شکل ۹).

شکل ۹- نمونه شفافیت سطوح در بازار کفاش‌های تهران

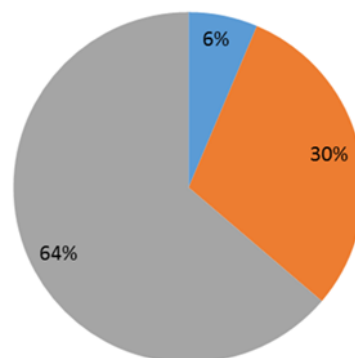
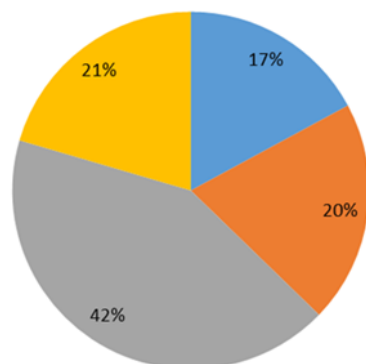
یافته‌های توصیفی

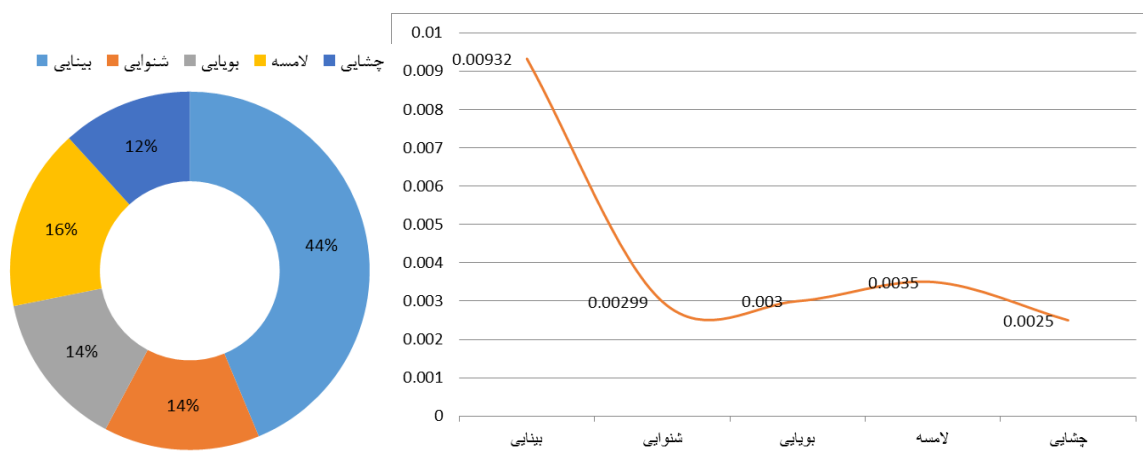
از مجموع ۲۹۸ نفر پاسخ دهندگان پرسشنامه، ۱۶۳ نفر زن و ۱۳۵ نفر مرد بوده‌اند. نتایج مربوط به سایر ویژگی‌های افراد در نمودار ۱، آمده است. در این قسمت از پژوهش، از روش‌های آماری برای به دست آوردن وزن هر منظر حسی در قسمت‌های مختلف بازار استفاده شده است؛ بدین صورت که در پرسش نامه تنظیم شده با طیف لیکرت پنج گزینه‌ای (۱ تا ۵) برای هر مولفه تعدادی سوال در نظر گرفته شده است. برای ساختن این مولفه‌ها، در نرم افزار SPSS از سوالات مربوط به خودشان میانگین گرفته شد. نتایج نشان می‌دهد میانگین وزن منظرهای حسی به صورت مجزا در قسمت‌های مختلف بازار است که بر اساس داده‌های به دست آمده، مشاهده می‌شود که دامنه حسی بر اساس مناظر حسی در قسمت‌های مختلف بازار به طور قابل ملاحظه‌ای متفاوت است. با توجه به بررسی حواس پنج‌گانه اعم از حس بینایی، شنوایی، بویایی، لامسه و چشایی و کمک از آزمون فریدمن مشخص شد طراحی مؤلفه‌های کالبدی بازار به گونه‌ای بوده که سبب آسایش مراجع‌کنندگان از فضای بازار کفاش‌ها شده است؛ بنابراین بین طراحی صورت گرفته بازار و آسایش مراجع‌کنندگان رابطه معناداری وجود دارد. در نتیجه فرضیه مطرح شده با ضریب اطمینان ۹۵ درصد تأیید می‌شود.

نمودار ۱: توزیع فراوانی حجم بر اساس تحصیلات و سن

توزیع فراوانی نمونه بر اساس سن   توزیع فراوانی حجم نمونه بر اساس تحصیلات

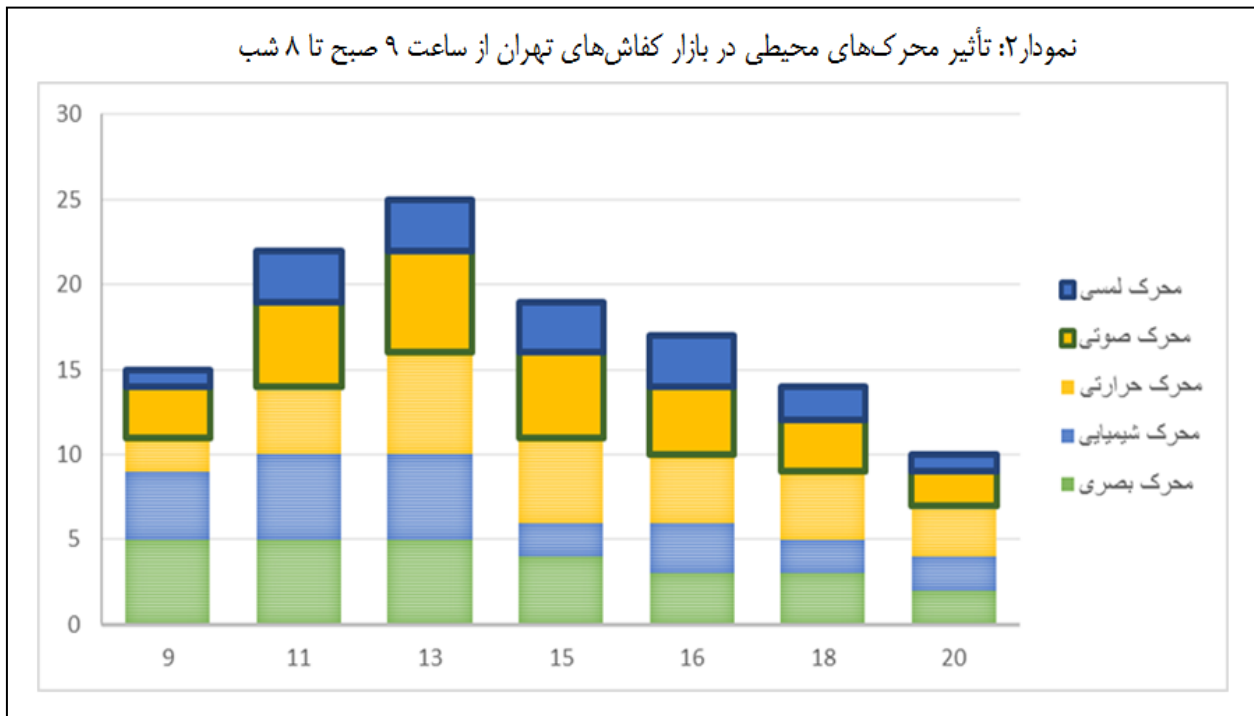
بیشتر از ۵۵ سال   کمتر از ۲۵ سال   فوق لیسانس   دیپلم   بی‌دیپلم   فوق لیسانس

شکل ۱۰- میانگین حس‌های حواس پنج‌گانه در بازار کفاش‌های تهران

میزان تأثیرپذیری مغز از بازار کفاش‌ها به تجربه واقعی استفاده‌کنندگان از فضا بسیار نزدیک است و بین تأثیرپذیری مغز با میزان تجربه افراد از دنیای واقعی رابطه معناداری وجود دارد. مقدار ضریب کای به‌دست‌آمده ۷۲۴۵,۲۶۱ است که در سطح خطای کمتر از ۰,۰۵ قرار دارد و این ضریب (Signification) معناداری نشان از تأیید فرضیه مطرح‌شده به میزان ۹۵ درصد دارد. طبق بررسی‌ها و مشاهدات میدانی در قسمت ۱/۳ اول بازار کفاش‌ها که مرکز فروش اجناس متنوع و غالباً لوازم خرده‌ریز آشپزخانه می‌باشد در آن تردد افراد مختلف که شامل خریداران، کسبه، دست‌فروشان، چرخ‌دستی‌ها، دارای دامنه حس‌ی بیشتر و محیطی چند حس‌ی تر می‌باشد به‌واسطه اینکه فرد تازه وارد محیط بازار شده با هجوم حس‌ها و ادراکات مختلف از سمت فضای بازار روبه‌رو می‌شود. در این راسته پرهیاهو فرد در میانه بازار به حرم امام‌زاده زید (ع) می‌رسد، مقصدی با آرامش و به‌دوراز شلوغی بازار دارای خلوتی دنج و آرامش‌بخش می‌باشد. با بررسی‌های میدانی بین ساعات ۱۰ تا ۱۳ تعداد محرک‌های حس‌ی و تنوع آن افزایش می‌یابد و در نتیجه مسیر بازار چند حس‌ی تر می‌شود. به‌طور مثال بوی غذای رستوران‌های موجود در راسته‌بازار محرک‌های شیمیایی تحت تأثیر قرار می‌گیرند؛ و یا صدای اذان ظهر که از امام‌زاده پخش می‌گردد. هرچه به انتهای بازار کفاش‌ها می‌رویم تنوع کاربری حجره‌ها بیشتر مشهود می‌گردد به‌طوری‌که از قسمت ۱/۳ بازار با توجه به تغییر ارتفاع و پوشش سقف و همچنین پوشش مصالح جداره‌ها، نوع کالای موجود نیز تغییر می‌یابد که بیشتر آنان فرش‌فروشان و یا نخ‌فروشان هستند. در این قسمت از بازار تراکم جمعیت به نسبت کم‌تر شده و ساعات بسته شدن حجره از دیگر قسمت بازار نیز زودتر است. طبق نمودار ۲، برخی محرک‌های حس‌ی در زمان مشخص با یکدیگر برابر هستند و برخی دارای نمود کمتری نسبت به بقیه می‌باشند. ارزیابی محرک‌های حس‌ی در بازه زمانی مشخص کرد محرک‌های بصری، صوتی و شیمیایی دو محرک تأثیرگذار در ادراک حس‌ی بازار بودند. این سه محرک بیش‌ترین تغییرات را در طول روز داشتند و با تغییرات در این محرک‌ها، هویت حس‌ی فضا تغییر می‌کرد. در مقابل محرک‌های صوتی و لمسی، محرک‌های نسبتاً ثابتی در فضا هستند. علت ثابت بودن این محرک‌ها را می‌توان بیشتر در ماهیت کالبدی این محرک‌ها دانست.

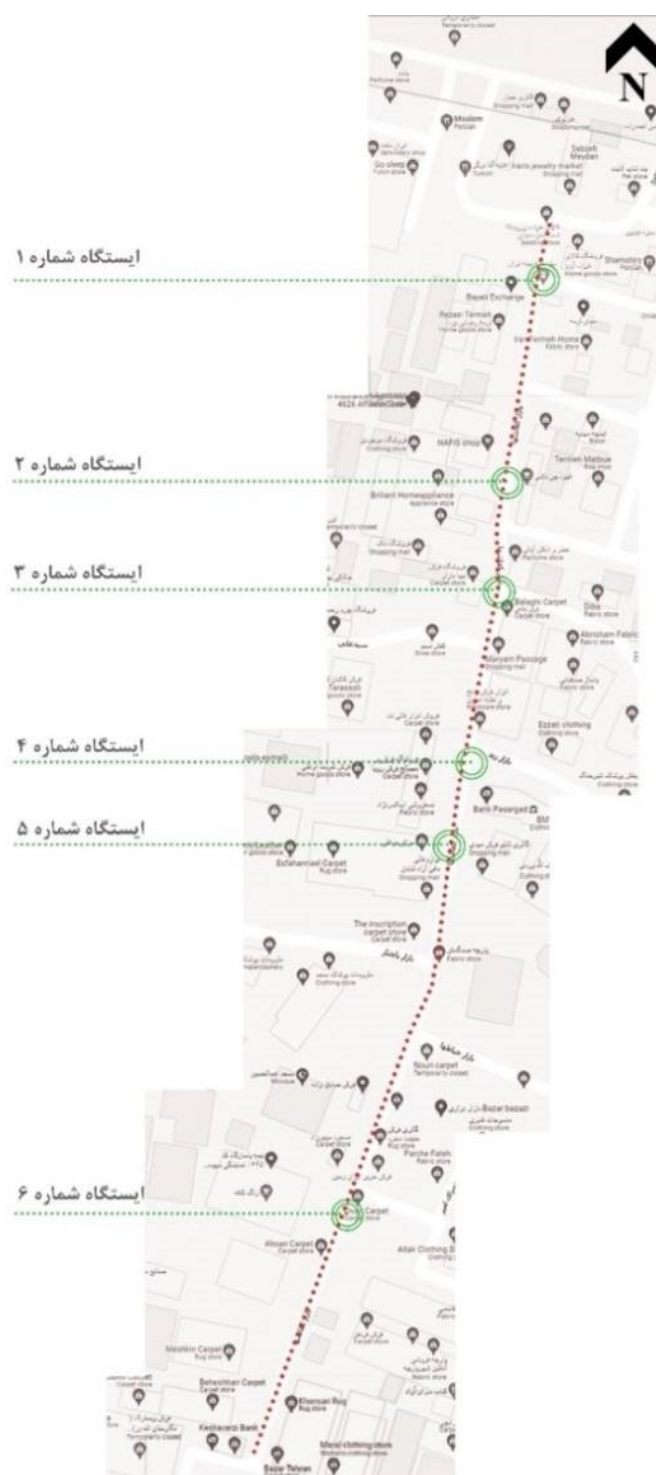
در نهایت می‌توان چنین بیان نمود، تداوم فضایی در معماری می‌تواند به صورت مستقیم بر روی ادراک محیطی (حواس پنج‌گانه) تأثیرگذار باشد البته این عوامل می‌تواند گاهی اثرپذیری بیشتر و یا کم‌تری داشته باشد. الزاماً شدت وجود یک محرک دلیلی بر میزان تأثیر آن نمی‌باشد به طور مثال: یک بوی ناخوشایند هرچند ضعیف و در پس‌زمینه باشد، بسیار آزاردهنده‌تر از نمای نامناسب و زشت یک ساختمان بیان و ارزش‌گذاری می‌گردد. با بررسی‌های انجام‌شده بر روی محرک محیطی و رابطه آن با شاخصه‌های مختلف تداوم فضایی در بازار کفاش‌های تهران مشخص گردید.

تجربه فردی در بازار کفاش‌های تهران (GPS)

در این قسمت از پژوهش به تأثیر این عوامل بر تجربه فرد در بازار که تحت تأثیر ادراک حسی و حواس پنج‌گانه می‌باشند پرداخته می‌شود. به علت پیچیدگی تغییرات حسی در محیط بازار، سعی گردید که محرک‌های محیطی با ماندگاری بیشتر و رابطه آن‌ها با توالی فضایی مورد مطالعه قرار گیرند. با استفاده از GPS بر روی تلفن همراه بود از افراد خواسته شد در بازار حرکت کنند و هر نقطه‌ای که فرد در آن دارای مکث بیشتر بود ثبت گردد. سپس به بررسی عوامل تأثیرگذار بر فرد که باعث مکث طولانی‌تر شده پرداخته می‌شود. محرک‌های بصری و لمسی به علت ماندگاری طولانی‌تر امکان ثبت آسان‌تری دارند. داده‌های محیطی دیگر مانند محرک‌های بویایی و صوتی دارای تنوع بسیار زیاد و ماندگاری کوتاه‌تری می‌باشند و می‌توانند دامنه‌ی فراوانی در حد بوی عطر عابران تا بوی یک رستوران یا مغازه عطاری باشد؛ بنابراین این حواس هم از نظر ماندگاری و هم از نظر منبع متفاوت می‌باشند (شکل ۱۱).

محرك‌هایی که در ادامه معرفی می‌گردند محرك‌هایی هستند که در طی بررسی بازار کفاش‌های تهران توسط جامعه آماری به‌دست‌آمده است همچنین ممکن است محرك‌های دیگری نیز به‌طور موقتی در بازار وجود داشته باشند که در این پژوهش از آنها صرف‌نظر شده است. در ادامه محرك‌های ثبت‌شده توسط جامعه آماری در جدول ۴ معرفی گردیده است.

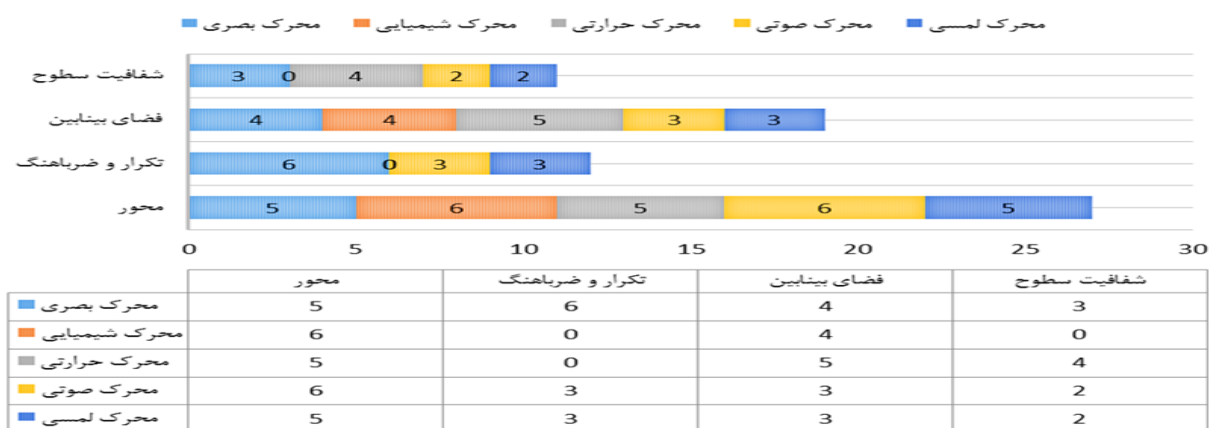
شکل ۱۱- نقاط (ایستگاه‌های) دارای مکت بیشتر توسط افراد با GPS در بازار کفاش‌های تهران

جدول ۴- شناخت محرکه‌های حسی موجود در ابعاد مختلف در بازار کفاش‌های تهران

شماره ایستگاه	بصری	شیمیایی	حرارتی	صوتی	لمسی
ایستگاه ۱	اغتشاشات بصری کالای حجره‌ها، تنوع محصولات، فرسودگی کف‌سازی در اول بازار	بوی اودکلن و عطر، رستوران	اختلاف دمای ورودی و راسته‌بازار	همه‌مهم مردم، صدای فروشندگان	تنوع محصولات
ایستگاه ۲	اغتشاشات بصری کالای حجره‌های، اغتشاشات بصری در سقف، کف‌سازی مناسب، قهوه‌فروشی	بوی قهوه، بوی سیگار	گرمای بیشتر	موزیک داخل حجره، صدای همه‌مهم، صدای فروشندگان	تنوع محصولات از نظر بافت، کف فرش
ایستگاه ۳	تغییر پوشش سقف، تغییر کالای حجره‌ها، فرش، ارتفاع سقف افزایش داشته، کمپرسورها، تغییر مصالح جداره‌ها	بوی سیگار	اختلاف دما با فضای قبلی	همه‌مهم مردم، چرخ‌های باربری، کمپرسورها	تغییر بافت جداره‌ها، ریتم در سقف، گردش هوا
ایستگاه ۴	ایستگاه آتش‌نشانی، نمای ورودی حرم امامزاده زید (ع)، تغییر کف‌سازی	بوی سیگار، تخم‌مرغ و سیب‌زمینی	جریان هوا از حیاط آتش‌نشانی به داخل بازار	همه‌مهم مردم، چرخ‌های باربری	ریتم سازه سقف، گردش هوا، گشودگی حیاط آتش‌نشانی
ایستگاه ۵	ورودی امامزاده زید (ع)، تزیینات ورودی امامزاده، تزیینات پارچه‌ای ورودی امامزاده، نورگیری بیشتر در ورودی امامزاده	بوی گلاب، رستوران	اختلاف دما در ورودی امامزاده، نورگیری بیشتر در این قسمت	صدای اذان، همه‌مهم مردم، چرخ‌های باربری	تغییر جداره، تزیینات ورودی امامزاده، تغییر مصالح جداره
ایستگاه ۶	نمای فرش فروشی حجره‌ها، تغییر مصالح جداره، تغییر پوشش و رنگ سقف، سرای فرش و حیاط، کافه موجود در سرا و حیاط	بوی قهوه و غذا، بوی سیگار	اختلاف دام در قسمت ورودی سرای فرش	صدای موسیقی سنتی، چرخ‌های باربری	تغییر جداره، ورودی شاخص سرای فرش، حیاط سرای فرش

طبق نمودار ۳ تداوم فضایی در معماری می‌تواند به صورت مستقیم بر روی ادراک محیطی (حواس پنج‌گانه) تأثیرگذار باشد البته این عوامل می‌تواند گاهی اثرپذیری بیشتر و یا کم‌تری داشته باشد. الزاماً شدت وجود یک محرک دلیلی بر میزان تأثیر آن نمی‌باشد به طور مثال: یک بوی ناخوشایند هرچند ضعیف و در پس‌زمینه باشد، بسیار آزار دهنده‌تر از نمای نامناسب و زشت یک ساختمان بیان و ارزش‌گذاری می‌گردد.

نمودار ۳: تطبیق محرک‌های حسی و عوامل تداوم فضایی در بازار کفاش‌های تهران

جدول ۵- محرک‌های حسی و توالی فضایی در بازار کفاش‌های تهران

محرک‌های حسی موجود در ابعاد مختلف در بازار کفاش‌های تهران

بصری	اغتشاشات بصری کالای حجره‌ها، تنوع محصولات، فرسودگی کف‌سازی، اغتشاشات بصری در سقف، قهوه‌فروشی، کمپرسورها، تغییر مصالح جداره‌ها، ایستگاه آتش‌نشانی، امام زاده زید (ع)، نمای فرش‌فروشی حجره‌ها
شیمیایی	بوی اودکلن و عطر، بوی قهوه، تخم‌مرغ و سیب‌زمینی، بوی گلاب، رستوران
حرارتی	اختلاف دمای ورودی و راسته‌بازار، جریان هوا از حیاط آتش‌نشانی به داخل بازار، اختلاف دما در ورودی امام‌زاده، نورگیری بیشتر در این قسمت، اختلاف دام در قسمت ورودی سرای فرش
صوتی	همهمه مردم، صدای فروشندگان، موزیک داخل حجره، صدای اذان، صدای چرخ‌های باری،
لمسی	تنوع محصولات، تغییر بافت جداره‌ها، ریتم در سقف، گردش هوا، ریتم سازه سقف، تزئینات ورودی امام‌زاده، تغییر مصالح جداره

توالی (تداوم) فضایی در بازار کفاش‌های تهران

	محور و حرکت
<p>عناصر تکرار شونده در جداره (پنجره-بازشو) عناصر تکرار شونده در جداره (حجره-دکان) عناصر تکرار شونده در سقف</p>	ضرباهنگ و تکرار
	فضای بینابین
	شفافیت سطوح

تجربه‌های افراد مورد آزمایش در این پژوهش از محیط بازار نشان می‌دهد مؤلفه‌های بصری و صوتی دارای شدت برابر می‌باشند که درفاکتورهای تداوم فضایی شامل محور، شفافیت سطوح ریتم و ضرباهنگ بیش‌ترین تأثیر و نمود داشته‌اند (جدول ۶).

جدول ۶- عوامل تداوم فضایی عناصر ایجادکننده تداوم فضایی در بازار کفاش‌های تهران

اشکال تداوم فضایی			عوامل تداوم فضایی عناصر ایجادکننده تداوم فضایی در بازار کفاش‌های تهران
فضای داخل و فضای خارج بازار	دو یا چند فضای داخلی بازار	فضای داخل بازار	
			محور کف‌سازی، مسیر آب، جداره، پوشش سقف
			تکرار و ضرباهنگ سازه سقف، طاق و قوس، نورگیری
			فضای بینابین بازارچه‌ها، سراها، امامزاده، آتش‌نشانی
			شفافیت سطوح سازه‌های خرپایی سقف، بازشوی‌های امامزاده و حیاط آتش‌نشانی، پنجره طبقه دوم حجره‌ها

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش بررسی اسنادی، گردآوری اطلاعات به صورت میدانی، تهیه فیلم و صداها از محیط بازار کفاش‌های تهران، نقشه‌نگاری و مشاهده غیر مداخله‌ای به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته و تدقیق مطالب به صورت پرسشنامه و با استفاده از GPS بر روی تلفن همراه در طول مسیر بازار جهت مطالعه رفتاری افراد پرداخت و مشخص شد چه پارامترهایی بر اساس توالی فضایی در فضای بازار موجب ایجاد تجربیات متفاوت در افراد می‌گردد. بر اساس یافته‌های پژوهش، توالی (تداوم) فضایی از طریق قابلیت‌های معمارانه در فضای مسیر بازار ایجاد گردیده است. همچنین تأثیرات این عوامل بر ادراک حسی در افراد به صورت ادراکی-حسی و به‌کارگیری تمامی حواس بروز می‌نماید. ادراک محیط فرآیندی ذهنی-عینی می‌باشد؛ که با برقراری رابطه تعاملی با محیط حاصل می‌شود. سه عنصر کف، دیوار و سقف همراه با یکدیگر و از طریق راه‌های گوناگون، یک درون را در میانه یک بیرون ایجاد می‌کنند. بررسی بازار کفاش‌های تهران نشان داد رابطه‌ای دوطرفه میان تغییرات حسی فرد و کالبدی وجود داشته و همچنین هر فعالیتی برای خود فضای حسی منحصر به فردی دارد که با شروع فعالیت، رنگ خود را به محیط می‌زند. در فضای معماری بازار، غنای حسی نهادینه شده در کالبد فضا با ایجاد تعامل ادراکی با مخاطبان و هم‌افزایی حواس چندگانه به ادراک هویت کالبدی فضاهای مختلف بازار منجر می‌شود. ارزیابی کیفی ابعاد شیمیایی از منظر افراد اکثر بوهای موجود در بازار خوشایند و مطلوب بوده است. ارزیابی منظر صوتی نیز مشخص می‌کند صداها ناهنجار توصیف شده مربوط به گاری‌های باربری می‌باشد. همچنین آسایش صوتی در فضای مانند امامزاده و سراهای مختص به فرش که به عنوان فضای بینابین مطرح می‌شود توصیف گردید. در حوزه حس لامسه کلماتی مانند (زبر و لطیف) و (صیقلی و بافت‌دار) نیز می‌تواند توصیف گر محرک‌های لمسی فضا باشند. آنچه در خصوص منظر لمسی فضا حائز اهمیت است، اختلاط مناسب صفات متضاد در کنار یکدیگر و ایجاد تنوع در محیط است. ابعاد حرارتی و لمسی از این نظر بسیار مشابه هم بوده با این تفاوت که محرک‌های لمسی اغلب ثابت و محرک‌های حرارتی تابع شرایط آب و هوایی هستند. آنچه در خصوص دمای محیط و محرک‌های حرارتی مطرح است، حفظ آسایش اقلیمی محیط است. هم‌افزایی حسی به وسیله حواس پنج‌گانه در بازارهای سنتی سبب می‌شود، غنای حسی در مخاطب شکل بگیرد؛ سپس به واسطه ویژگی‌های فردی و عوامل محیطی و با تأکید بر خاطره‌انگیزی و ایجاد حس تداعی، تصویری ذهنی در مخاطب به وجود می‌آید و در نهایت، باعث ایجاد حس تعلق به مکان در مخاطب می‌شود و در نتیجه، به ادراک چندحسی مخاطب در این مکان می‌انجامد. در نهایت پاسخ به سوالات مطرح شده در پژوهش را می‌توان چنین پاسخگو بود؛ تداوم فضایی از طریق تولید معنا بر ادراک حسی فرد حاضر در مسیر بازار کفاش‌ها تأثیر می‌گذارد و تمامی حواس را فعال کرده و تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. ابعاد عملکردی هر یک از مولفه‌ها، فقط در گستره تحت نفوذ خود نیست و با دیگر مولفه‌ها نیز می‌تواند هم‌پوشانی داشته باشد. هر کدام از عوامل تداوم فضایی، در شناخت نقش فضاها، تأثیری مستقیم یا غیرمستقیم دارند. به عنوان مثال؛ پویایی حرکت افقی در مسیر بازار کفاش‌ها تحت تأثیر نظام فضایی-حرکتی و محرک‌های حسی و بصری می‌باشد که به ترتیب تحت تأثیر خصوصیات بصری، جداره‌های مسیر، صوت، پوشش کف، تحرک رفتاری و تعاملات انسانی قابل دسته‌بندی است. همچنین انزوای حواس ما در شهرها و فضاهای معماری باعث شده که قابلیت حواس ما در زندگی

روزمره نیز به فراموشی سپرده شود و به مرور نقش خود را در حیات اجتماعی فضاهای شهری نیز از دست دهد. وجود نمادهای حسی شاید بیش‌ترین اثر را بر جنبه‌های ادراکی فضا داشته باشد ولی نمی‌توان از تأثیر ابعاد حسی فضا بر ابعاد اجتماعی، انسانی و زیبایی‌شناسی چشم‌پوشی کرد. شاید نمونه بارز آن را بتوان در حس تعلق ایجاد در بازارهای تاریخی در مقایسه با مراکز نوین تجاری مشاهده کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. علوم اعصاب یا نوروساینس (به انگلیسی: Neuroscience) دانش مطالعه دستگاه یا سامانه عصبی و زیرشاخه‌ای چندرشته‌ای از زیست‌شناسی است.

2.Cochran formula

3.Freeman test

۴. برای درک بهتر محور می‌توان به مسیر آب در باغ‌ها اشاره نمود که همان محور افقی می‌باشد و یا پلکان، گنبد و مناره می‌تواند مثالی باشد برای محور عمودی.

۵. برای درک بهتر ایوان در معماری ایرانی و پیلوت در معماری مدرن به عنوان نمونه هستند. برخی منابع فضای بینابین را به عنوان حدفاصل فضای داخل و خارج یاد می‌کنند.

6.Longman

۷. در پژوهش حاضر مسیر بازار کفاش‌های تهران به لحاظ پوشش سقف، متریکال کف‌سازی و طراحی جداره‌ها به سه قسمت، تقسیم شده است. ۱/۳ قسمت اولیه بازار می‌باشد (ورودی از سبزه‌میدان)، ۲/۳ قسمت میانی بازار و ۳/۳ قسمت انتهایی بازار کفاش‌ها می‌باشد.

منابع و مآخذ

- ۱) اهلرز، اکارت (۱۳۷۳). شهر شرق اسلامی، مدل و واقعیت، ترجمه و تحریر محمدحسین ضیا توانا و مصطفی مؤمنی، فصل‌نامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲.
- ۲) خان محمدی، اکبر (۱۳۸۶). بازار در ادب فارسی. نشریه هفت شهر. شماره ۲۰.
- ۳) جهاد دانشگاهی (۱۳۹۲). بازار ایرانی، تهران، نشر جهاد دانشگاهی.
- ۴) شبانه، رحیم (۱۳۹۵). بازار و بازاریان در تمدن اسلامی. فصل‌نامه پارسه. شماره ۱۶.
- ۵) فروتن، منوچهر، عراقچیان، محمدرضا، وصنعتگرخاکی، مریم (۱۳۹۲). نقش بازارهای سنتی در ساختار فضایی شهرهای اسلامی_ایرانی. پایان نامه ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی همدان.
- ۶) فلامکی، محمد منصور (۱۳۷۱). شکل‌گیری معماری در تجارب ایران و غرب. نشر فضا.
- ۷) عباسی، زهرا، مختابادامرایی، سیدمصطفی، وحبیب، فرح (۱۳۹۴). تدوین اصول و معیارهای ادراک فضایی در معماری بازارهای سنتی، فصل‌نامه مدیریت شهری، شماره ۳۹، ۲۹۱-۳۱۶.
- ۸) قمشه، پیمان، ومیرزایی، وحید (۱۳۹۳). بررسی عناصر و ساختار کالبدی بازارهای سنتی در شکل‌گیری روابط اجتماعی و تعاملات شهروندی (نمونه موردی بازار اراک در دوره قاجار). سومین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری؛ شهرسازی و مدیریت شهری.
- ۹) کیهانی، یوسف (۱۳۹۴). بازار در شهرهای ایرانی از مجموعه شهرهای ایران. انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۰) محمد مرادی، اصغر، وبهمنی اسکویی، فرشته (۱۳۸۹). بازار سنتی؛ تبلور آرمان‌های شهرسازی معاصر، فصل‌نامه طراح. شماره ۲.
- ۱۱) مشهدیزاده دهاقانی، ناصر (۱۳۷۴). تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران. چاپ چهارم. انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران.
- ۱۲) موسویان، سمیه، امین‌زاده گوهرریزی، بهناز، وشاه‌چراغی، آزاده (۱۳۹۸). تبیین مدل مفهومی مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری تجربه معماری. دو فصل‌نامه اندیشه معماری، سال سوم. شماره ۶.
- ۱۳) میراحمدی، احمد، وهاشم‌پور، پریرسا (۱۳۹۹). تبیین سطوح، شاخصه‌ها و مراتب شفافیت در فضای معماری (موردپژوهش: خانه رسولیان یزد). نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، دوره ۲۵ شماره ۱.
- ۱۴) نصرت‌پور، دریا، سلطان‌زاده، حسین، وقدوسی‌فر، سیدهادی (۱۳۹۵). مقایسه تطبیقی بازارهای ایرانی و بازارهای کشورهای اسلامی، نمونه موردی: بازار یزد در ایران و بازار استانبول در ترکیه. نشریه مدیریت شهری، شماره ۴۴، ۱۲۵-۱۳۸.

15) Dehkhodā A.A (2000). *Dehkhoda's Dictionary*. 16th Volume. 1st Edition. Tehran: University of Tehran; 2000.

16) Gifford R. (1997). *Environmental psychology: Principles and practice*. Boston: Allyn & Bacon.

- 17) Longman., P.(2009). *Longman Dictionary of Contemporary English*. 4th Edition. London: Pearson Longman.
- 18) Moin., M.(2011). *Moin encyclopedic dictionary*. 1st Edition. Tehran.
- 19) Sahin, M. R,(2014). *Analysis of urban morphology in squatter transformation areas*, m.s thesis, middle east technical university.
- 20) Hebbert ., M,(2016). figure ground: history and practice of a planning technique, *journal town planning review*, 87(6), 705-728.

نشریه علمی اندیشه‌های نو در علوم جغرافیایی، دوره ۲، شماره ۴، تابستان ۱۴۰۳، صفحات: ۱۱۱-۱۲۴

شاپا: ۱۴۲۳-۲۹۸۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۳/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۱

شهر قدیمی، زندگی امروزی (مطالعه موردی: شهر دزفول)

منصوره مهرگان

استادیار گروه جغرافیا، واحد اندیمشک، دانشگاه آزاد اسلامی، اندیمشک، ایران

چکیده

بافت تاریخی در ذات خود هماهنگ است، چون به صورت ارگانیک و در طول زمان و با توجه به نیاز شهروندان شکل گرفته است. عناصر تشکیل دهنده آن هماهنگ هستند و یکدیگر را کامل می کنند. درست در مقابل ناهنجاری و ناهماهنگی که در فضاهای شهری امروزی می بینیم. علاوه بر این در بافت های قدیمی، عرصه های فضایی با مقیاس های مختلف وجود دارد. از عرصه خصوصی که خانه است تا عرصه نیمه خصوصی که درگاه است و عرصه عمومی یعنی گذر؛ گذر هم به چهار سوق و بازارچه و سرانجام به بازار منتهی می شود. بافت تاریخی دزفول با ۲۴۰ هکتار وسعت و بیش از ۱۱۳ اثر ثبت ملی و با پیشینه تاریخی چند هزار ساله خود که یکی از قدیمی ترین شهرهای استان خوزستان به شمار می رود. بدین ترتیب در این مقاله سعی شده است، ابتدا به بررسی مفهوم بافت قدیمی و ساختار آن بپردازد؛ سپس پیوستگی، تداوم و ارتباط بافت قدیمی دزفول با بافت امروزی این شهر را در مطالعات شهری مورد بررسی قرار دهد - تا بتوان آن را احیا نمود - این ارتباط به صورت متعادل و پایدار زمانی رخ می دهد که موجودیت ساختار شهر قدیم شناخته شود و ریشه های تداوم آن نیز بررسی و تقویت گردد. این مقاله توجه اخذ به مقوله بافت قدیم، در مقیاس کلان و زندگی امروزی در مقیاس خرد دارد. بافت قدیم شهر دزفول را می توان هم از دیدگاه ارزشگذاری موزه ای تقویت و مورد توجه قرار داد که مستلزم سیاست ها و برنامه های حفاظتی است، و نگرش دیگری هم وجود دارد که مبتنی بر زنده کردن و روان بخشی همه جانبه است.

واژگان کلیدی: شهر قدیمی، زندگی امروزی، بافت و شهر دزفول

مقدمه

از هر گوشه که به شهرها نگریسته شود آنها را در پیدایش، شکل‌گیری، حراست، گسترش، دگرگونی و سقوط ایدئولوژی‌ها کانون اصلی هستند. چرا که شهرهای امروزی، بیشتر به عنوان مراکز بزرگ اقتصادی-اجتماعی ایفای نقش می‌کنند. بی‌جهت نیست که اعتبار و اهمیت اغلب مادر شهرهای ناحیه‌ای را در توانایی بخش مرکز تجارت شهر - جایی که محل برخورد فرهنگ وارداتی با فرهنگ بومی و سنتی محسوب می‌گردد - جستجو می‌کنند هر چند که در بخش تجارت همه‌ی آثار تاریخی، کتابخانه‌های معتبر، موزه‌های هنری و خصیصه‌های فرهنگی فعالیت گسترده‌ای دارند. واردات اتومبیل و یا متناژ آن، به سرعت شکل بندی خیابان‌ها را به هم می‌زند و حومه‌های جدیدی به روی طبقه شهری گشوده می‌شود. شهر کانون عمده سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی می‌گردد و بیشتر درآمد حاصل از فروش منابع معدنی و مواد اولیه در شهرها به کار می‌افتد (شکوئی، ۱۳۹۰).

با این تحولات شهرهای ایرانی نیازمند به توجه بیشتری هستند. بهبود زندگی شهری و تحقق الگوی توسعه پایدار بدون استقرار یک نظام حقوقی کارآمد امکان‌پذیر نیست. نظامی که با مفاهیم فرهنگ و هنر، عدالت، برابری و حقوق فردی و اجتماعی بیگانه نباشد. قانون، شهر و تمدن سه همراه تاریخی دیرینه‌اند. آثار بر جای مانده از تمدن‌های پیشین پند آموزند و باید از آنها بدرستی حفاظت کرد. نظریه "شهر فرهنگی" کوششی برای همزیستی دو مفهوم متضاد است: توسعه شهری که ذاتاً تحول‌گرا و میراث فرهنگی که ذاتاً حفاظت‌گراست. بر پایه چنین اندیشه‌ای آثار تاریخی، خرابه‌هایی بی‌ارزش و مانعی برای نوگرایی شهری به شمار نمی‌آیند؛ آنها هویت تاریخی یک ملتند که همانند گوهری گرانبها سزاوار "بودن" و "دیدن" هستند (کامیار، ۱۳۹۴).

هدف از نگارش این مقاله توجه اخذ به مقوله بافت قدیم، در مقیاس کلان و زندگی امروزی در مقیاس خرد است که چنین پژوهشی با چنین دیدگاه علمی، تا قبل از اجرای طرح‌های جدید شهری در کشور ایران سابقه نداشته است. بافت‌های قدیمی دارای چنان کیفیت محیطی هستند که ما الان قادر به ایجاد آن نیستیم. این کیفیت محیطی با ارزش‌های زیبایی‌شناختی همراه است. فضای کالبدی در این بافت‌ها خاطره‌انگیز است، ما را با سازمان فضایی زندگی نسل‌های گذشته آشنا می‌کند و نشان می‌دهد ما دارای مدنیت جدی و شایسته بوده‌ایم. این در واقع همان چیزی است که امروزه با عنوان هویت مطرح می‌شود.

روش شناسی تحقیق

روش تحقیق مقاله، کیفی، توصیفی و تحلیلی است. به منظور ارتقاء کیفیت زندگی در بافت قدیمی شهردزفول کوشش شده است با رویکردی این بافت را در تمامی شئون زندگی با شهر امروزی هم‌پیوند شود و همان زندگی را که در بافت‌های امروزی ایجاد شده است در بافت‌های قدیم هم جاری شود. با توجه به چند وجهی بودن ساختار شهر، مدل مفهومی چگونگی جاری شدن زندگی و فعالیت در این بافت، در سه ساختار: مکانی-کالبدی، معنایی و اجتماعی تحلیل گردیده است. در فرایند پژوهش برای تکمیل موضوع از مطالعات میدانی، مطالعات کتابخانه‌ای و طرح‌های شهری استفاده شده است.

مبانی نظری

تعریف شهر

تغییر در واکنش های انسان ها نسبت به هم و نسبت به محیط، به تحول اجتماعی و دگرگونی فضایی امکان داده که نمود عینی آن به صورت یک پدیده ی نو که اصطلاحاً "شهر" نامیده می شود، نمایان گردیده است (نظریان، ۱۳۸۸).

هویت فضای شهر

قبل از پرداختن به هویت فضای شهری و نحوه ی متبادر شدن هویت در ذهن شهروندان از هر فضای شهری، لازم است ابتدا واژگان مربوط به موضوع را تعریف کنیم و سپس به نحوه ادراک محیط شهری در ذهن مخاطب فضای شهری پردازیم.

تعریف فضای شهر

فضای شهری جزئی جدا نشدنی از ساخت اصلی شهر است. فضای شهری به ترکیبی اطلاق می شود که از فعالیت ها، بناهای مختلف فرهنگی، اجتماعی، اداری، تجاری و مانند آن و عناصر و اجزا شهری به صورتی آراسته، هماهنگ و واجد نظم، همچنین با ارزش های بصری سازمان یافته باشد. فضاهای شهری که به نوعی تبلور ماهیت زندگی جمعی می باشند، یعنی جایی که شهروندان در آن حضور دارند. (رزقی، ۱۳۹۲)

تعریف بافت شهری

بافت شهر کمیتی پویا و در حال تغییر است که وضع کالبدی شهر و چگونگی شکل گیری آن را در طول زمان نمایان می سازد. بافت شهر نمایانگر دانه بندی فضاهای کالبدی شبکه ارتباطی، نحوه دسترسی ها، چگونگی توزیع فعالیت ها و در نهایت شکل گیری و گسترش شهر در طول تاریخ است (قربانی، ۱۳۹۴).

فرایند ادراک محیط

ادراک محیط فرایندی است که در مرکز هرگونه رفتار محیطی قرار دارد، زیرا منبع تمام اطلاعات محیطی است. محیط ها تمام حس ها را تحریک می کنند و فرد را با اطلاعاتی بیش از توان پردازشش رو برو می سازند (چنگیزی و احمدیان، ۱۳۹۲). کنترل محیط طبیعی بر عملکردهای انسان آنقدر تاثیر گذار است که گاه ما را به سمت جبر محیطی سوق می دهد. فرایند درک محیط همواره دارای یک دیدگاه ترکیبی است. از محیط طبیعی به عنوان بستر شکل گیری شهر گرفته تا محیط مصنوع ساخته شده توسط انسان سخن می گوید. روشن است قلمرو محیط، و درک آن دشوار است. زیرا این دو تاثیر متقابل بر هم دارند اثر می گذارد و اثر می پذیرد.

ساختار بافت شهری

هویت بافت شهری را می‌توان در سه ساختار؛ ساختار مکانی - کالبدی، ساختار معنایی و ساختار اجتماعی شهر بررسی نمود.

ساختار مکانی - کالبدی

مهمترین ساختار هویت شهر، ساختاری مکانی - کالبدی شهر است. زیرا شکل کالبدی شهر متأثر از اندیشه‌ها، باورها، فعالیت‌ها و سطح فرهنگ جامعه است. در واقع کالبد شهر امکان‌بازشناسی هویت شهری را به صورت چشم‌انداز فراهم می‌کند و به همین دلیل از میان سایر ساختارها هویتی اهمیت بیشتر دارد. مکان، مرکز عمل آگاهانه و ارادی انسان هاست. مرکزی است که در آن از رویدادهای مختلف، تجربه زندگی می‌آموزیم. رویدادها و عملکردهای آگاهانه، تنها در ساخت مکان‌های معین بر اهمیت جلوه می‌کنند. علت افتراق مکان‌ها، تمرکز ارزش‌ها، دیدگاه‌ها، هدف‌ها و تجربه‌های مختلف در آن هاست. از این رو، مکان‌ها، عوامل اصلی در سامانمندی تجربیات و قضاوت‌های ما از جهان می‌باشند. بدینسان که ماهیت مکان یک شهر، نه از محل استقرار، نه از کارکردهای ضعیف، نه از اشغال آن بوسیله جامعه و نه از تجربیات مادی ما منشاء می‌گیرد. بلکه همه عوامل فوق، ضرورتاً چهره و ماهیت مکان و کالبد شهر را شکل می‌دهند. یعنی مکان، شخص، زمان و عمل آگاهانه، یک بخش وحدت‌پذیری را تشکیل می‌دهد (شکوئی، ۱۳۸۲).

ساختار معنای

ساختار معنایی یعنی این که شهر تا چه اندازه می‌تواند به وضوح درک شود، از نظر ذهنی قابل شناسایی باشد، ساکنانش آن را در زمان و مکان به تجسم درآورند و تا چه اندازه آن ساختار ذهنی با ارزشها و مفاهیم جامعه در ارتباط است. در واقع مکان، زمانی معنا پیدا می‌کند که درک حسی از آن صورت گرفته و تصویری ذهنی از خود بر جایی گذاشته باشد (چنگیزی و احمدیان، ۱۳۹۲). در واقع بدون ساختار معنایی، ایجاد ادراک مکانی و هویت فضایی در محیط شهری نمی‌توان به آن وابستگی و تعلق خاطر داشت و بدون احساس تعلق نمی‌توان به جنبه‌های زیبایی و نمادین مربوط به بعد فضایی شهر رسید.

ساختار اجتماعی

در هر اجتماعی الگوهای رفتاری منحصر به فردی وجود دارد که سبب می‌شود تا اعضای این اجتماع از دیگر اجتماعات تمایز یابند. مجموعه مشخصی از این الگوهای رفتاری را می‌توان با عنوان ساختار اجتماعی در نظر گرفت، در درون هر ساختار اجتماعی "ساختار جمعی" متعددی وجود دارد که از هم جدا و با هم تداخل دارند. در شهرهای با بافت قدیمی که امروزه دچار دوگانگی شده‌اند، ساختار اجتماعی اشکال متعدد و متنوعی از سنتی گرفته بر اساس معیارهای خانوادگی، فامیلی و هم‌محلی تا هویت‌های جدید بر اساس معیارهای حرفه‌ای وجود دارند. از آنجایی که شهر امروز عرصه تغییرات و تحولات بی‌شمار است احتمال بیشتری وجود دارد که افراد به ویژه مهاجرین از هویت قبلی خود

کنده شوند و در وضعیت ناپیوستگی به هویت های جدید یا عدم شکل گیری آن ها به مسئله بحران هویت دچار آیند. اما به طور معمول مهاجرین با گرد هم آمدن و تجمع مکانی در کنار یکدیگر به باز تعریف هویت گذشته که عمدتاً روستایی و یا عشایری است، در این شهر امروزی ساختار اجتماعی خاص خود را حفظ می کنند (زبردست، ۱۳۸۳).

نمونه موردی بافت قدیم شهر دزفول

معرفی بافت قدیم شهر دزفول

شهر دزفول با قدمتی بیش از ۵ هزار ساله جزء شهرهای حائز اهمیت است که دارای بافت قدیم به مساحت ۲۴۰ هکتار بیش از ۱۱۳ اثر ثبت ملی در حاشیه رود دز می باشد و طبق تقسیم بندی محله ای ۲۸ محله تقسیم شده است که هر محله دارای مرکز محله، مسجد، مدرسه، قمش (سربطاق) و حمام بوده، که هر کدام از این عناصر موثر در شیوه زیستن مردم در آن اعصار بوده است (شکل ۱). این بافت دارای ۱۲ هزار واحد مسکونی به غیر از فضاهای مسکونی و تجاری می باشد و یکی از قدیمی ترین بافت های تاریخی کشور شناخته شده است. حدود ۱۸ قرن پیش یعنی در حدود سال ۲۶۰ میلادی شاهپور اول ساسانی پس از غلبه بر روم تعدادی از اسرای رومی را در دزفول امروزی اسکان داد و توسط آنها پلی بر روی رودخانه احداث کردند در مجاورت این پل قله ای نظامی بنانهاد که این قلعه بنیان محله قلعه فعلی یعنی اولین محله دزفول قرار گرفت. این محله از قرارگیری خانه های کوچک و بزرگ در کنار هم بوجود آمده است، خانه هایی که اکنون خاطرات چندین نسل را به یادگار دارد و اعتقادات و فرهنگ و شیوه زندگی نیاکان را به ما آموزش می دهند. این شهر در دوران چهارم و پنجم هجری تا زمان قاجاریه گسترش پیدا کرده است. گسترش شهر جدید در دوران معاصر بعد از سال ۱۳۱۰ هجری شمسی همرا با خیابان کشی های شطرنجی در کنار بافت تاریخی شهر تا امروزه ادامه دارد (شکل ۲). (حامدی نیا، ۱۳۹۳)

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی، ۲۸ محله بافت قدیمی شهر دزفول

مآخذ: <https://chamadaneabi.ir/mahallate-dezful/>

شکل ۲. موقعیت خیابان کشی های جدید در درون بافت و قرارگیری مراکز محله و شهر

مآخذ: یزدان، جلیلی، ۱۳۹۴

عوامل شکل دهنده به هویت مکانی در بافت قدیم دزفول

ساختار مکانی - کالبدی

بافت قدیمی شهر دزفول در ذات خود هماهنگ است، چون به صورت ارگانیک و در طول زمان شکل گرفته است. عناصر تشکیل دهنده آن هم پیوند هستند و یکدیگر را کامل می کنند. درست در مقابل ناهنجاری و ناهماهنگی که در فضاهای جدید این شهر می بینیم. علاوه بر این در بافت قدیمی دزفول عرصه های فضایی با مقیاس های مختلف وجود دارد. از عرصه خصوصی که خانه است تا عرصه نیمه خصوصی که درگاه است و عرصه عمومی یعنی گذر، گذر هم به چهارسوق و بازارچه و سرانجام به بازار منتهی می شود. بنابراین در سلسله مراتب ویژه ای؛ فضاهای ارزشمند با مقیاس و تعریفی مشخص شکل گرفته است. در حالی که در بافت جدید این شهر از منزل خارج می شوید پا با خیابان می گذارید، بعد از خیابان فرعی می رسید به خیابان اصلی و ناهماهنگی در ساخت شهر مشاهده می شود (شکل ۳).

شکل ۳. نقشه شهر دزفول

مآخذ: اداره میراث فرهنگی شهرستان دزفول، ۱۳۹۸

نظم فضایی

بافت تاریخی شهر دزفول ارزش های گوناگونی دارد. این بافت دارای چنان کیفیتی محیطی است که ما الان قادر به ایجاد بافتی چون آن نیستیم. این کیفیت محیطی با ارزش های زیبایی شناختی همراه است. فضای کالبدی در این بافت خاطره انگیز است، ما را با سازمان فضای زندگی نسل های گذشته آشنا می کند و نشان می دهد ما دارای مدنیت جدی و شایسته ای بوده ایم. در حال حاضر کمبودها و نارسایی های این بافت موجب می شود حسرت بخوریم که چرا امروزه نمی توانیم از این بافت بهره مند شویم و در آن زندگی کنیم.

به طور کلی بافت قدیم شهر دزفول را می توان هم از دیگه ارزشگذاری موزه ای تقویت و مورد توجه قرار داد که مستلزم سیاست ها و برنامه های حفاظتی است، و نگرش دیگری هم وجود دارد که مبتی بر زنده کردن و روان بخشی همه جانبه است لذا این بافت را باید به الزامات زندگی امروزی مجهز کرد چون بجز تاثیر نوستالژیک، امروزه هم می توانیم از این بافت استفاده کنیم. یعنی در واقع از وجه مادی این ثروت به یادگار مانده بهره مند شویم. درصد قابل تعریفی از سطح شهر دزفول را این بافت تشکیل داده است، که اهمیت وجه کمی آشکارتر می شود. هر چند همه این سطوح را بافت های ارزشمند تشکیل نمی دهد اما میزان آن چشمگیر است. در این بافت تاسیسات زیربنایی وجود دارد و با اعمال سیاست های مرمتی، بهسازی، نوسازی و روانبخشی می توان از این ثروت موجود بهره مند شد.

طراحی با توجه به اقلیم

طراحی اقلیمی روشی است برای کاهش همه جانبه هزینه انرژی یک ساختمان. طراحی ساختمان اولین خط دفاعی در مقابل عوامل اقلیمی خارج بناست. در تمام اقلیم ها، ساختمان هایی که بر طبق اصول طراحی اقلیمی ساخته شده اند، ضرورت گرمایش و سرمایش مکانیکی را به حداقل کاهش می دهند و در عوض از انرژی طبیعی موجود در اطراف ساختمان استفاده می کنند. مبالغی که در دراز مدت صرفه جویی می گردد موجب می شود که اجرای تکنیک های طراحی اقلیمی بهترین نوع سرمایه گذاری برای مالکین ساختمان ها باشد (قبادیان، ۱۳۸۴).

طراحی متناسب با اقلیم بافت قدیم دزفول نقش زیادی در شرایط آسایش محیطی دارد و این بافت را عین محیط کرده است (شکل ۴). این موضوع در بافت قدیم شهر دزفول با اقلیم خاص طراحی متناسب با محیط از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. در میان عوامل اقلیمی، دما نقش بسیار مهمی در شکل دهی به فرم این بافت شهرو جهت گیری خیابان، ارتفاع و تراکم ساختمان ها و ... داده است. در بافت های جدید شهر دزفول با وجود تجربه های غنی معماری قدیمی، طراحی متناسب با اقلیم به خوبی مورد کاوش قرار نگرفته است. فقط خلاقیت های طراحی اقلیمی متناسب با درجه حرارت و گرمای محیطی در بافت قدیم این شهرداری می شود.

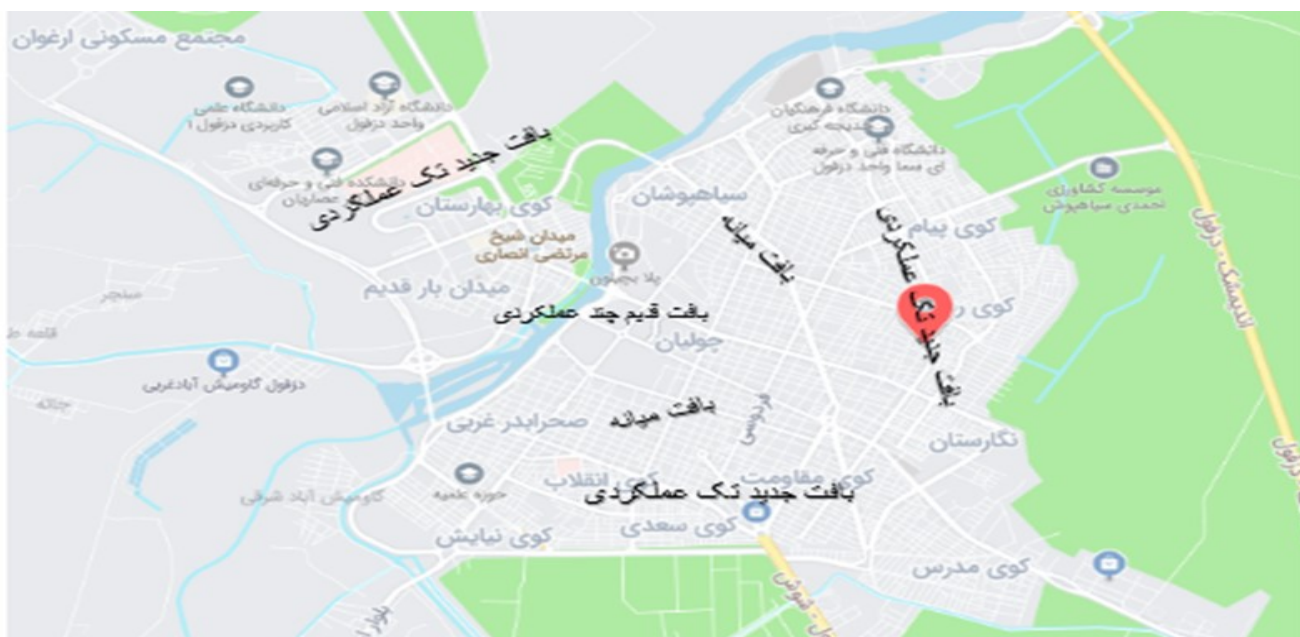

شکل ۴. کروکی از بافت قدیم دزفول

مآخذ: اداره میراث فرهنگی شهرستان دزفول، ۱۳۹۸

نقش چند عملکردی

اغلب این بخش از شهر به عنوان شهری زیبا، زنده، جذاب و امن یاد می‌شود. دارای ساکنینی است که یا در این بافت و یا در نزدیک به آن - بافت میانه - شهر زندگی می‌کنند. در این بخش شهر به دلیل بیشترین کاربری اراضی به مسکونی و تجاری اختصاص یافته حضور ۲۴ ساعته مردم به طور یقین قطعی است، و خیابان‌ها نه تنها در طی روز سرشار از زندگی است بلکه کیفیت زندگی در این محیط شهری به صورت عمومی مطرح می‌شود و ساکنان به طور ناخودآگاه بر محیط نظارت خواهند داشت. این نوع بافت فواید اقتصادی و اجتماعی بسیار را در بر دارد. فایده اجتماعی آن روابط اجتماعی سالم و متعادلی است که بین اقشار مختلف جامعه، یعنی کارمندان ادارات، مغازه داران و ساکنان بخش مسکونی به وجود آورده، و برای عابران پیاده در این محیط شهری بعد از ساعات اداری امنیت فراهم می‌کند. در واقع شهرسازی بافت قدیم شهر دزفول استفاده ای چند منظوره از فضاها، به علت ادغام فعالیت‌های مختلف با هم در کاربری از زمین، تاسیسات زیر بنایی و خدمات شهری صرفه جویی اقتصادی به همراه دارد. از نظر برنامه ریزان و طراحان شهری، این بافت قدیمی، با نقش چند منظوره خود آشکارا بر بافت‌های جدید تک عملکردی برتری دارد. حفظ این بافت قدیمی و بافت میانه اطراف آن و احیای مجدد آن با نقش چند عملکردی آنها از یکنواختی محیط شهر دزفول جلوگیری می‌نماید و تعادلی در ساختار شهری به وجود می‌آورد (شکل ۵).

شکل ۵: نقشه هوایی شهر دزفول ۱۴۰۲

مآخذ: <https://topomap.ir> و مطالعات میدانی نگارنده

زندگی امروز در شهر دزفول

بی‌مهری به بافت قدیمی شهر دزفول را می‌توان به فرایند گریز از مرکز توصیف کرد. این بافت ارزشمند که در مرکز شهر قرار دارد اما در چهار دهه اخیر، شهرنشینی در این شهر با تخلیه مرکز شهر یا همان فرایند گریز از مرکز همراه بوده است. یکی از دلایل گریز از این بافت، ماهیت فیزیکی بافت قدیمی است. بافت خشت و گل مصالح کم دوامی هستند که اگر در این بافت زندگی جریان نداشته باشد و به این مواد کم دوام رسیدگی نشود خراب می‌شوند و فرو می‌ریزند. بجز مصالح ناپایدار، این بافت فاقد تجهیزات زندگی امروزی است. این وضعیت موجب گریز ساکنان اصیل و افت منزلت اجتماعی این بافت شده است. به دنبال آن هم خروج سرمایه و کاهش ارزش اقتصادی و قیمت زمین اتفاق افتاده است.

همچنین عوامل مؤثر دیگر به مدیریت توسعه و عمران شهری و به سیاستگذاری‌ها و تصمیم‌گیریهای چهار دهه اخیر مربوط می‌شود که درایت لازم را در بهره‌وری از این بافت ارزشمند قدیمی وجود نداشته و حتی این بافت را به نابودی کشانده. این بی‌توجهی به بافت قدیم محدود نشده بلکه بافت‌هایی را هم که ۳۰ تا ۴۰ سال قدمت دارند، در بر می‌گیرد.

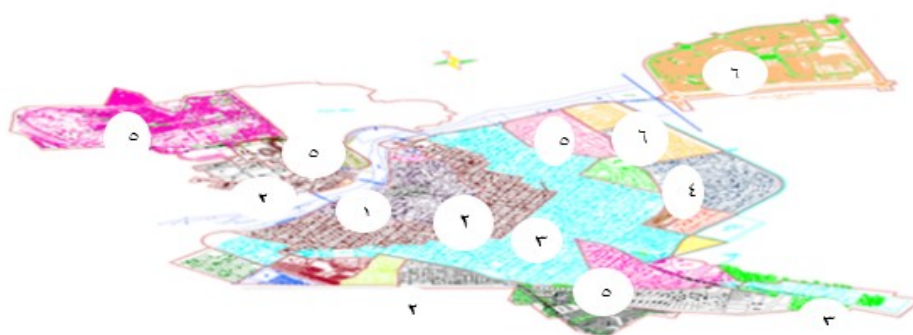
در بافت‌های جدید مسئله این است که رشد افقی شهر مهار نشده، با توجه به مهاجرپذیری شهر دزفول و نیاز به مسکن، رشد فیزیکی شهر به سمت اراضی بکر و حاصلخیز کشاورزی شهر گسترش یافته است، بنابراین سیاستگذاران و برنامه‌ریزان نتوانسته‌اند رشد فیزیکی شهر را مهار کنند. تراکم جمعیت حدود ۱۰۰ نفر در هکتار است، این تراکم آنقدر عرف شده است که در طرح‌های جدید تراکم ۱۰۰ نفر در هکتار را تعریف می‌کنند در حالی که تراکم جمعیت در بافت قدیم این شهر بسیار بیشتر بوده و شهر بافت متراکمی داشته است. مسئله بسیار جدی و مؤثر دیگر در بافت‌های جدید و امروزی شهر دزفول مالکیت زمین و سوداگری آن است. سیاستگذاران و برنامه‌ریزان به جای اینکه به زنده سازی اسکان در بافت‌های قدیمی و میانه‌پردازند - مانند اجرای پروژه‌های عمرانی و احداث مجموعه‌های مسکونی مناسب - به تفکیک و واگذاری اراضی بایر پرداختند. چون دولت بر اراضی داخل شهر مالکیت نداشت، بنابراین به اراضی ملی و پیرامون شهر روی آورد و این اراضی در وسعت چشمگیری تفکیک و در جهت ساخت و ساز شهری قرار گرفت. متقاضیان مسکن هم چون محدودیت مالی فراوان داشتند با ساخت و سازهای ناموزون بافت حاشیه‌ای را گسترش دادند. به دنبال آن باید تجهیزات و تاسیسات زیربنایی مانند برق، آب و سایر نیازهای زندگی را هم گسترش داد. در حالی که در داخل شهر دزفول و در یک وسعت قابل تعریف بافت قدیمی این تجهیزات و تاسیسات را داشت، اما به حال خود رها شد. چنین سیاستی به از هم گسیختگی بافت ارزشمند درون شهر منجر شده است.

بعد از یک دهه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران پی بردند که زمین را به صورت خام به متقاضیان مسکن ندهند بلکه آماده سازی کنند. حداقل بر، کف و شبکه‌های زیربنایی را طراحی کنند. گسترش مناطق پیرامون شهر و رها کردن بافت قدیمی داخل شهر یک اشتباه مدیریتی بود.

سیاست اشتباه دیگر در دهه‌های اخیر این بود که بافت ارزشمند داخل شهر را رها کردند و برای جبران این غفلت و پس از اینکه واگذاری اراضی پیرامون شهر و طرح‌های آماده سازی مسائلی همچون بی‌هویتی و فقدان روحیه مدنی در

بافت های جدید را به وجود آورد، طرح های بهسازی و نوسازی شهری مطرح شد. هدف بازگشت به ارزش ها بود اما در عمل اراضی بزرگ مرکز شهر تملک شد، بخش هایی از آنها را کوبیدن و با بافت قدیمی شهر با سیاست بساز و بفروش برخورد شد. در صورتی که می شد به روش به اصطلاح زرگری، با درایت تمام و با دیدگاه مرمت بافت وارد عمل شد. در صورتی که اقدامات سیاستگذاران و برنامه ریزان باید بیشتر مرمت بافت را مورد توجه قرار دهد نه مداخله گسترده را. مرمت از طریق برگزیدن درست کانون های مداخله، تا این کانون ها در پیرامون خود تحریک توسعه کنند. برای تحریک توسعه، باید سرمایه اولیه را تزریق کرد تا سرمایه خصوصی جذب شود. در این فرایند مردم جلو نمی آیند چون در این بافت ها سختی کشیده اند و از آنها فرار کرده اند. اما با ملاحظات موضوعی و به محض اینکه زندگی در این بافت رواج یابد مردم بازمی گردند. البته این فرایند، فرایندی طولانی است. اما در کوتاه مدت هم می توان اقداماتی کرد و با تخصیص امتیازاتی مردم را به بازگشت و احیای مجدد بافت تشویق کرد. اقداماتی چون: آب، برق، گاز و سایر نیازها را ارزانتر در اختیار متقاضی قرار داد؛ زیرا در این بافت تاسیسات زیربنایی وجود دارد و فقط باید ترمیم شود. عوارض شهرداری را می توان در این منطقه کاهش داد. ادارات دولتی، دفاتر گردشگری، موزه های تاریخی، ساختمان های فرهنگی برای فعالیت های فرهنگی، نمایشگاه ها، فروشگاه ها، و اقداماتی از این دست، تاثیرات زود ثمری را به همراه دارد.

از طرف دیگر و متأسفانه فضای شهری در شهرهای امروزی فقط به مسیر عبور و مرور تبدیل شده اند و کمتر در ابعاد اجتماعی پاسخگو به نیازهای انسان امروزی اند و در این میان فضاهایی که باعث رضایت خاطر انسان شوند حذف شده اند. بدون شک با توجه به نقش مهمی که فضاهای عمومی و شهری در جامعه انسانی بازی می کنند و با توجه به کارکرد مطلوبی که فضاهای مذکور در تامین سلامت همگانی و رفاه اجتماعی و پیشبرد اهداف فرهنگی و آموزشی دارند، تجدید و احیای فضاهای ارزشمند شهری و خلق فضای مطلوب، پاسخگو به نیازهای شهروندی و همسایگی لزوم خلق مکانی را مطرح می سازد که در آن افراد در تعامل با یکدیگر و جامعه قرار می گیرند تا به تثبیت جایگاه اجتماعی خود بپردازد. برای اینکه فرد به حس تعلق به محیط پیدا کند نیاز به ایجاد محیطی خلاق در طراحی ورودی شهر، ورودی محله، میدان، جلوخان، فلکه، مسیر، مسیر پیاده، مسیر دوچرخه و ... است که این مهم در ساخت و سازهای جدید به ندرت مورد توجه قرار می گیرد.

۱. بافت قدیم قبل از سال ۱۳۰۰	۲. بافت میانه بین ساله های ۱۳۰۰ تا ۱۳۴۵
۳. بافت بین سال های ۱۳۴۵-۱۳۷۵	۴. بافت بین سال های ۱۳۷۵-۱۳۸۵
۵. بافت بین سال های ۱۳۸۵ - ۱۳۹۵	۶. بافت از سال ۱۳۹۵ تا کنون

شکل ۶: مراحل رشد کالبدی شهر دزفول

مأخذ: هوشمندی، ۱۴۰۰ و مطالعات میدانی نگارنده ۱۴۰۲

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اغلب شهرهایی که از آنها به عنوان شهرهای زیبا، زنده، جذاب و امن یاد می‌شود. دارای ساکنینی هستند که یا در مرکز شهر زندگی می‌کنند یا در مناطقی در نزدیک به مرکز شهر زندگی می‌کنند.

بافت های قدیمی دارای چنان کیفیت محیطی هستند که ما الان قادر به ایجاد آن نیستیم. این کیفیت محیطی با ارزش های زیبایی شناختی همراه است. فضای کالبدی در این بافت ها خاطره انگیز است، ما را با سازمان فضایی زندگی نسل های گذشته آشنا می‌کند و نشان می‌دهد ما دارای مدنیت جدی و شایسته بوده ایم. این در واقع همان چیزی است که امروزه با عنوان هویت مطرح می‌شود. رویدادها و عملکردهای آگاهانه، تنها در ساخت مکان های معین پر اهمیت جلوه می‌کنند. علت افتراق مکان ها، تمرکز ارزش ها، دیدگاه ها، هدف ها و تجربه های مختلف در آن هاست. از این رو، مکان ها، عوامل اصلی در سامانمندی تجربیات و قضاوت های ما از جهان می‌باشند.

شهر دزفول با قدمتی بیش از ۵ هزار ساله جزء شهرهای حائز اهمیت است که دارای بافت قدیم به مساحت ۲۴۴ هکتار در حاشیه رود دز می‌باشد و طبق تقسیم بندی محله ای ۲۸ محله تقسیم شده است که هر محله دارای مرکز محله، مسجد، مدرسه، قمش (سربطاق) و حمام بوده، که هر کدام از این عناصر موثر در شیوه زیستن مردم در آن اعصار بوده است. بافت قدیمی شهر دزفول در ذات خود هماهنگ است، چون به صورت ارگانیک و در طول زمان شکل گرفته است. عناصر تشکیل دهنده آن هم پیوند هستند و یکدیگر را کامل می‌کنند. درست در مقابل ناهنجاری و ناهماهنگی که در فضاهای جدید این شهر می‌بینیم. علاوه بر این در بافت قدیمی دزفول عرصه های فضایی با مقایس های مختلف وجود دارد.

لذا بافت قدیم شهر دزفول را می‌توان هم از دیدگاه ارزشگذاری موزه ای تقویت و مورد توجه قرار داد که مستلزم سیاست ها و برنامه های حفاظتی است، و نگرش دیگری هم وجود دارد که مبتنی بر زنده کردن و روان بخشی همه

جانبه است. این بافت را باید به الزامات زندگی امروزی مجهز کرد چون بجز تاثیر نوستالژیک، امروزه هم می توانیم از این بافت استفاده کنیم. یعنی در واقع از وجه مادی این ثروت به یادگار مانده بهره مند شویم. کم توجهی به بافت قدیمی شهر دزفول را می توان به فرایند گریز از مرکز توصیف کرد. این بافت ارزشمند که در مرکز شهر قرار دارد اما در چهار دهه اخیر، شهرنشینی در این شهر با تخلیه مرکز شهر یا همان فرایند گریز از مرکز همراه بوده است.

متاسفانه فضای شهری در شهرهای امروزی فقط به مسیر عبور و مرور تبدیل شده اند و کمتر در ابعاد اجتماعی پاسخگو به نیازهای انسان امروزی اند و در این میان فضاهایی که باعث رضایت خاطر انسان شوند حذف شده اند. بدون شک با توجه به نقش مهمی که فضاهای عمومی و شهری در جامعه انسانی بازی می کنند و با توجه به کارکرد مطلوبی که فضاهای مذکور در تامین سلامت همگانی و رفاه اجتماعی و پیشبرد اهداف فرهنگی و آموزشی دارند، تجدید و احیای فضاهای ارزشمند شهری و خلق فضای مطلوب، پاسخگو به نیازهای شهروندی و همسایگی لزوم خلق مکانی را مطرح می سازد که در آن افراد در تعامل با یکدیگر و جامعه قرار می گیرند تا به تثبیت جایگاه اجتماعی خود پردازند.

منابع و مأخذ

- ۱) چنگیزی، نگار، واحمدیان، رضا (۱۳۹۲). بررسی شاخص‌های هویت فضای شهری در بافت تاریخی (نمونه موردی بازار کرمان). فصل‌نامه شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۱.
- ۲) حامدی نیا، مهدی (۱۳۹۳). معماری دزفول باستان، انتشارات دار المومنین.
- ۳) زبردست، اسفندیار (۱۳۸۳). اندازه شهر، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- ۴) رزقی مریم، و رزقی، کامبیز (۱۳۹۲). تحلیل فضاهای شهری، انتشارات اول و آخر.
- ۵) شکوئی، حسین (۱۳۹۰). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا. جلد اول، انتشارات گیتا شناسی.
- ۶) شکوئی، حسین (۱۳۹۰). جغرافیای اجتماعی شهرها، اکولوژی اجتماعی شهر، انتشارات جهادی دانشگاهی.
- ۷) قربانی، رسول (۱۳۹۴). اصول و مبانی برنامه ریزی شهری، انتشارات سمت.
- ۸) کامیار، غلامرضا (۱۳۹۴). حقوق شهری و شهرسازی، انتشارات مجد.
- ۹) نظریان، اصغر (۱۳۸۸). پوشش نظام شهری ایران، انتشارات مبتکران.
- ۱۰) قبادیان، وحید، و فیض‌مهدوی، محمد (۱۳۸۴). طراحی اقلیمی-اصول نظری و اجرایی کاربرد انرژی در ساختمان، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۱) هوشمندی، علی (۱۴۰۰). ساماندهی و ارتقای محیطی فضاهای شهری با تاکید بر پارک‌های اکولوژیک، مطالعه موردی: پارک‌های حاشیه رودخانه دز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اندیمشک.
- ۱۲) یزدان، علی پناه، و جلیلی، تورج (۱۳۹۴)، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران، یزد.

13) <https://chamadaneabi.ir/mahallate-dezful/>

14) <https://topomap.ir>

Received: 25/02/2024

Accepted: 14/05/2024

Social Identity and Its Effects on Threatening Social Cohesion in Urban Neighborhoods(Case Study: Mahshahr Port)

Sadigheh Aghajeri

M.A., Geography and urban planning, Mahshahr Branch, Islamic Azad University, Mahshahr, Iran.

Mohsen Aghaei Juboni¹

Assistant professor Department of Geography and urban planning, Mahshahr Branch, Islamic Azad University, Mahshahr, Iran.

Abstract

Nowadays, the social aspects of cities have become a focus of urban planners. In urban planning, we need to move from a purely physical perspective to a multidimensional one that encompasses all dimensions. On the other hand, the neighborhood is one of the tools of urban planning; in fact, neighborhoods are more social and cultural units than geographical and physical ones. In the present study, considering the importance of social dimensions in urban planning, the factor of diversity of social identities in the city and the threatening factors of social cohesion at the neighborhood level of Mahshahr have been investigated. Accordingly, based on the descriptive-analytical method and field studies, the factor of social cohesion in the Mahshahr neighborhood was examined. Initially, two areas of old and new Mahshahr were selected as two neighborhoods, and then the questionnaire was randomly distributed among the residents of the neighborhood. Data analysis was performed using SPSS software, and using t-test and Pearson, the significant relationship between the components was investigated. The results show that social variables have a stronger relationship with the cohesion factor with a high correlation strength and a decrease in high error, and tribalism is recognized as the most important factor threatening social cohesion in the region.

Keywords: Social Cohesion, Tribalism, Sense of Place, Identity, Neighborhood, Mahshahr Port

1. Corresponding Author: aghace2045@gmail.com

Received: 07/04/2024

Accepted: 14/05/2024

Physiological Pathology of Migration and Mobility of Floating Population in Rural Settlements of Guilan Province

Teymour Amar

Associate Professor of Geography and Rural Planning, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

Abstract

Migration is a dynamic process and the result of socio-economic changes, which can be separated and analyzed in terms of the common divisions of internal and international migrations. Internal migration is one of the main elements of changing demographic processes and the main mechanism of population distribution and redistribution. The flow of migration from cities to rural areas is a part of postmodern developments, which has economic-social-cultural, environmental and physical consequences. Existing studies and researches show that widespread and increasing migration to rural areas, physical complications such as "change in the ownership system, it will lead to "transformation in land use and the landscape of villages", "increase in the construction of second homes and the resulting physical chaos", "physical clutter", and "confusion in architecture and construction". This article investigates the physical damage caused by the migration and mobility of the floating population to the rural areas of Guilan province with a descriptive-analytical method based on documentary studies and field information collection and interviews with local experts and managers. The findings of this research showed that the agricultural levels Between the censuses of 1367 and 1390, the province has decreased by about 33%, which is undoubtedly the main reason for this is the request for land in the province and the change of its use. Construction has grown by 67% during the last decade (despite a 16% decrease in the rural population), which has resulted in numerous construction violations, while there is no reasonable balance between the province's population, resources, and infrastructure.

Keywords: Floating Population, Migration to the Village, Physical Consequences of Migration, Villages of Guilan Province

Received: 19/03/2024

Accepted: 31/05/2024

Evaluating Citizen Satisfaction with Urban Furniture

Leyla Jalali

M.A., Geography and urban planning, Mahshahr Branch, Islamic Azad University, Mahshahr, Iran.

Parto Azimi¹

M.A., Deputy of Education at Shahid Darvishi Boys' School, Department of Education District 4 Ahvaz, Iran

Somayeh Ebrahim Pour

M.A., Deputy of Executive at Meraj Girly School, Department of Education District 4 Ahvaz, Iran

Pegah Makvandi

M.A., Secretary of Marjan Mohseni Girly School, Department of Education District 4 Ahvaz, Iran

Abstract

Urban furniture is one of the most important symbols in shaping the city's landscape, which will lead to the diversity, uniqueness, and aesthetic appeal of the city. The city is a great work of art and people spend most of their time there, so the arrangement of space is closely related to the urban furniture and the creation of other facilities and equipment. Therefore, considering the importance of the topic, the purpose of this study is to evaluate citizen satisfaction with urban furniture using six selected indices (safety and durability, variety of shape, visual beauty, location, variety of color, and compatibility with local culture) in district 4 of Ahvaz metropolitan area. The research method is practical and based on a survey-evaluation approach with a focus on questionnaires. The statistical population of the study is the citizens of the selected research area, and a sample of 380 people was considered based on the Cochran formula. The study's findings, based on the calculation of the one-sample t-test, show that the average satisfaction of citizens in the studied area regarding urban furniture is 3.46, which is at the medium level. Additionally, based on the results of the Kruskal-Wallis test, the level of significance of the selected indices is 0.285 and greater than the confidence level of 0.05. Therefore, it can be concluded that there is a difference of opinion among the statistical groups in the studied area.

Keywords: Citizens, Urban Furniture, Cityscape, District 4, Ahvaz Metropolitan Area

1. Corresponding Author: partoazimi1505@gmail.com

Evaluation of the Obstacles and Limitations of the Presence of Physically-Motor Disabled People in the Urban Spaces of Ahvaz

Zahra Ghazaei

Assistant professor Department of Geography and urban planning, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

Nassim Esapour¹

BA Human-Urban Geography, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

Mohammad Ragabi

M.A., Geography and Rural planning, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

Sima Karimi Motlagh

M.A., Geography and Rural planning, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

Ali Khoraki

M.A., Geography and Rural planning, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

Abstract

A significant part of the population of all countries of the world includes physically-motor disabled people. Paying attention to the issue of the disabled and the necessity of culture building and respect for human dignity in this field, this group of people in the society, like other people, need to meet their needs in the urban environment. This research was conducted with the aim of evaluating the obstacles and limitations of the presence of physically-motor disabled people in the urban spaces of Ahvaz. According to the nature of the subject and the goals for which it is planned, it is descriptive and analytical type and belongs to applied research. Research method, library method, field method, statistical population of 53946 disabled people; In order to select the sample size, Cochran's formula was used, according to which the sample size was 380 people. In order to analyze the data, first through the spss software, the desired indicators will be used to test the hypotheses from the T test, for the final evaluation of the model (DEMATEL). The findings obtained from the DEMATEL technique showed that among the indicators, the permeability and accessibility index have the most interaction, and the buildings index has the least interaction, and the permeability and accessibility index are the most influential factors, and the urban furniture index is the most influential factor. Conclusion that by using T test in the first hypothesis the average of all indicators was equal to 3/93 and in the second hypothesis the average was 4/13.

Key words: Assessment, Obstacles and Limitations, Physical-Motor Disabled, Urban Spaces, Ahvaz

Received: 01/03/2024

Accepted: 31/05/2024

Investigating the Individual's Experience of the Geographical Space of Tehran's Shoe Market Based on Spatial Sequence

Fatemeh Zaeri

Ph,D Student in Architecture, Department of Art and Architecture, Islamic Azad University, Tehran West Branch, Tehran, Iran

Leyla Zare¹

Assistant Professor, Department of Art and Architecture, Islamic Azad University, Tehran West Branch, Tehran, Iran.

Roozbeh Naghshineh

Assistant Professor, Department of Art and Architecture, Islamic Azad University, Tehran West Branch, Tehran, Iran.

Hamid Reza Vatankhah

Assistant Professor, Department of Psychology, Islamic Azad University, Tehran West Branch, Tehran, Iran.

Abstract

Markets have been the primary human centers for human gatherings and a place to exchange goods. People gather in markets with different interests and desires, and the success of these spaces is proportional to their use and presence. The structure of Iranian traditional markets and its parts and organs have an independent identity and a meaningful connection with each other, as well as provide a platform for the expression of solidarity, unity, individual and collective feelings. The spaces are in traditional Iranian markets. This research is a combined "applied-developmental" type, which collects information with the method of document review, collecting information in the field, preparing videos and sounds from the market environment, mapping and non-interventional observation, and verifying the content in the form of a questionnaire (298 respondent) and using GPS on a mobile phone along the path of the shoemaker's market to study people's behavior in order to determine what parameters based on the spatial sequence in the market space cause different experiences in people. Common points that had more pauses among people were recorded as main stations on the map. This research concludes that the five senses are affected by sensory perceptions and environmental stimuli, some of which are more permanent and their relationship with the spatial sequence has a more direct relationship, which creates an effective experience in the individual.

Keywords: Market, Traditional Market, Spatial Sequence, Individual Experiences.

1. Corresponding Author: leilazare315@gmail.com

Received: 10/02/2024

Accepted: 31/05/2024

Ancient City, Modern Life (Case Study: Dezful City)

Mansoureh Mehrgan

Assistant professor Department of Geography and Urban planning, Andimeshk Branch, Islamic Azad University, Andimeshk, Iran.

Abstract

Historical fabric is inherently harmonious, as it has organically evolved over time based on the needs of citizens. Its constituent elements are coherent and complement each other, contrasting with the anomalies and inconsistencies we see in modern urban spaces. Additionally, in historical fabrics, there are spatial realms of various scales, from the private realm of a house to the semi-private realm of a gateway and the public realm of passage; the passage leads to crossroads, markets, and ultimately to the bazaar. The historical fabric of Dezful, with an area of 240 hectares and over 113 nationally registered monuments, has a historical background dating back thousands of years, making it one of the oldest cities in Khuzestan Province. Therefore, this article attempts to first examine the concept of the old fabric and its structure; then it delves into the continuity, coherence, and relationship of Dezful's historical fabric with the modern fabric of this city in urban studies - to revive it - this connection occurs in a balanced and sustainable manner when the entity of the old city structure is understood, and its roots of continuity are examined and strengthened. This article pays attention to the issue of the old fabric on a macro scale and modern life on a micro scale. The old fabric of Dezful city can be strengthened and highlighted from a museum valuation perspective, which requires conservation policies and programs, and there is another approach based on comprehensive revitalization and revitalization.

Keywords: Ancient City, Modern Life, Fabric, Dezful City

IN THE NAME OF GOD
Journal of
New Ideas in the Geographical Sciences

Volume 2, Issue: 4, May 2024

ISSN:2981-1473

Islamic Azad University, Mahshahr Branch

- **Managing Editor: Dr. Abbas Maroofnezhad**
- **Editor- in- Chief: Dr. Mohammad Ali Firouzi**
- **Executive Director: Dr. Farkhondeh Oshal**

• **Editorial Panel**

1. Dr. Ali Shakhoor, Full Professor of Geography Dpt., Islamic Azad University Marvdasht Branch
2. Dr. Behrouz Sarisarraf, Full Professor of Geography Dpt., Tabriz University
3. Dr. Saeid Maleki, Full Professor of Geography Dpt., Shahid Chamran Ahvaz University
4. Dr. Maryam Bayati Khatibi, Full Professor of Geography-Geomorphology Dpt., Tabriz University
5. Dr. Teymoor Amar, Associate Professor of Geography Dpt., Islamic Azad University Rasht Branch
6. Dr. Azita Rajabi, Associate Professor of Geography Dpt., Islamic Azad University Central Tehran Branch
7. Dr. Katayun Alizadeh, Associate Professor of Geography Dpt., Islamic Azad University Mashhad Branch

Address: New Ideas in the Geographical Sciences Journal Office, Islamic Azad University, Mahshahr Branch, Imam Khomeini Blvd, University Street, Islamic Azad University, Mahshahr Branch, College of Electrical Engineering and Computers, Ground floor. Postal code: 6351141111

Home Page: Sanad.iau.ir/journal/ntigs

E-mail: Ntigs.Journalmahshahriau1402@Gmail.Com

Abstract
In
English

Table of Contents

<i>Social Identity and Its Effects on Threatening Social Cohesion in Urban Neighborhoods (Case Study: Mahshahr Port)</i>	125
Sadigheh Aghajeri, Mohsen Aghaei Juboni	
<i>Physiological Pathology of Migration and Mobility of Floating Population in Rural Settlements of Guilan Province</i>	126
Dr. Teymour Amar	
<i>Evaluating Citizen Satisfaction with Urban Furniture</i>	127
Leyla Jalali, Parto Azimi, Somayeh Ebrahim Pour, Pegah Makvandi	
<i>Evaluation of the Obstacles and Limitations of the Presence of Physically-Motor Disabled People in the Urban Spaces of Ahvaz</i>	128
Dr.Zahra Khazaei, Nasim Esapour, Mohammad Rajabi, Sima Karimi Motlagh, Ali Khorki	
<i>Investigating the individual's experience of the geographical space of Tehran's shoe mar. on spatial sequence</i>	129
Fatemeh Zaeri, Dr. Leyla Zare, Dr. Roozbeh Naghshineh, Dr. Hamid Reza Vatankhah	
<i>Ancient City, Modern Life(Case Study: Dezful City)</i>	130
Dr. Mansoureh Mehrgan	

ISSN: 2981-1473

IAU Mahshahr Branch

Journal of New Ideas in the Geographical Sciences

Volume 2, Issue: 4, May 2024

Social Identity and Its Effects on Threatening Social Cohesion in Urban Neighborhoods (Case Study: Mahshahr Port) 125

Sadigheh Aghajeri, Mohsen Aghaei Juboni

Physiological Pathology of Migration and Mobility of Floating Population in Rural Settlements of Guilan Province 126

Dr. Teymour Amar

Evaluating Citizen Satisfaction with Urban Furniture 127

Leyla Jalali, Parto Azimi, Somayeh Ebrahim Pour, Pegah Makvandi

Evaluation of the Obstacles and Limitations of the Presence of Physically-Motor Disabled People in the Urban Spaces of Ahvaz 128

Dr. Zahra Khazaei, Nasim Esapour, Mohammad Rajabi, Sima Karimi Motlagh, Ali Khoraki

Investigating the individual's experience of the geographical space of Tehran's shoe market based on spatial sequence 129

Fatemeh Zaeri, Dr. Leyla Zare, Dr. Roozbeh Naghshineh, Dr. Hamid Reza Vatankhah

Ancient City, Modern Life (Case Study: Dezfoul City) 130

Dr. Mansoureh Mehrgan

Sanad.iau.ir/journal/ntigs

ntigs.journalmahshahriaul402@gmail.com